

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Π.Μ.Σ. «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΣΧΙΝΑΣ-ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΙΑΣΩΝ

A.M.: 1113M016

Ο ΡΟΜΠΕΡΤ ΜΙΧΕΛΣ, ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ
ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΙΤ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ ΜΑΝΟΛΗΣ

ΑΘΗΝΑ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2016

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	2
Κεφάλαιο 1^ο: Ο ακαδημαϊκός και πολιτικός Ρόμπερτ Μίχελς	5
1.1 Βιογραφικά στοιχεία και ακαδημαϊκή δραστηριότητα	5
1.2 Ο πολιτικός βίος του Μίχελς	9
Κεφάλαιο 2^ο: Η κυκλοφορία των ελίτ και ο ολιγαρχικός κανόνας	12
2.1 Η έννοια των «ελίτ»	12
2.2 Οι ολιγαρχικές ελίτ	14
2.3 Η ολιγαρχία και η κριτική στη σοσιαλδημοκρατία.....	18
Κεφάλαιο 3^ο: Το κόμμα μηχανή: Μίχελς και Βέμπερ	23
Κεφάλαιο 4^ο: Οι μάζες, ο ηγέτης και η πολιτική	32
4.1 Η προσέγγιση του Γκυστάβ Λε Μπόν	33
4.2 Πολιτική και εξουσία: Η οπτική του Μακιαβέλλι	35
4.3 Η αντίληψη του Ρόμπερτ Μίχελς: Αναζητώντας τον εκπρόσωπο των μαζών	38
Κεφάλαιο 5^ο: Η προσέγγιση του Μαρξισμού σε σχέση με το θεωρητικό σχήμα του Μίχελς	45
5.1 Γενικές παρατηρήσεις	45
5.2 Η λενινιστική παράδοση: Προοπτικές, επικρίσεις και διαστρεβλώσεις	47
5.3 Η γκραμσιανή προσέγγιση	51
Επίλογος-Συμπεράσματα	55
Βιβλιογραφία	61

Εισαγωγή

«Το συνδικαλιστικό και πολιτικό προσωπικό που ευημερεί είναι πάντα έτοιμο να παρατείνει μια χιλιετία τους στεναγμούς των προλετάρων με μοναδικό σκοπό τη διαίωνιση της υπεράσπισής τους.»

Γκυ Ντεμπόρ, από το βιβλίο «Κοινωνία του Θεάματος»

Τα παραπάνω λόγια αποτυπώνουν με τον πιο εύληπτο τρόπο την πεποίθηση του Γκυ Ντεμπόρ ότι τα μεγάλα στελέχη των «επαναστατικών» κομμάτων και των συνδικάτων τροφοδοτούν την ύπαρξη τους μέσα από τη διεύρυνση των προνομίων τους χωρίς να νοιάζονται για τη βελτίωση των ζώων των ανθρώπων που εκπροσωπούν. Η συγκεκριμένη θέση, η οποία δεν πηγάζει από μεταφυσικές θεωρήσεις αλλά από υπαρκτά γεγονότα, αποτελεί ένα ισχυρό πεδίο αντιπαράθεσης στους κόλπους της πολιτικής θεωρίας και της κοινωνιολογίας, ενώ ταυτόχρονα απασχολεί εδώ και πάρα πολλά χρόνια και τα ίδια τα πολιτικά κόμματα. Η συζήτηση σε σχέση με τη λειτουργία των κομμάτων και, συνολικά, των φορέων συλλογικής εκπροσώπησης, στις καπιταλιστικές κοινωνίες, αποτελεί πεδίο επιστημονικής έρευνας και εκκινεί από τη δομή, τις διακλαδώσεις και τα χαρακτηριστικά της ίδιας της εξουσίας ως μιας ζωντανής κοινωνικής σχέσης, που επηρεάζει την καθημερινότητα των ανθρώπων. Τα πολιτικά κόμματα αποτελούν μια τέτοια κοινωνική σχέση. Θα εθελουφλούσε κάποιος, εάν ισχυριζόταν πως τα κόμματα δε σχετίζονται με την έννοια της εξουσίας. Για την ακρίβεια, τα πολιτικά κόμματα είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα με τη διεκδίκηση της εξουσίας, φυσικά έχοντας διαφορετικούς σκοπούς και χρησιμοποιώντας διαφορετικά εργαλεία ανάλογα με την κοινωνική ομάδα που εκπροσωπούν και τα κοινωνικά συμφέροντα που επιδιώκουν να εξυπηρετήσουν.

Σε μια κοινωνία ανισοτήτων και ταξικών ανταγωνισμών είναι δεδομένο πως η αντιπαράθεση των πολιτικών κομμάτων μπορεί κατά περιόδους να είναι σφοδρή. Πώς όμως χαράσσεται ένας πολιτικός σχεδιασμός; Από ποιους διαμορφώνεται η εκάστοτε τακτική ενός κόμματος και πώς εν τέλει διαμορφώνεται η πολιτική στρατηγική ενός πολιτικού οργανισμού; Για τα παραπάνω ζητήματα υπάρχουν διαφορετικές οπτικές και προσεγγίσεις. Η μελέτη των πολιτικών κομμάτων και της δράσης τους έχει διαφορετικές εκκινήσεις και διαφορετικές καταλήξεις. Ωστόσο, θα ήταν λάθος να

ισχυριστεί κανείς πως τα φαινόμενα που υπάρχουν στους κοινωνικούς σχηματισμούς μπορούν να μελετηθούν με «ουδέτερο» τρόπο.

Κατ' αρχάς, πρέπει να αναφερθεί πως ο Ρόμπερτ Μίχελς ανέλυσε και μελέτησε τις μορφές και τον ρόλο των πολιτικών κομμάτων και δη των εργατικών, της Δυτικής Ευρώπης στην αυγή του 20^{ού} αιώνα. Πρέπει να επισημανθεί πως, αφενός, η αστική ταξική καταγωγή του και, αφετέρου, η πολιτική εμπειρία που απέκτησε μέσω της εμπλοκής του στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας (SPD) παίζουν καταλυτικό ρόλο τόσο στην εξέλιξη του βίου του όσο και στη θεωρία που διατυπώνει στο έργο του. Ανατρέχοντας στα κείμενά του είναι εμφανές πως ο Ρόμπερτ Μίχελς θα συμφωνούσε με την αναφερθείσα ανωτέρω θέση του Γκυ Ντεμπόρ. Ο Γερμανός κοινωνιολόγος, με έντονη ακαδημαϊκή και πολιτική παρουσία στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, επιχείρησε να συγκροτήσει μια θεωρία για τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων, η οποία κατέληγε στο συμπέρασμα πως η εμφάνιση της ολιγαρχίας αποτελεί φυσική τάση των ανθρώπων στον συλλογικό τους βίο. Για την ακρίβεια, ο συλλογικός βίος των ανθρώπων οριοθετείται από το «σιδερένιο νόμο της ολιγαρχίας», φράση που αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των θεωρητικών του αναζητήσεων και διαπιστώσεων. Ο νόμος αυτός συνιστά για τον Ρόμπερτ Μίχελς, μια κοινωνική νομοτέλεια η οποία οφείλεται σε πολύπλευρους παράγοντες οικονομικής, κοινωνικής, οργανωτικής καθώς και ψυχολογικής φύσης και εγγυάται την αναπαραγωγή των σχέσεων υποταγής ανάμεσα στους ανθρώπους.

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως βασικό στόχο να αναδείξει τους άξονες, τις κατευθύνσεις και τα ερωτήματα τα οποία προκύπτουν από τη θεωρία του Ρόμπερτ Μίχελς σε σχέση με τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων. Μέσω της συγκεκριμένης μελέτης, θα επιχειρηθεί, με την ανάδειξη των σημαντικότερων πτυχών της αντίληψης του γερμανού διανοητή, να προσδιοριστεί η μεθοδολογία σκέψης του Μίχελς και ταυτόχρονα να διερευνηθεί το κατά πόσον οι διαπιστώσεις του είναι ορθές ή αυθαίρετες. Στο πλαίσιο αυτό, θα επιδιωχθεί, πιο συγκεκριμένα, η αποκωδικοποίηση της σκέψης και της προσέγγισης του Ρόμπερτ Μίχελς, ενώ, παράλληλα, θα αναλυθούν τα σημαντικότερα στοιχεία καθώς και οι στοχαστές που θεωρείται ότι επηρέασα τον Γερμανό διανοητή και, ταυτόχρονα, έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην τελική διαμόρφωση της θεώρησής του γύρω από τα πολιτικά κόμματα. Φυσικά, θα ήταν σφάλμα εάν η παρούσα έρευνα δεν συμπεριελάμβανε τις διαφορετικές οπτικές

ως προς την έννοια, τον ρόλο, τον χαρακτήρα καθώς και τη λειτουργία που χαρακτηρίζει ένα πολιτικό κόμμα. Στο καταληκτικό κεφάλαιο της παρούσας μελέτης συνοψίζονται οι κρίσεις σε σχέση με τις θεωρητικές προσεγγίσεις του Μίχελς και άλλων διανοητών, όπως καταγράφονται στο κύριο μέρος της εργασίας. Πολλά σημεία εξ αυτών αποτέλεσαν όψεις της ακαδημαϊκής δραστηριότητας του γράφοντα κατά τη διάρκεια της φοίτησής του στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας.

Στην διπλωματική εργασία, η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε, ελληνική και αγγλική, βασίστηκε σε πρωτογενείς πηγές, ήτοι σε κείμενα και βιβλία του ίδιου του Ρόμπερτ Μίχελς, του Μαξ Βέμπερ, του Καρλ Μαρξ, του Γκυστάβ Λε Μπον καθώς και σε δευτερογενείς πηγές, όπως είναι για παράδειγμα τα κείμενα του Σταύρου Κωνσταντακόπουλου, του Αντόνιο Γκράμσι, της Σκάφ Λόρενς, του Χαντς Γκόρντον και πολλών άλλων, καθώς και σε αρθρογραφία και κείμενα του διαδικτύου.

Η παρούσα έρευνα δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την παρότρυνση, την ηθική στήριξη και την εποικοδομητική επίβλεψη του καθηγητή κ. Μανόλη Αγγελίδη. Πρέπει, ωστόσο, να αναφερθεί πως στο αρχικό της στάδιο ξεκίνησε υπό την επίβλεψη του εκλιπόντα Σταύρου Κωνσταντακόπουλου, ο οποίος αφιέρωσε μεγάλο τμήμα της ακαδημαϊκής του δραστηριότητας στα ζητήματα της θεωρίας των ελίτ. Οι επισημάνσεις του τροφοδότησαν, εν πολλοίς, τις ακαδημαϊκές αναζητήσεις και τα ερευνητικά ενδιαφέροντα του γράφοντα.

Κεφάλαιο 1^ο: Ο ακαδημαϊκός και πολιτικός Ρόμπερτ Μίχελς

1.1 Βιογραφικά στοιχεία και ακαδημαϊκή δραστηριότητα

Ο Ρόμπερτ Μίχελς συγκαταλέγεται στους κοινωνιολόγους που επιδίωξαν να ερμηνεύσουν τη ροπή των δυτικών κοινωνιών των αρχών του 20ού αιώνα, δίνοντας έμφαση στο ρόλο που επιτελούν τα κόμματα σε ό, τι αφορά τις κοινωνικές διεργασίες και στον χαρακτήρα τους ως εξουσιαστικές δομές μέσω της γραφειοκρατικής τους λειτουργίας. Ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθέτησης και προσέγγισης στο ζήτημα του κομματικού φαινομένου και της λειτουργίας του, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως ο –αμφιλεγόμενος για την πολιτική του πορεία– Μίχελς χαρακτηρίζεται από έντονες θεωρητικές αναζητήσεις σχετικά με τις σχέσεις εκμετάλλευσης που καθορίζουν τις καπιταλιστικές κοινωνίες και τον ρόλο, ως προς αυτή τη συνθήκη, των πολιτικών κομμάτων καθώς και άλλων μορφών συλλογικής κοινωνικής εκπροσώπησης, όπως τα συνδικάτα. Η παραπάνω διαπίστωση γίνεται εμφανής από την πολιτική του σταδιοδρομία και την ενασχόλησή του με τα κοινά, τόσο στη Γερμανία όσο και στην Ιταλία, καθώς και τις ακαδημαϊκές του προσεγγίσεις στα πανεπιστημιακά ιδρύματα όπου δραστηριοποιήθηκε. Ο Μίχελς, για μεγάλο χρονικό διάστημα της ζωής του, αναζητούσε στο αίτημα της πολιτικής γενικής απεργίας των συνδικάτων την αναγκαία επαναστατική στροφή της σοσιαλδημοκρατίας. Παρόλο που σε σχέση με τη δράση των συνδικάτων η σκέψη του πρώιμου Μίχελς συμπίπτει με αυτή του Σορέλ, ο τελευταίος έβλεπε στον εργατικό συνδικαλισμό τον μοναδικό τρόπο χειραφέτησης της εργατικής τάξης. Μολονότι, δηλαδή, και οι δύο στοχαστές συμφωνούσαν στην ηθική διάσταση της συνείδησης της εργατικής τάξης, δεν κατέληγαν στην ίδια διαπίστωση ως προς τη σχέση που πρέπει να έχει η τελευταία με τον κομματικό φορέα και την ανάγκη πολιτικής της έκφρασης στον κομματικό ανταγωνισμό¹.

Το ιστορικό πλαίσιο κατά το οποίο έζησε και έδρασε ο Γερμανός κοινωνιολόγος χαρακτηρίζεται από πολιτικές ανακατατάξεις, από τη δυναμική εμφάνιση της σοσιαλδημοκρατίας σε πανευρωπαϊκό επίπεδο και από τις συγκρούσεις

¹ Σταύρος Κωνσταντακόπουλος, «Πολιτική και μέθοδος. Προβλήματα προσέγγισης της θεωρίας των κομμάτων του R. Michels», *Αξιολογικά*, 13, Απρίλιος 2000, σ. 53.

που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό της, με αποτέλεσμα τη διάσπασή της. Είναι δεδομένο πως τα θεωρητικά σχήματα που κατασκευάζει ο Μίχελς έχουν βασικό σκοπό να δώσουν προοπτική και απάντηση στα τεράστια προβλήματα που αντιμετώπιζε η φιλελεύθερη κοινωνία, προβλήματα τα οποία προκύπτουν από τη διαμόρφωση αδιεξόδων, αντιφάσεων και συγκρούσεων, που επιτείνουν, εν τέλει, την πολιτική και κοινωνική αστάθεια. Οφείλει κανείς να λάβει υπόψη του ότι την περίοδο πολιτικής και ακαδημαϊκής δραστηριοποίησης του Ρόμπερτ Μίχελς έλαβαν χώρα κοσμοϊστορικά γεγονότα όπως ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο λεγόμενος Μεγάλος Πόλεμος, η Ρωσική Επανάσταση καθώς και η άνοδος του Ναζισμού και του Φασισμού στην Ευρώπη.

Ο Ρόμπερτ Μίχελς γεννήθηκε στις 9 Ιανουαρίου του 1876 στη Γερμανία, στην πόλη της Κολωνίας, και απεβίωσε στις 3 Μάϊου του 1936, στη Ρώμη. Η οικογένειά του δεν αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα και γι' αυτό τον λόγο του δόθηκε η δυνατότητα να πραγματοποιήσει σπουδές σε διάφορα Πανεπιστήμια της Γερμανίας αλλά και της υπόλοιπης Ευρώπης, ακολουθώντας μια αξιοθαύμαστη ακαδημαϊκή πορεία. Πραγματοποίησε σπουδές στην οικονομία και την ιστορία στην Αγγλία, στη Σορβόννη, στο Μόναχο, στη Λειψία και στο Χάλλε, όπου και ολοκλήρωσε τη διδακτορική του διατριβή με θέμα: *Σχετικά με την προϊστορία του Λουδοβίκου του XIV. Εισβολή στην Ολλανδία*². Η μητέρα του είχε γαλλική, γερμανική, ιταλική και ολλανδική καταγωγή, ενώ ο πατέρας του είχε γερμανική και ιταλική³.

Αρχικά, ο Μίχελς θέλησε να ακολουθήσει τα βήματα του θείου του, κάνοντας καριέρα στον πρωσικό στρατό. Το 1904, όμως, αποφάσισε να ακολουθήσει τον ακαδημαϊκό δρόμο και βρέθηκε στο Πανεπιστήμιο του Μάρμπουργκ για τρία χρόνια. Παράλληλα, από το 1905 μέχρι το 1908, δίδαξε και στο Πανεπιστήμιο Nouvelle, στις Βρυξέλλες. Το 1907 αποκλείστηκε από οποιαδήποτε ακαδημαϊκή δραστηριότητα στη γερμανική επικράτεια λόγω των πολιτικών του απόψεων και της δράσης του στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα. Το γεγονός αυτό τον οδήγησε στο Πανεπιστήμιο του Τορίνο, στην Ιταλία, όπου ήλθε σε επαφή με τον Γκατεάνο Μόσκα. Για ένα διάστημα

² Gustav Auernheimer, «Robert Michels: Κριτική της σοσιαλδημοκρατίας - Οι καταβολές της κοινωνιολογίας των κομμάτων», Στο: *Σοσιαλδημοκρατία, Εθνικοσοσιαλισμός, Κριτική Θεωρία*, Αθήνα: Πλέθρον, 1999, σ. 64.

³ Philip J. Cook, «Robert Michels' s Political Parties in Perspective», *Journal of Politics* 33 (3), Cambridge University Press/ Southern Political Science Association, Αύγουστος 1971, σ. 776-778.

βρέθηκε στην Ελβετία όπου ήλθε σε επαφή με τον Σορέλ, η σκέψη του οποίου έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα ιδεολογική μεταστροφή του ⁴.

Το Σεπτέμβριο του 1908, ο Μαξ Βέμπερ δημοσίευσε μία επιστολή διαμαρτυρίας στη γερμανική εφημερίδα *Frankfurter Zeitung* για τους αποκλεισμούς σε βάρος του νεαρού Μίχελς, οι οποίοι συνιστούσαν κατά τον ίδιο απαράδεκτη πολιτική δίωξη. Ωστόσο, οι εκκλήσεις του Βέμπερ δεν εισακούστηκαν. Εν συνεχεία, το 1913, ο Μαξ Βέμπερ, αναγνωρίζοντας αφενός την ακαδημαϊκή και επιστημονική οξυδέρκεια του Μίχελς και αφετέρου την ανάγκη κάλυψής του, λόγω των ακαδημαϊκών περιορισμών που βίωνε από την γερμανική Πολιτεία, τον έκανε συνεκδότη στο Αρχείο Κοινωνικών Επιστημών και Κοινωνικής Πολιτικής (*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*). Την ίδια χρονιά, ο Μίχελς έλαβε την ιταλική υπηκοότητα και υιοθέτησε το όνομα Ρομπέρτο. Το 1914, λόγω της διαφωνίας των δύο ανδρών για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η συνεργασία τους διακόπηκε και ο Μίχελς μετέβη στη Βασιλεία όπου του παραχωρήθηκε έδρα στο εκεί Πανεπιστήμιο ⁵.

Μετά τον θάνατό του, η σύζυγός του Γκισέλα Μίχελς-Λίντνερ δημοσιοποίησε το ανέκδοτο έργο του, το οποίο περιελάμβανε 731 τίτλους άρθρων και βιβλίων. Κατά τον Γουίλφριντ Ρόχριτς, το έργο του Ρόμπερτ Μίχελς συνίσταται σε εκατοντάδες κείμενα, άρθρα κλπ., εκ των οποίων τα 30 είναι βιβλία γραμμένα στα γερμανικά και στα ιταλικά, χωρίς ωστόσο, πολλά εξ αυτών, να είναι ευρέως διαδεδομένα και μεταφρασμένα σε άλλες γλώσσες ⁶. Το βιβλίο που στιγματίσει την πορεία του και τον έκανε γνωστό στο ευρύ κοινό και την ακαδημαϊκή κοινότητα, εκδόθηκε το 1911 και έχει τον τίτλο *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων, έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*. Όπως θα διαπιστωθεί και στα επόμενα κεφάλαια, ο Μίχελς, στο συγκεκριμένο έργο, προσπαθεί να αποδείξει ότι η δημοκρατία και η κοινωνική οργάνωση μεγάλης κλίμακας είναι έννοιες ασυμβίβαστες, καθώς και το ότι ο σύγχρονος άνθρωπος βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα ανυπέρβλητο δίλημμα. Στα χρόνια της νεωτερικότητας, οι μεγάλες δομές οργάνωσης, είτε αυτές είναι τα έθνη-κράτη, είτε τα συνδικάτα και τα πολιτικά κόμματα, είτε οι εκκλησίες, ενώ φαινομενικά λειτουργούν δημοκρατικά,

⁴ James Burnham, *Οι Μακιαβελιστές υπέρμαχοι της ελευθερίας*, μετφ. Μ.-Α. Αλαβάνου, Αθήνα:

Κέδρος, 2009. σ 146.

⁵ *Ο.π.*

⁶ Auernheimer, *ό.π.*, σ. 55.

συγκεντρώνουν αναπόφευκτα στην κορυφή τους την εξουσία, ώστε να εξασφαλίζεται η αποτελεσματική τους δράση. Πρακτικά, ο γερμανός κοινωνιολόγος επιχειρεί να αναδείξει το ανέφικτο της άποψης του Ρουσσώ περί άμεσης δημοκρατίας, ζήτημα που αποτελούσε πεδίο ζύμωσης για πολλούς θεωρητικούς της δημοκρατικής και σοσιαλιστικής θεωρίας⁷.

Η τριβή του Μίχελς με το ζήτημα της λειτουργίας των κομμάτων, των μορφών οργάνωσης του συλλογικού βίου και του χαρακτήρα της δημοκρατίας στις σύγχρονες κοινωνίες είχε ως αποτέλεσμα τη συγγραφή πολλών ακόμα έργων. Μεταξύ αυτών, έχουν ξεχωρίσει *Το προλεταριάτο και η αστική τάξη στο ιταλικό σοσιαλιστικό κίνημα*, *ο Ιταλικός ιμπεριαλισμός* καθώς και *Η ηθική σε αριθμούς*. Τη δεκαετία του 1920 και στις αρχές του 1930 εξέδωσε μια σειρά από βιβλία και άρθρα, στα οποία πραγματευόταν τα ζητήματα του εθνικισμού, του ιταλικού σοσιαλισμού και του φασισμού⁸. Το βιβλίο του *Μαθήματα Πολιτικής Κοινωνιολογίας* μεταφράστηκε από τα ιταλικά στα αγγλικά το 1949, δεκατρία χρόνια μετά τον θάνατο του, με τίτλο *Πρώτες παραδόσεις πολιτικής κοινωνιολογίας*⁹. Από το 1910 μέχρι το 1930, ο Μίχελς έλαβε μάλιστα μέρος στα πέντε από τα επτά γερμανικά συνέδρια Κοινωνιολογίας¹⁰. Όπως επισημαίνει ο Άλφρεντ Ντι Γκαρσία, σε γενικές γραμμές τα κείμενα του Ρόμπερτ Μίχελς μπορούν να γίνουν κατανοητά από τους αναγνώστες, καθώς ο λόγος του είναι μεστός και κατανοητός. Διανοητές, ύστεροι του Μίχελς, ισχυρίζονται πως ο Γερμανός κοινωνιολόγος κατάφερε να συνδέσει την κοινωνιολογία, με την πολιτική επιστήμη, την ψυχολογία και την οικονομία¹¹. Παράλληλα, η οπτική του Μίχελς για τη δομή της οργάνωσης και η ανάλυσή του γύρω από το θέμα, μπορούν, κατά τους Έντεν και Σένταρ Πολ, να συμβάλουν στην ερμηνεία της εσωτερικής ζωής και της

⁷ Eden Paul, Cedar Paul, «Εισαγωγή», στο: *Robert Michels, Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Μετφ. E. Paul και C. Paul, Νέα Υόρκη: Free Press, 1966, σ. 15-16.

⁸ International Encyclopedia of the Social Sciences, «Michels Robert», *Encyclopedia.com*, 2008.

⁹ Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, «Μίχελς», τ. 42, Αθήνα: Πάπυρος, 1996, σ. 267.

¹⁰ Auernheimer, *ό.π.*

¹¹ Robert Michels, *First Lectures in Political Sociology*, μετφ. & επιμ. A. D. Grazia, Μινεσότα: University of Minnesota Press, 1949, σ. 6.

ταυτότητας εθελοντικών οργανώσεων, ιατρικών ενώσεων, ομάδων πίεσης και, γενικότερα, ποικίλων μορφών συλλογικής δράσης¹².

1.2 Ο πολιτικός βίος του Μίχελς

Η πολιτική σταδιοδρομία του Ρόμπερτ Μίχελς μόνο αμφιλεγόμενη μπορεί να χαρακτηριστεί. Το 1903, σε νεαρή ηλικία, εντάχθηκε στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας (SPD) και υποστήριξε τις θέσεις της αριστερής πτέρυγας, ηγέτες της οποίας ήταν τότε οι Άντον Πάνεκοκ, Κάρλ Λίμπνεχτ και Ρόζα Λούξεμπουργκ¹³. Έλαβε μέρος σε τρία συνέδρια της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, το 1903 στη Δρέσδη, το 1904 στη Βρέμη και το 1905 στην Ιένα¹⁴. Στο συνέδριο της Βρέμης υπήρξαν δύο γεγονότα που επικαθόρισαν τη στάση του Μίχελς. Το πρώτο, αφορούσε την τοποθέτηση του Προέδρου του κόμματος σχετικά με τη στάση της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας σε περίπτωση πολέμου, ζήτημα στο οποίο ο Μίχελς άσκησε σφοδρή κριτική, και το δεύτερο, την πρόταση που κατέθεσε ο ίδιος ο Μίχελς, με την οποία καλούνταν το σώμα του συνεδρίου να δηλώσει, μέσω ψηφίσματος, την αλληλεγγύη του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος στον αγώνα των Ιταλών σοσιαλδημοκρατών υπέρ του καθολικού εκλογικού δικαιώματος, αίτημα για το οποίο τα ιταλικά συνδικάτα κήρυξαν πολιτική απεργία. Πρέπει πάντως να επισημανθεί πως, παρά τις εσωτερικές έριδες και τις διχογνωμίες που χαρακτήριζαν το συγκεκριμένο κόμμα, ο Ρόμπερτ Μίχελς έτρεφε αμέριστο σεβασμό στο πρόσωπο του Προέδρου του κόμματος, Αυγούστου Μπέμπελ. Ακολούθως, στο συνέδριο της Ιένας, ο Γερμανός διανοητής, επέκρινε τόσο τους υποστηρικτές της «εμμονικής» κοινοβουλευτικής δράσης, ενώ παράλληλα συγκρούστηκε και με την αναρχο-συνδικαλιστική πτέρυγα του κόμματος, που εκφραζόταν από τον Ράφαελ Φριέντεμπεργκ, εμφανιζόμενος στο συνέδριο ως βασικός υποστηρικτής μαρξιστικών θέσεων¹⁵. Στις ομοσπονδιακές εκλογές του 1906, ο Μίχελς εκπροσώπησε τη σοσιαλδημοκρατία, όντας υποψήφιος, χωρίς ωστόσο να κατορθώσει να εκλεγεί στο τοπικό κοινοβούλιο. Μάλιστα, ο νεαρός τότε σοσιαλδημοκράτης άσκησε κριτική στο κόμμα του, θεωρώντας πως ήταν

¹² Eden Paul, Cedar Paul, *Εισαγωγή...*, ό.π., σ. 22.

¹³ Κωνσταντακόπουλος, ό.π., 49.

¹⁴ Auernheimer, ό.π., σ. 63.

¹⁵ Ο.π., σ. 65-67.

αδιανόητο να εκπροσωπεί 3.000.000 ψηφοφόρους και να μην μπορεί να επηρεάσει ουσιαστικά την εσωτερική και εξωτερική πολιτική της Γερμανίας ¹⁶.

Από το 1901 μέχρι και το 1907, συνεργάστηκε με περιοδικά και εφημερίδες τόσο σοσιαλιστικού όσο και φιλελεύθερου προσανατολισμού και εξέδωσε δεκάδες άρθρα, αναδεικνύοντας θέματα σχετικά με την ηθική, τον πολιτισμό, τη λογοτεχνία, το γυναικείο ζήτημα κ.ά. ¹⁷. Στα κείμενά του συχνά αναφέρεται στην ιστορία του γερμανικού λαού και τη ψυχολογία του, καταδεικνύοντας την απουσία μεγάλων επαναστατικών γεγονότων στο πλαίσιο της ιστορικής εξέλιξης της Γερμανίας, γεγονός που, κατ' αυτόν, συνέβαλε στη διαμόρφωση ενός λαού που χαρακτηριζόταν από παθητικότητα, ατολμία και ο οποίος παρέμενε παράλληλα δέσμιος της παράδοσης και των εθνικών του ηθών ¹⁸. Ο Μίχελς, όπως αναδεικνύουν τα κείμενά του και οι πολιτικές του κινήσεις τη συγκεκριμένη περίοδο, θεωρούσε πως το βασικό αντίβαρο στην κοινοβουλευτική δράση –η οποία δεν πρέπει κατά τον ίδιο να αποτελεί τη μοναδική τακτική του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος– ήταν η αναβάθμιση του ρόλου των συνδικάτων. Εκτιμούσε πως αυτά στην πράξη μπορούσαν να αμφισβητήσουν τις δομές του αστικού κράτους και, ταυτόχρονα, να λειτουργήσουν ως αντίδοτο στις ενέργειες της κομματικής ηγεσίας, η οποία, λόγω των γραφειοκρατικών της χαρακτηριστικών, είχε χάσει την επαναστατικότητά της και η ενασχόλησή της περιοριζόταν στο κοινοβουλευτικό έργο. Αυτός ήταν μάλιστα ο λόγος που υποστήριζε με θέρμη τη δράση των γαλλικών και των ιταλικών συνδικαλιστικών ενώσεων ¹⁹.

Το 1908, ο Μίχελς, έχοντας αποστασιοποιηθεί από τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, δημοσίευσε σε ιταλικό περιοδικό ένα κείμενο, μέσω του οποίου διαγράφονται με σαφήνεια οι αιτίες της μεταστροφής της σκέψης του ως προς την πολιτική πραγματικότητα. Από πιστός υπερασπιστής του ιστορικού ρόλου που έχει να επιτελέσει η εργατική τάξη με βάση τη μαρξιστική θεωρία, εμφανίζεται τώρα ως ο αναλυτής μιας συνθήκης η οποία, έχει κατά τον ίδιο, στοιχεία φυσικού κοινωνικού νόμου και οριοθετείται από την παρέμβαση της κομματικής ολιγαρχίας, που δεν επιτρέπει στο προλεταριάτο να επιτελέσει τον ιστορικό του ρόλο. Ο Μίχελς από

¹⁶ *Ο.π.*, σ. 66.

¹⁷ *Ο.π.*, σ. 71.

¹⁸ Κωνσταντακόπουλος, *ό.π.*, σ. 50.

¹⁹ *Ο.π.*, σ. 51-53.

υπέρμαχος της μαρξικής και της μαρξιστικής σκέψης μετατοπίστηκε, λοιπόν, σταδιακά αναζητώντας την επιστημονική του αλήθεια στην εμφάνιση των ελίτ και αναδεικνύοντας την κομματική ολιγαρχία - γραφειοκρατία ως βασικό ρυθμιστή στη ροή των πολιτικών πραγμάτων.

Έτσι, για τον Ρόμπερτ Μίχελς, η αλλαγή πολιτικού στρατοπέδου είναι πια οριστική και έπεται ενός μεγάλου χρονικού διαστήματος κατά το οποίο μελέτησε το ζήτημα της ανάπτυξης της ολιγαρχίας στα κόμματα, γεγονός το οποίο επικαθόρισε το σύνολο της σκέψης του μέχρι το τέλος της ζωής του. Οι θεωρητικές του αναζητήσεις, ενώ στο παρελθόν χαρακτηρίζονταν από τη διερεύνηση των μέσων βελτίωσης της θέσης της εργατικής τάξης μέσα στον ταξικό ανταγωνισμό και την ανάδειξη της δημοκρατίας ως μείζον πολιτικό όπλο για την ίδια εντός και εκτός Κόμματος, οριοθετούνταν πλέον από την «επιστημονική ουδετερότητα». Μέσω αυτής πια, ερμηνευόταν και αναλυόταν το κομματικό φαινόμενο με τρόπο που αμφισβητούσε οποιαδήποτε δυνατότητα κοινωνικής αλλαγής και επαναστατικής συνθήκης, απαξιώνοντας το νόημα και τον ρόλο της δημοκρατίας.

Το 1924, όντας μόνιμος πλέον κάτοικος Ιταλίας, έγινε μέλος του Φασιστικού Κόμματος υπό τον Μπενίτο Μουσολίνι, ο οποίος στο παρελθόν είχε διατελέσει αρχισυντάκτης της εφημερίδας του επίσημου οργάνου του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, *Avanti*. Από το 1928 μέχρι και το τέλος της ζωής του, το 1936, δίδαξε στο Πανεπιστήμιο της Περούτζια δίνοντας παράλληλα διαλέξεις και στη Ρώμη ²⁰. Η σταδιακή πολιτική του μεταστροφή αποτυπώνεται ευκρινώς και στα κείμενά του αυτής της περιόδου. Μάλιστα, σε κείμενα στα οποία αναλύει τον χαρακτήρα και την εξέλιξη της έννοιας του πατριωτισμού, τη σχέση του με την εργατική τάξη, την πολιτισμική διάσταση της ηθικής, κ.λπ., υπάρχουν στοιχεία που μπορούν να συμβάλουν στην ερμηνεία της πολιτικής του μεταστροφής ²¹.

²⁰ International Encyclopedia of the Social Sciences, *ό.π.*

²¹ Duncan Kelly, «From Moralism to Modernism: Robert Michels on the History, Theory and Sociology of Patriotism», *History of European Ideas* 29 (3), Σεπτέμβριος 2003, 339-363.

Κεφάλαιο 2^ο: Η κυκλοφορία των ελίτ και ο ολιγαρχικός κανόνας

2.1 Η έννοια των «ελίτ»

Για να επιτευχθεί η κατανόηση της θεωρητικής προσέγγισης του Ρόμπερτ Μίχελς σχετικά με τη λειτουργία των κομμάτων και των μαζικών οργανώσεων, είναι αναγκαίο κατ' αρχάς να διευκρινιστεί το περιεχόμενο του όρου «ελίτ». Και τούτο, γιατί η συγκεκριμένη έννοια αποτελεί συγκροτητικό στοιχείο των αναλύσεων του Γερμανού κοινωνιολόγου και πηγή εκκίνησης της όποιας θεωρητικής του διατύπωσης για την ύπαρξη και τη λειτουργία των κομμάτων.

Εν συντομία, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως ο όρος «ελίτ» αφορά τη δυνατότητα μιας ομάδας ανθρώπων να επιβάλλεται και να αναπαράγεται δια της άσκησης εξουσίας. Ουσιαστικά, γίνεται αναφορά σε μια μειοψηφία που διαβλέπει αποκλειστικά στη διεύρυνση των όποιων προνομίων της και στην αναπαραγωγή του ίδιου της του εαυτού σε βάρος κάποιας άλλης ομάδας ανθρώπων. Οι θεωρητικοί των ελίτ ισχυρίζονται πως κάθε θεσμική οργάνωση της κρατικής δομής βρίσκεται στα χέρια λίγων ανθρώπων, οι οποίοι κινούν τα νήματα της εξουσίας. Ο προσανατολισμός των συγκεκριμένων ελίτ αφορά τη σχέση τους με τις μάζες και τη μάχη για τη διεύρυνση των εξουσιών τους. Το σύνολο της σκέψης τους και της ανάλυσής τους επιδιώκει να αποδομήσει τον δημοκρατικό χαρακτήρα της φιλελεύθερης δημοκρατίας, αναδεικνύοντας τον παράλογο χαρακτήρα της, ενώ παράλληλα βάλλει κατά της σοσιαλιστικής σκέψης και της μαρξιστικής προσέγγισης για τις κοινωνικές σχέσεις ²². Η ελίτ είναι μία ομάδα ανθρώπων που χαρακτηρίζονται από «αριστοκρατικά» φρονήματα και δρουν μέσα στην ίδια τη δημοκρατία. Για τους υπέρμαχους της θεωρίας των ελίτ, η δραστηριότητα της συγκεκριμένης ομάδας επικαθορίζει τη λειτουργία της δημοκρατίας ²³.

Η διεύθυνση και η διοίκηση μιας οργάνωσης αποτελεί τον βασικό παράγοντα επιρροής και άσκησης εξουσίας. Σε αυτή τη συνθήκη κομβικό ρόλο έχουν τα ίδια τα πρόσωπα που ασκούν τη διοίκηση και κατέχουν τις διευθυντικές θέσεις. Με αυτόν

²² Σταύρος Κωνσταντακόπουλος, «Χαιρετίσματα από τον Γουσταύο Λε Μπον», *Αυγή*, 9/3/2012.

²³ Γιώργος Φαράκλας, «Η ελευθερία; Ποια ελευθερία;», *Αυγή*, Αθήνα, 2009.

τον τρόπο έχουν τη δυνατότητα να ελέγχουν και να επηρεάζουν τον δημόσιο βίο και την κίνηση των μαζών. Αυτές οι μειοψηφικές δυνάμεις, όπως θα διαφανεί κατωτέρω, έχουν τη δυνατότητα να κατευθύνουν την πλειοψηφία των πολιτών, είτε σε μικροκλίμακα (συνδικάτα, κόμματα, φορείς, κλπ.) είτε σε μακροκλίμακα (στο κράτος ως συνολικό μηχανισμό).

Όπως έχει μάλιστα επισημανθεί, «οι θεωρητικοί στοχαστές έχουν χρησιμοποιήσει τον όρο ως εργαλείο για τη μελέτη του ρόλου και της οργάνωσης του κράτους και της κοινωνίας. Από την αρχαιότητα ως τους νεότερους χρόνους, ο όρος “ελίτ” αναφέρεται σε συγκεκριμένες αντιλήψεις για την εξουσία, τη δυναμική, την ανισότητα και την πολιτική»²⁴. Σύμφωνα με μια άλλη προσέγγιση, οι θεωρίες σχετικά με το ζήτημα των ελίτ και οι αντίστοιχοι στοχαστές «αρνούνται πρωταρχικά τη θεμελιώδη αξίωση για ισότητα των πολιτικών δικαιωμάτων, γιατί θεωρούν μια τέτοιου είδους ισότητα ως το πρώτο βήμα μιας πορείας που οδηγεί αναπόφευκτα στην κοινωνική και οικονομική ισότητα»²⁵. Η ολιγαρχία διαμορφώνει ένα καθεστώς ανισότητας και διαμορφώνεται ταυτόχρονα από αυτό. Τα προνόμια, η αδιαφάνεια της εξουσίας, η συγκεντρωτική διακυβέρνηση στα χέρια ολίγων και η αναπαραγωγή της ως υπαρκτός στόχος κλονίζουν κάθε έννοια και μορφή δημοκρατίας καθώς και συμμετοχής των πολλών στα κοινά²⁶.

Πέραν του Ρόμπερτ Μίχελς, μεταξύ των σημαντικότερων στοχαστών της «θεωρίας των ελίτ», συγκαταλέγονται και οι Ιταλοί, Βιλφρέντο Παρέτο και Γκαετάνο Μόσκα. Ο Μόσκα το 1896 συνέγραψε το βιβλίο *Κυρίαρχη Τάξη*, διατυπώνοντας τη θεωρία για την ύπαρξη δύο τάξεων, εκ των οποίων, η μια έχει τον ρόλο του κυρίαρχου και η άλλη του κυριαρχούμενου. Σύμφωνα με τον Μόσκα, η άσκηση της πολιτικής εξουσίας οριοθετείται από τη δυνατότητα μιας συμπαγούς μειοψηφίας να χειραγωγεί τις μάζες και να τις διατηρεί υπό τον έλεγχό της. «Η ισχύς οποιασδήποτε μειοψηφίας είναι αναπόφευκτη. Η ισχύς οποιασδήποτε μειοψηφίας είναι ακατανίκητη απέναντι σε κάθε μεμονωμένο άτομο της πλειοψηφίας, το οποίο αντιμετωπίζει μονάχο την ολότητα της οργανωμένης μειοψηφίας. Ταυτόχρονα, η μειοψηφία είναι

²⁴ Θανάσης Τσακίρης, «Θεωρίες των Ελίτ για το κράτος», *tsakthan2.wordpress.com*, Ιανουάριος, 2013.

²⁵ Σταύρος Κωνσταντακόπουλος, «Ηγετικές “μειοψηφείς” και ποδηγετούμενες “πλειοψηφίες” στα αριστερά κόμματα: η προσέγγιση του Ρ. Μίχελς», *Αυγή*, Αθήνα, 07/07/2013.

²⁶ Γκουστάβο Ζαγκρεμπέλσκι, Λουτσιάνο Κάνφορα, «Δημοκρατία ή ολιγαρχία;», μετφ. Θανάσης Γιαλκέτσος, *Εφημερίδα Συντακτών*, Αθήνα, 30/03/2014.

οργανωμένη για τον λόγο ακριβώς πως είναι μειοψηφία»²⁷. Ο Παρέτο, από την πλευρά του, στηρίζει την ανωτερότητα των ελίτ σε διαφοροποιήσεις βιολογικού χαρακτήρα, όπως η ισχύς, η ενεργητικότητα και η εξυπνάδα. Είναι εκφραστής της θεωρίας της φυσικής επιλογής, της υπερίσχυσης δηλαδή πάνω στην πλειοψηφία μιας προικισμένης μειοψηφίας λόγω κληρονομικών χαρακτηρισμάτων²⁸.

Ο Ρόμπερτ Μίχελς ενστερνίζεται πλήρως τη θεωρητική παραδοχή των Μόσκα και Παρέτο για την κυριαρχία μιας ιθύνουσας τάξης πάνω στην κοινωνία ως «φυσική» εξέλιξη. Συμμερίζεται, δηλαδή, τη θέση πως η ισχύς των ολίγων έναντι των πολλών αποτελεί αντικειμενικό και απαράβατο γεγονός για τις σύγχρονες ανθρώπινες κοινωνίες, ενώ διαπερνά και τα ίδια τα πολιτικά κόμματα ανεξαρτήτως πολιτικού προσανατολισμού. Ωστόσο, εν αντιθέσει με τον Παρέτο, ο Γερμανός διανοητής δε στηρίζει την ανωτερότητα των ελίτ σε βιολογικές διαφοροποιήσεις αλλά σε κοινωνικά αίτια. Υποστηρίζει, ειδικότερα, πως «οι άνθρωποι δε χωρίζονται ανάμεσα σε αυτούς που γεννιούνται για να διατάζουν και σε εκείνους που γεννιούνται για να υπακούουν, αλλά ανάμεσα σε εκείνους που μαθαίνουν να διατάζουν και σε αυτούς που συνηθίζουν να υπακούουν».²⁹

2.2 Οι ολιγαρχικές ελίτ

Χρειάζεται να επισημανθεί πως για τον Ρόμπερτ Μίχελς, μια συγκεκριμένη έννοια, αυτή της «κυκλοφορίας των ελίτ» είναι η διαδικασία που διαμορφώνει τους συσχετισμούς ισχύος, τις σχέσεις εκπροσώπησης και τον χαρακτήρα, καθώς και τον προσανατολισμό των πολιτικών κομμάτων στις νεωτερικές κοινωνίες. Η συγκεκριμένη διαδικασία οριοθετείται από την εξής διαπίστωση με βάση το σκεπτικό του Ρόμπερτ Μίχελς. Πρώτον, η ελίτ αποτελεί μια ολιγαρχία (ολιγαρχική ελίτ) στο εσωτερικό ενός κόμματος, της οποίας η δημιουργία και η αναπαραγωγή εξαρτώνται από διαφορετικούς παράγοντες, οι οποίοι θα αναλυθούν κατωτέρω. Δεύτερον, οι

²⁷ Gaetano Mosca, «Η Άρχουσα Τάξη», μτφ. Τ. Πατρίκιος, *Λεβιάθαν* 16, 1996, σ. 13-14.

²⁸ Κωνσταντακόπουλος, *Πολιτική και μέθοδος. Προβλήματα προσέγγισης της θεωρίας των κομμάτων του R. Michels...*, ό.π., σ. 56-57.

²⁹ Ο.π., σ. 58.

συγκρούσεις ανάμεσα σε αυτές τις ολιγαρχικές ελίτ, είτε εκπροσωπούν σοσιαλιστικούς είτε φιλελεύθερους κομματικούς σχηματισμούς, δεν οδηγούν και δεν στοχεύουν –ούτε φυσικά έχουν οποιαδήποτε πρόθεση– να ανατρέψουν τους κοινωνικούς συσχετισμούς, να επιφέρουν, δηλαδή, απλώς την αντικατάσταση της ελίτ ενός κόμματος από μια άλλη, ούτε όμως να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων. Ο Μίχελς επισημαίνει πως η κυκλοφορία των ελίτ «δεν εκτυλίσσεται τόσο ως καθαυτό αντικατάσταση, παρά μάλλον ως αδιάλειπτη συγχώνευση των νέων στοιχείων με τα παλαιά»³⁰. Η εκάστοτε ολιγαρχική ελίτ μπορεί δηλαδή να διευρύνει την εξουσία της, αξιοποιώντας στοιχεία της αντίπαλης ελίτ για να εξασφαλίσει την κυριαρχία και την αναπαραγωγή της. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις ολιγαρχικές ελίτ έχει κύριο στόχο την επιβολή των ίδιων πάνω στην κοινωνία. Στην πράξη, η δημοκρατία, η ισότιμη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων, είναι απλά μια ουτοπία χωρίς υλική αποτύπωση στη ροή των πολιτικών πραγμάτων³¹.

Για τον Μίχελς, εν αντιθέσει με τον Καρλ Μαρξ, η κινητήρια δύναμη της ιστορίας δεν είναι η πάλη των τάξεων αλλά η πάλη των ελίτ, η πάλη δηλαδή ανάμεσα σε ομάδες ολιγαρχίας. Η τοποθέτησή του σε σχέση με την ανάπτυξη της ολιγαρχίας και τον ρόλο της στο εσωτερικό των κομμάτων αποτελεί σημείο καμπής και μετάβασης για την ίδια του τη σκέψη και την πορεία της ίδιας του της ζωής. Βασική αντίθεση του ύστερου από τον πρώιμο Μίχελς είναι η αφήγηση που διαμορφώνει ως προς την ουσία της συγκρότησης των κομμάτων σε σχέση με την ύπαρξη και τον χαρακτήρα της ολιγαρχικής ελίτ, η οποία στην πράξη αντιτίθεται στον διακηρυγμένο καταστατικά κοινωνικό και πολιτικό σκοπό ενός κόμματος. Ήδη, από την εισαγωγή του κύριου έργου του *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων, έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*, ο Γερμανός στοχαστής παίρνει αποστάσεις από τη μεθοδολογία και το πλαίσιο βάσει του οποίου ο ίδιος ανέλυε την πραγματικότητα και τον ταξικό και πολιτικό ανταγωνισμό κατά την προηγούμενη περίοδο της ζωής του: «Έργο της επιστήμης της Κοινωνιολογίας δεν είναι τόσο να οικοδομεί συστήματα, όσο να δηλοποιεί διακριβώσεις. Δεν είναι τόσο να εξευρίσκει λύσεις όσο να περιγράφει με τον πιο άψογο κατά το δυνατόν τρόπο τις υφιστάμενες τάσεις και αντι-

³⁰ Robert Michels, *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων: έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*, μετφ. Γ. Ανδρουλιδάκης, Αθήνα: Γνώση, 1997, σ. 519.

³¹ Νάντια Ουρμπινάτι, «Επικριτές της δημοκρατίας», μετφ. Θανάσης Γιαλκέτσης, *Εφημερίδα των Συντακτών*, Αθήνα, 07/06/2015.

στάσεις, λόγους και αντιλόγους, κοντολογίς τον ιστό της δομής του κοινωνικού βίου»³². Σε αυτή τη φράση θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αποτυπώνεται η μεταστροφή του Γερμανού διανοητή σε σχέση με το τι ο ίδιος επιθυμεί να εκπροσωπεί.

Η συνέχεια της περιγραφής, που αποτυπώνεται στο βιβλίο του, σε σχέση με τα πολιτικά κόμματα αντανακλά την αποδοχή που ο ίδιος κάνει για το γεγονός πως η εργατική τάξη δεν θα μπορέσει να αναδειχθεί σε δύναμη κοινωνικής χειραφέτησης. Η δομή των κομμάτων και η ανάδειξη των ολιγαρχικών ελίτ αποκτούν χαρακτήρα φυσικού κοινωνικού νόμου. Αναλλοίωτος κοινωνικός νόμος είναι η διαδικασία κατά την οποία κάθε κομματική ελίτ με την εξασφάλιση της εδραίωσής της αποκτά ίδια συμφέροντα, συμφέροντα αυτοτελή³³. Θέση του Ρόμπερτ Μίχελς αποτελεί πλέον η πεποίθηση ότι τα πολιτικά κόμματα έχουν ροπή προς την ολιγαρχική δομή και τον αυταρχισμό. Κατά τον ίδιο, η ιεραρχική και κάθετη δομή των μαζικών οργανώσεων αποτελεί νομοτέλεια και βάση ανάλυσης της πραγματικότητας της καπιταλιστικής κοινωνίας³⁴. Η οργανωτική δομή ενός κόμματος δεν μπορεί δηλαδή παρά να είναι γραφειοκρατική. Μέσα από εμπειρικές-υποκειμενικές διαπιστώσεις, αναφερόμενος στην περίπτωση της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας των αρχών του 20ού αιώνα, αναγνωρίζει πως η ύπαρξη επαγγελματικών στελεχών, ο συγκεντρωτισμός ως στοιχείο αντιδημοκρατικής λειτουργίας και ο κατακόρυφος διαχωρισμός χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας στο εσωτερικό του κόμματος αποτελούν δεδομένα μη αναστρέψιμα³⁵.

Ο Μίχελς προτιμά πάντως να αποδώσει τη γέννηση της ολιγαρχίας εντός των κομμάτων σε οργανωτικούς, ψυχολογικούς (βλέπε κεφάλαιο 4^ο) και κοινωνιολογικούς λόγους. Μπορεί να υποστηριχτεί πως κατ' αυτό τον τρόπο δημιουργεί ένα σχήμα στο οποίο από τη μια πλευρά υπάρχει μια ηγεμονική μειοψηφία και από την άλλη μια ηγεμονευόμενη πλειοψηφία. Οι οργανωτικές αιτίες αφορούν τη δυνατότητα μιας ολιγομελούς ομάδας ανθρώπων να έχει οργανωτική υπόσταση η οποία είναι

³² Michels, *ό.π.*, σ. 15-16.

³³ Michels, *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων...*, *ό.π.*, σ. 537-538.

³⁴ Νίκος Τσίρος, «Για την Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων στην Ύστερη Νεωτερικότητα», *Θέσεις* 100, Αθήνα: Νήσος, Ιούλιος 2007, σ. 99-124.

³⁵ Χριστόφορος Βερναρδάκης, Γιάννης Μαυρής, «Η έννοια της σχέσης εκπροσώπησης», *Θέσεις* 18, Αθήνα: Νήσος, Ιανουάριος 1987, σ. 49-51.

ευέλικτη, δρα και λειτουργεί εύκολα, ενώ παράλληλα έχει τη δυνατότητα να μετατρέπει τη συλλογική της θέληση σε ατομική υπόθεση του κάθε μέλους της πλειοψηφίας, η οποία είναι άμορφη. Παράλληλα, στα πολιτικά κόμματα των νεωτερικών κοινωνιών, η μαζικότητά τους, που αποτελεί για τον Μίχελς δεδομένο, οδηγεί πρακτικά στη διαμεσολαβημένη λήψη της εκάστοτε απόφασης μέσω της αντιπροσωπευτικότητας, καθώς είναι ανέφικτο και μη αναποτελεσματικό να υπάρχει συνένωση όλων των μελών στον ίδιο χώρο και την ίδια χρονική στιγμή. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια συνθήκη κατά την οποία το σύνολο των μελών αδυνατεί να εναρμονιστεί χρονικά και χωρικά. Επιπρόσθετα, η απουσία ελεύθερου χρόνου για την πλειοψηφία των μελών του κόμματος, λόγω της καθημερινής εργασίας για την κάλυψη των βιοποριστικών αναγκών και των οικογενειακών υποχρεώσεών τους, ευνοεί τη διόγκωση αυτής της σχέσης εκπροσώπησης. Συνεπώς, για τους μαζικούς συλλογικούς σχηματισμούς αποτελεί, κατά τον Μίχελς, οργανωτική ανάγκη η ύπαρξη αντιπροσώπων οι οποίοι δρουν για λογαριασμό των μαζών³⁶. Αντιπροσώπους, δηλαδή, που αξιοποιούν τον ελεύθερο τους χρόνο και την επαγγελματική τους σχέση με το κόμμα για την κατάρτισή τους πάνω στα ζητήματα που προκύπτουν, αλλά και την ειδίκευσή τους σε τομείς οι οποίοι είναι δυσπρόσιτοι για τα απλά μέλη. Με αυτόν τον τρόπο ο Μίχελς αναφέρει ότι η μορφή του καταμερισμού της εργασίας στο εσωτερικό ενός κόμματος οδηγεί σε αντιδημοκρατική λειτουργία και τα ηγετικά κλιμάκια μετατρέπονται, όπως προαναφέρθηκε, από εκφραστές της συλλογικής βούλησης των μελών σε ολιγαρχική ελίτ, όχι κατ' ανάγκη από πρόθεση³⁷.

Συνεπώς, μια τρίτη τάξη, πέρα από την εργατική και την αστική, η «πολιτική τάξη», όπως ονομάζει την ολιγαρχική ελίτ ο Μίχελς, έχει καταλυτικό ρόλο στον τρόπο οργάνωσης και αναπαραγωγής των σύγχρονων ανθρώπινων κοινωνιών μέσω της παρουσίας της στα ηγετικά κομματικά κλιμάκια. «Η πολιτική τάξη συνιστά ένα απαραίτητο και διαρκούς αξίας στοιχείο στην κοινωνική ζωή των λαών»³⁸. Η ύπαρξή της αποτελεί την κύρια αιτία καταδίκης του προλεταριάτου σε μόνιμη ήττα. Καταλήγει, λοιπόν, στο συμπέρασμα πως η δημοκρατία τόσο στο επίπεδο της κοινωνίας όσο και στο εσωτερικό των κομμάτων αποτελεί έναν ανέφικτο στόχο λόγω

³⁶ Michels, *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων, έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου...*, ό.π., σ. 70.

³⁷ *Ο.π.*, σ. 70-71.

³⁸ Κωνσταντακόπουλος, *ό.π.*, σ. 54.

της ύπαρξης ολιγαρχιών, οι ρίζες των οποίων βρίσκονται σε κοινωνικούς νόμους που έχουν καθολική ισχύ και ξεπερνούν τη ανθρώπινη θέληση. Οι άνθρωποι είναι καταδικασμένοι, κατά την ανάλυση αυτή, να είναι δέσμοι ενός ολιγαρχικού μοντέλου διακυβέρνησης.

Η δημιουργία, η αναπαραγωγή και η διεύρυνση της επιρροής μιας ολιγαρχικής ελίτ στο εσωτερικό ενός πολιτικού υποκειμένου αποτελεί συστατικό στοιχείο των μαζικών κομμάτων, έτσι όπως αυτά διαμορφώθηκαν την περίοδο του Διαφωτισμού. Ο μόνος τρόπος για να ερμηνευθεί ο χαρακτήρας των κομμάτων, βάσει της προσέγγισης του Μίχελς, είναι να γίνει δεκτό ως «θέσφατο» το παραπάνω γεγονός. Κατ' αυτόν, τα κόμματα αποτελούν οργανώσεις, η ενοποίηση των οποίων δεν οφείλεται στη σύνδεση που μπορεί να έχουν τα απλά μέλη μεταξύ τους, αλλά στην ίδια την κομματική τους ηγεσία, που αποτελείται από μια μικρή ομάδα ανθρώπων, η συνοχή των οποίων επιτυγχάνεται στην βάση της αναπαραγωγής των προνομίων τους³⁹. Για την εκάστοτε ελίτ η αναπαραγωγή του εαυτού της αποτελεί αυτοσκοπό και αποκτά μια αυτόνομη δυναμική που επικαθορίζει το σύνολο των δραστηριοτήτων μιας κομματικής οργάνωσης, μιας πολιτικής δομής.

2.3 Η ολιγαρχία και η κριτική στη σοσιαλδημοκρατία

Ο Μίχελς μέσα από το έργο του επιδιώκει να δημιουργήσει μια τυπολογία, ένα πλαίσιο κανόνων που οριοθετούν την κίνηση και τον χαρακτήρα της εξουσίας σε σχέση με τους κομματικούς οργανισμούς. Στο έργο του *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων, έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*, προσπαθεί να αποδομήσει την «προνομιακή σχέση» της δημοκρατίας με τον σοσιαλισμό, χρησιμοποιώντας εμπειρικά δεδομένα και παρατηρήσεις πλήθους στοχαστών της σοσιαλιστικής σκέψης και όχι μόνο. Η έννοια του σιδερένιου νόμου της ολιγαρχίας, συμπυκνώνει την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο και παράλληλα οριοθετεί τη φυσιογνωμία της σκέψης του Γερμανού διανοητή για τη σχέση ελίτ και δημοκρατίας. Η βασική ιδέα έγκειται στη διαφοροποίηση αυτών οι οποίοι «διευθύνουν» από αυτούς που «διευθύνονται». Πρόκειται για ένα προβλη-

³⁹ Philip J. Cook, Robert Michels' s Political Parties in Perspective..., ό.π., σ. 787-788.

ματικό μεν στοιχείο της πολιτικής, αλλά αδιαμφισβήτητο δε φαινόμενο κάθε οργανωμένης μορφής. Κατά συνέπεια, η άμεση δημοκρατία αποτελεί έναν ουτοπικό στόχο, με κύρια αιτία την ύπαρξη «ηγετικών μειοψηφιών και ποδηγετούμενων πλειοψηφιών»⁴⁰.

Γεγονός είναι, ωστόσο, ότι ο Μίχελς δεν αμφισβήτησε ποτέ στην ολότητά της τη μαρξιστική σκέψη, αφού αναγνώριζε τη σημαίνουσα σημασία των αγώνων της εργατικής τάξης στην ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών, υιοθετώντας όμως έναν διαφορετικό ιστορικό ντετερμινισμό από αυτόν που ορίζει η ορθόδοξη μαρξιστική σκέψη, δηλαδή την *de facto* μετάβαση στην κομμουνιστική - αταξική κοινωνία. Αυτή η νομοτελειακή συνθήκη έγκειται στον ρόλο και τον χαρακτήρα που έχει η εκάστοτε ολιγαρχική ελίτ⁴¹. Επισημαίνει, μάλιστα, χαρακτηριστικά πως δεν αμφισβητεί τον ιστορικό υλισμό, αλλά αναγνωρίζει την πρωτοκαθεδρία της κυκλοφορίας των ελίτ, έναντι του ταξικού ανταγωνισμού και των ταξικών συγκρούσεων⁴².

Ως προς τον χαρακτήρα της κυκλοφορίας των ελίτ και τον ανταγωνισμό που λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό της, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η σκέψη του γερμανού διανοητή συναντάται με αυτή του Αλέξις ντε Τοκβίλ. Όπως προαναφέρθηκε, ο Μίχελς δεν αντιλαμβάνεται τη σύγκρουση ανάμεσα στις ελίτ ως διαδικασία απλής αντικατάστασης της μίας από την άλλη, αλλά ως μια συνθήκη και ενσωμάτωσης - εκτός των άλλων - χαρακτηριστικών της παλιάς πολιτικής τάξης από τη νέα⁴³.

⁴⁰ Η χαρακτηριστική φράση του Μίχελς από το έργο του για τα πολιτικά κόμματα και τον σιδηρούν νόμο της ολιγαρχίας συμπυκνώνει με τον πιο παραστατικό τρόπο τη σχέση ελίτ και μάζας. Τη συγκεκριμένη φράση δανείζεται ο Σ. Κωνσταντακόπουλος στον τίτλο του άρθρου που δημοσίευσε στην εφημερίδα *ΑΥΓΗ*, τον Ιούλιο του 2013.

⁴¹ Βλέπε 2.2. Οι ολιγαρχικές ελίτ στα κόμματα περί φυσικού κοινωνικού νόμου.

⁴² Robert Michels, «Η Δημοκρατία και ο σιδηρός νόμος της ολιγαρχίας», μετφ. Γ. Ανδρουλιδάκης, *Λεβιάθαν* 16, 1996, σ. 68-69.

⁴³ Στο σημείο αυτό, δε θα ήταν λάθος να επισημανθεί πως η άποψη του Αλέξις ντε Τοκβίλ, έτσι όπως αυτή εκφράζεται στο έργο του *Παλιό Καθεστώς*, αφορά τη συνθήκη κατά την οποία η γαλλική επανάσταση δεν γκρέμισε το προηγούμενο καθεστώς της φεουδαρχίας. Η νέα πολιτική τάξη που πήρε τα ηνία της εξουσίας, η τάξη των αστών, συγκέρασε στοιχεία και χαρακτηριστικά του συστήματος της προηγούμενης καθεστηκίας τάξης, εξασφαλίζοντας τη συνοχή της νέας εξουσίας. Παράλληλα αναφέρει πως οι ανάγκες τις κοινωνίας μπορούν να επιλυθούν μόνο από μία κεντρική

Αντιλαμβάνεται, κατά συνέπεια, τον ρόλο και την προοπτική ενός κόμματος – και δη ενός σοσιαλιστικού κόμματος– όχι στη βάση του περιεχομένου του προγράμματός του, που αποτελεί τη συγκολλητική ουσία των μελών και την αιτία στράτευσής τους στη «συλλογικότητα», αλλά στη βάση των στόχων που θέτει η κομματική ελίτ, στόχοι που η ιστορική πορεία της σοσιαλδημοκρατίας πιστεύει ότι επ’ ουδενί ανταποκρίνονται στις προγραμματικές της δεσμεύσεις. Θεωρεί, αντίθετα, πως τα προγράμματα αξιοποιούνται από τις ολιγαρχικές ελίτ με δημαγωγικό τρόπο για να υποκλέψουν τη συναίνεση των μαζών και να κατακτήσουν την πολιτική εξουσία με κύριο σκοπό φυσικά την εξασφάλιση της αναπαραγωγής του εαυτού τους και την επικυριαρχία τους σε βάρος των μαζών. Ακριβώς όμως επειδή η κομματική ελίτ δεν μπορεί να βρίσκεται σε διαρκή σύγκρουση με μια ανταγωνιστική ελίτ, επιδιώκει να εξασφαλίσει συναινέσεις, ώστε να μην επέλθει η ρήξη που θα θέσει υπό διακινδύνευση την ίδια την ύπαρξή της. Παράλληλα, επισημαίνει πως τα σοσιαλιστικά κόμματα έχουν κοινές όψεις με την καθολική εκκλησία, καθώς αφενός οι εκπρόσωποι των εργατών αξιοποιούν τις κομματικές τους θέσεις για την ανέλιξή τους, αφετέρου οι γόννοι των αγροτών κατά τη φεουδαρχική περίοδο χρησιμοποιούσαν την εκκλησία ως κοινωνικό εφελτήριο ⁴⁴.

Για τους λόγους αυτούς, κατά τον Ρόμπερτ Μίχελς, στον σιδηρούν νόμο της ολιγαρχίας, τα σοσιαλιστικά κόμματα είναι καταδικασμένα να ενσωματωθούν στο καπιταλιστικό σύστημα, το οποίο οριοθετείται από το κυνήγι και τον καταμερισμό της εξουσίας ⁴⁵. Επιπλέον, ο Μίχελς καταδεικνύει την αντιδημοκρατική λειτουργία των σοσιαλιστικών κομμάτων συγκρίνοντάς την με τη στρατιωτική δομή και τη милитарιστική πρακτική, υπό την έννοια ότι από τη μια βρίσκονται οι στρατηγόι-ηγέτες και από την άλλη τα μέλη-στρατιώτες. Σχολιάζει μάλιστα την περίπτωση της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, υποστηρίζοντας πως: «[...] η στενή συγγένεια του μαχόμενου σοσιαλιστικού κόμματος με τη στρατιωτική οργάνωση αποδεικνύεται από τη σοσιαλδημοκρατική ορολογία, η οποία, ιδιαίτερα μάλιστα στη Γερμανία, προέρχεται κατά μεγάλο μέρος από τη στρατιωτική επιστήμη. Ο στενός σύνδεσμος μεταξύ κόμματος και στρατεύματος τεκμηριώνεται όμως και από το θερμό

εξουσία, η οποία τις μετατρέπει σε νέα πηγή εξουσιών. (Alexis de Tocqueville, *Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάσταση*, μετφ. Ανδρέας Παππάς, Αθήνα: Πόλις, 2006, σ. 140-143).

⁴⁴ Κωνσταντακόπουλος, *ό.π.*, σ. 62.

⁴⁵ Michels, *ό.π.*, σ. 64-67.

ενδιαφέρον που έδειξαν για τα στρατιωτικά ζητήματα ορισμένα από τα επιφανέστερα ηγετικά στελέχη του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος [π.χ. Ένγκελς, Μπέμπελ, κ.α.]. Η τάση τούτη δεν είναι βέβαια τυχαία, αλλά απορρέει μάλλον από το ένστικτο της εκλεκτικής συγγένειας»⁴⁶. Τελικά, το πολιτικό κόμμα, προκειμένου να μεγιστοποιήσει την αποτελεσματικότητά του, έτσι όπως αυτή ορίζεται από την εκάστοτε ηγεσία - ελίτ, αποκτά χαρακτηριστικά στρατιωτικής λειτουργίας⁴⁷.

Σημαίνοντα ρόλο στην αντίληψη του Μίχελς έχει η ταξική διάρθρωση των σοσιαλιστικών κομμάτων, συνθήκη που δρα αποτρεπτικά, έως απαγορευτικά, στις όποιες επαναστατικές πρακτικές που αμφισβητούν το πλαίσιο του αστικού κράτους και την επικυριαρχία του κεφαλαίου σε βάρος της εργασίας. Ένα πολιτικό υποκείμενο συγκροτείται στη βάση του προγράμματός του και με βάση αυτό ο οποιοσδήποτε πολίτης, άντρας ή γυναίκα, μπορεί να γίνει μέλος του ανεξαρτήτως ταξικής καταγωγής. Ωστόσο, η δυνατότητα εύπορων προσώπων να συμμετέχουν ενεργά σε σοσιαλιστικά κόμματα, ακόμα και στις ηγετικές βαθμίδες τους, συμβάλλει στην αποδυνάμωση της όποιας επαναστατικότητας μπορεί να τα χαρακτηρίζει, ακριβώς επειδή μια τέτοια συνθήκη δημιουργεί σύγκρουση συμφερόντων. Και τούτο, διότι είναι εύλογο κατ' αυτόν πως οι κάτοχοι πλούτου, όντας συνδεδεμένοι με την περιουσία τους, αδυνατούν την έσχατη στιγμή της ταξικής σύγκρουσης να αποκοπούν από τα υλικά τους συμφέροντα, τα οποία οριοθετούνται από την ίδια την ιδιοκτησία τους. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αλλοίωση του ταξικού προσανατολισμού ενός σοσιαλιστικού κόμματος και το οδηγεί εκ των πραγμάτων σε ρεφορμιστική στροφή. Παράλληλα, θεωρεί πως οι εκπρόσωποι της αστικής τάξης και το πολιτικό της προσωπικό έχουν τη δυνατότητα να αφομοιώνουν τα προβλεβημένα στελέχη των σοσιαλιστικών κομμάτων που κατέχουν κάποιο αξίωμα, συνθήκη, που κατά τον ίδιο, αποτελεί νόμο⁴⁸.

Είναι, λοιπόν, εμφανές πως ο Ρόμπερτ Μίχελς επιδιώκει, χαρακτηριζόμενος από έναν έντονο υποκειμενισμό, να καταλήξει στο συμπέρασμα του ανέφικτου της κοινωνικής επανάστασης, υποτιμώντας φυσικά, όχι τις προθέσεις, αλλά τις δυνατό-

⁴⁶ Ο.π.

⁴⁷ Αλέξης Ξιφάρης, «Η ουτοπία του δημοκρατικού κόμματος», www.alexiosxifaras.blogspot.gr, Ιανουάριος, 2016.

⁴⁸ Michels, *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων...*, ό.π, σ. 426-427.

τητες των μαζών να ορίζουν οι ίδιες τη μοίρα τους. Οι συγκεκριμένοι δομικοί περιορισμοί που προκύπτουν σχετίζονται με την ίδια την κομματική δομή, τον χαρακτήρα του κράτους και τις επιδιώξεις κάποιων προσώπων να διεκδικούν την εξουσία με τον μανδύα της κομματικής ηγεσίας. Βάσει των παραπάνω στοιχείων, ο Μίχελς προσπαθεί να αποδομήσει κάθε αντίληψη που εκπορεύεται από διανοητές και εκπροσώπους της επαναστατικής θεωρίας οποιασδήποτε απόχρωσης.

Υπό κάποια έννοια, φαίνεται πως ο Μίχελς ακολουθεί τη μέθοδο του Νικολό Μακιαβέλλι⁴⁹. Οι γενικοί κανόνες που διαμορφώνει οριοθετούνται αποκλειστικά από συγκεκριμένα γεγονότα σε σχέση με τις οργανωμένες δομές, τον ρόλο που έχει ο ανθρώπινος παράγοντας σε αυτές, και τη διάσταση της ηθικής στην εκάστοτε πραγματικότητα, έτσι όπως αυτή οριοθετείται από τη νομή και το κυνήγι της εξουσίας. Ο Γερμανός κοινωνιολόγος δεν μπαίνει στη διαδικασία να ορίσει έναν οδικό χάρτη για το πώς θα μετασχηματιστεί η πραγματικότητα που παρουσιάζει, δε φαίνεται καν να τον απασχολεί, από ένα σημείο και μετά. Κι αυτό, όχι γιατί καταφεύγει σε θεολογικές/μεταφυσικές προσεγγίσεις, αλλά επειδή μέσω συγκεκριμένων παραστάσεων και παραδειγμάτων από τη συσσωρευμένη εμπειρία της γερμανικής, της γαλλικής και της ιταλικής σοσιαλδημοκρατίας καταλήγει σε συγκεκριμένες διαπιστώσεις για τη σχέση της εξουσίας, της δημοκρατίας και των υποκειμένων που επηρεάζουν τις πολιτικές εξελίξεις και επηρεάζονται από αυτές⁵⁰. Αν για τον Μακιαβέλλι αυτό που ορίζει τον «Ηγεμόνα» είναι τα μέσα που θα του εξασφαλίσουν την εξουσία και την επιρροή του πάνω στο λαό, για τον Μίχελς οι ολιγαρχικές ελίτ θα αξιοποιήσουν κι αυτές από την πλευρά τους κάθε μέσο για να εξασφαλίσουν την αναπαραγωγή τους και τη επικυριαρχία τους πάνω στις μάζες.

⁴⁹ Βλέπε υποκεφάλαιο 4.3.

⁵⁰ Burnham, *ό.π.*, σ. 162-164.

Κεφάλαιο 3^ο: Το κόμμα μηχανή: Μίχελς και Βέμπερ

Σε πολλές από τις θεωρητικές του διαπιστώσεις, ο Μίχελς φαίνεται βαθιά επηρεασμένος από τον Μαξ Βέμπερ, τον οποίο θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει ως έναν εκ των βασικών μεντόρων του, που στιγματίσε τη θεωρητική και επιστημονική του προσέγγιση για τις δομές συλλογικού βίου και, ειδικότερα, για τα πολιτικά κόμματα. Είναι κοινή πεποίθηση των δύο διανοητών πως οι επαγγελματίες πολιτικοί που απαρτίζουν τον γραφειοκρατικό μηχανισμό ενός κόμματος αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση για τη λειτουργία των μαζικών κομμάτων. Χωρίς αυτόν τον γραφειοκρατικό μηχανισμό τα κόμματα δεν μπορούν να λειτουργήσουν με παραγωγικό και αποτελεσματικό τρόπο στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, οι οποίες κατά τον Βέμπερ λειτουργούν ως απρόσωπος θεσμός. Εξάλλου, ο καπιταλισμός ως απρόσωπος «θεσμός» δεν στρατεύεται πίσω από ηθικές έννοιες⁵¹.

Για τον Μαξ Βέμπερ, η συμβολή του Ρόμπερτ Μίχελς ήταν ουσιαστική ως προς τη μελέτη και την ανάλυση των κομμάτων της σοσιαλδημοκρατίας στο περιοδικό *Αρχείο Κοινωνικής Νομοθεσίας και Στατιστικής*⁵² στο οποίο και συνεργάστηκαν. Δώδεκα χρόνια μεγαλύτερος ο Βέμπερ αλληλογραφούσε αρκετά συχνά με τον νέο και πολλά υποσχόμενο κοινωνικό επιστήμονα. Για τη σχέση των δύο διανοητών, ο Γκουστάβ Οερνχάιμερ ανέφερε πως «ο Μαξ Βέμπερ έβλεπε κατά κάποιο τρόπο στον Ρόμπερτ Μίχελς το δικό του alter ego όσον αφορά την ηθική του φρονήματος [...]. Δεν είναι τυχαίο ότι οι επιστολές του Βέμπερ προς τον Μίχελς περιέχουν τις πιο αυθόρμητες και άμεσες θέσεις για πολιτικά και επιστημονικά προβλήματα»⁵³. Για μεγάλο μάλιστα χρονικό διάστημα και ειδικότερα τα χρόνια της συνεργασίας τους, οι ανησυχίες, οι επισημάνσεις και οι αναλύσεις του νεαρού Μίχελς προκαλούσαν το έντονο ενδιαφέρον του Βέμπερ και τροφοδοτούσαν τη σκέψη του. Επέλεγε να ασκεί κριτική στα κείμενα του νεαρού κοινωνικού επιστήμονα, ενώ παράλληλα τον ενθάρρυνε να συνεχίσει τις έρευνες γύρω από το φαινόμενο της

⁵¹ Michael Löwy, «Ο καπιταλισμός ως θεσμικό κακό: από τον Μαξ Βέμπερ στους επισκόπους της Βραζιλίας», *Αυγή*, 24/12/2010.

⁵² Auernheimer, *ό.π.*, σ. 80.

⁵³ *Ο.π.*

οργάνωσης⁵⁴. Σε επιστολές του, επισήμαινε στον Μίχελς πως μια επιστημονική διατριβή δεν πρέπει να αναζητά τη δικαιοσύνη και τον διαχωρισμό του φωτός από το σκοτάδι. Αντίθετα, σε μια επιστημονική έρευνα υπάρχουν μόνο τα γεγονότα και οι αιτίες των υπό μελέτη φαινομένων. Η περιγραφή αυτών των γεγονότων και η εύρεση των αιτιών που οδηγούν σε αυτά μπορούν να εξασφαλίσουν την επιστημονική πειθαρχία και την ορθολογική διαπίστωση⁵⁵. Στο έργο του Μίχελς για τα πολιτικά κόμματα, η παραπάνω επισήμανση του Βέμπερ φαίνεται ξεκάθαρα. Ο πάλαι ποτέ σοσιαλδημοκράτης θεωρεί πως ο βασικός ρόλος της κοινωνιολογικής επιστήμης είναι να περιγράφει την δομή του συλλογικού κοινωνικού βίου, αναδεικνύοντας όχι τις λύσεις στα εκάστοτε προβλήματα που ανακύπτουν, αλλά τα στοιχεία εκείνα και το σύνολο των παραμέτρων καθώς και των αιτιών που οριοθετούν τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο της δομής⁵⁶. Η παραπάνω επιστημονική θέση του Μίχελς προφανώς και φέρει ιδεολογικό πρόσχημο και φορτίο, ακόμη κι αν ο ίδιος το αρνείται, κάτι που θα αναδειχτεί στη συνέχεια της παρούσας μελέτης.

Στα χρόνια της συνεργασίας των δύο στοχαστών, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί, τουλάχιστον με βάση την πορεία του βίου τους, πως ο Ρόμπερτ Μίχελς αρχίζει σταδιακά να αποσύρεται από την ενεργό πολιτική δράση, στρέφοντας κατά κύριο λόγο το ενδιαφέρον του στις θεωρητικές αναζητήσεις και τις κοινωνικές επιστήμες. Η θεωρητική του ενασχόληση με το κομματικό φαινόμενο, υπό την καθοδήγηση του Μαξ Βέμπερ, συμβάλλει στο ξεπέραςμα της αμηχανίας που βίωνε λόγω της απογοήτευσής του για την πορεία της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. Ο Βέμπερ υπενθύμιζε διαρκώς στον Μίχελς πως οι σχετικές, με τη σοσιαλδημοκρατία, έρευνες πρέπει να χαρακτηρίζονται από επιστημονική πειθαρχία και ουδετερότητα και να είναι απαλλαγμένες από οποιαδήποτε ιδεολογικό φορτίο και οποιαδήποτε συναισθηματική φόρτιση λόγω των όποιων προσωπικών εμπειριών. Η «ανατομία» του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας είχε διαφοροποιήσεις σε σχέση με τα κλασικά κατά τον Βέμπερ κόμματα - μηχανές. Δεν ταυτιζόταν σε επίπεδο

⁵⁴ Lawrence A. Scaff, «Max Weber and Robert Michels», *American Journal of Sociology*, Vol. 86, No. 6, The University of Chicago Press, Μάιος 1981, σ. 1270.

⁵⁵ *Ο.π.*, σ. 1276.

⁵⁶ David, Beetham, «From Socialism to Fascism: the relation between Theory and Practice in the work of Robert Michels. I. From Marxist Revolutionary to Political Sociologist», *Political Studies* 25 (1), Μάρτιος 1977, σ. 15-17.

διάρθρωσης και λειτουργίας με τα κόμματα, για παράδειγμα, αμερικανικού τύπου. Υποστήριξε, πιο συγκεκριμένα, πως το SPD απαιτούσε μια ξεχωριστή έρευνα, ώστε να επιτευχθεί η «αποκρυπτογράφηση» των «μηχανικών» του στοιχείων και η γραφειοκρατική του συγκρότηση⁵⁷. Βέβαια, σε κάθε περίπτωση, και οι δύο συμφωνούσαν πλήρως στο γεγονός ότι η γραφειοκρατικοποίηση του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος είχε θεμελιώδεις συνέπειες για τον συντηρητισμό που χαρακτήριζε τις πολιτικές του κατευθύνσεις, ιεραρχήσεις και παρεμβάσεις⁵⁸.

Είναι κρίσιμο να επισημανθεί στο σημείο αυτό πως έχει υποστηριχτεί ότι η σκέψη του Βέμπερ βοήθησε τον Μίχελς να διατυπώσει τους δικούς του κανόνες για το φαινόμενο της ολιγαρχίας και τα χαρακτηριστικά της οργάνωσης χωρίς ιδεαλιστικές αγκυλώσεις και φιλοσοφικές αναστολές ηθικού χαρακτήρα⁵⁹. Σε πολλά σημεία, είναι δεδομένο πως το έργο του Μίχελς για τα πολιτικά κόμματα διαπερνάται από τη βεμπεριανή θεώρηση για τα οργανωτικά χαρακτηριστικά που στοιχειοθετούν τη λειτουργία του κομματικού φαινομένου. Ωστόσο, η κεντρική κοινωνιολογική τους διαφοροποίηση σχετίζεται με τις διαφορετικές ερμηνείες που δίνουν ο καθένας από την πλευρά του στο φαινόμενο της οργανωτικής δομής στη νεωτερική εποχή⁶⁰.

Ο Μαξ Βέμπερ, βέβαια, επέλεξε να ορίσει στο πεδίο της πολιτικής δράσης τα ηθικά χαρακτηριστικά των ατόμων που, φυσικά, στιγματίζουν και την ίδια την πολιτική δράση. Μίλησε για την «ηθική της ευθύνης» και για την «ηθική του απόλυτου σκοπού». Στην περίπτωση της «ηθικής της ευθύνης», το υποκείμενο της πολιτικής δράσης επιλέγει, εκτός από τα μέσα που χρησιμοποιεί, να σταθμίσει «τους σκοπούς, τις αξίες, και τα αποτελέσματα που μπορούν να προκύψουν κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων, όχι μόνο σχετικά με τον άμεσο σκοπό αλλά και άμεσα ή έμμεσα με άλλους σκοπούς». Σε αυτή τη συνθήκη, η αντικειμενική γνώση των δεδομένων αποτελεί προϋπόθεση κάθε έλλογης πράξης. Στη δεύτερη περίπτωση, ο σκοπός πρέπει να επιτευχθεί πάση θυσία. Ο πολιτικός δρών δεν ανησυχεί για τις

⁵⁷ Lawrence A. Scaff, *ό.π.*, σ. 1274.

⁵⁸ Wolfgang J. Mommsen, «Max Weber and Roberto Michels: An asymmetrical partnership», *European Journal of Sociology* 22 (1), Ιανουάριος 1981, σ. 106.

⁵⁹ *Ο.π.*

⁶⁰ Lawrence A. Scaff, *ό.π.*, σ. 1269.

συνέπειες της συμπεριφοράς του ⁶¹. Στην περίπτωση της «ηθικής του απόλυτου σκοπού», δεν υπάρχουν άλλου είδους ανταγωνιστικοί σκοποί που θα αποτελέσουν τυχόν τροχοπέδη στα σχέδια των πολιτικών δρώντων, υπάρχει μόνο η ανάγκη επίτευξης ενός υπέρτατου σκοπού ⁶². Για τον Ρόμπερτ Μίχελς, όπως θα αναδειχτεί στη συνέχεια, η ευθύνη των πράξεων των πολιτικών δρώντων οριοθετείται πρώτιστα από την εξυπηρέτηση των πολιτικών τους σκοπών, οι οποίοι συνάδουν πάντα με τη διεκδίκηση της εξουσίας, με την παραμονή τους σε αυτή καθώς και τη διεύρυνση της κυριαρχίας της μειοψηφίας πάνω στην πλειοψηφία.

Όπως τονίζει emphaticά «η δύναμη βρίσκεται στα χέρια εκείνων που δουλεύουν μέσα στην οργάνωση συνεχώς. Με άλλα λόγια, η δύναμη βρίσκεται στα χέρια εκείνων, από τους οποίους εξαρτάται οικονομικά ή προσωπικά η λειτουργία της οργάνωσης» ⁶³. Η συγκεκριμένη φράση φαίνεται να έχει επηρεάσει σε βάθος τη σκέψη του Μίχελς στον τρόπο που αντιλαμβάνεται ο ίδιος την οργάνωση και τη λειτουργία των κομμάτων, τα οποία λειτουργούν, όπως έχει ήδη επισημανθεί, πρωτίστως ως σκληροί μηχανισμοί. Τα κόμματα παρομοιάζονται μάλιστα με «μηχανές» που δε δρουν με σκοπό την ικανοποίηση ταξικών συμφερόντων, αλλά με σκοπό την αναπαραγωγή του ίδιου τους του εαυτού και την εξυπηρέτηση των συμφερόντων που θέτουν οι ίδιες οι ολιγαρχίες που τα ελέγχουν. Αυτές δε έχουν υπό την ευθύνη τους την καθημερινή διαχείριση των οικονομικών των κομματικών σχηματισμών, ενώ παράλληλα η δράση τους χαρακτηρίζεται από προσωπικές στρατηγικές και η αναπαραγωγή της εξουσίας τους αποτελεί τον μοναδικό τους στόχο. Ουσιαστικά, λοιπόν, τα όργανα του κόμματος αυτονομούνται πλήρως από τις μάζες. Η διαπίστωσή του μάλιστα, «το όργανο επιβάλλεται στον οργανισμό» ⁶⁴, καθιστά εξαιρετικά σαφή την παραπάνω αναφορά. Ενώ, δηλαδή, στις καπιταλιστικές κοινωνίες, τα κόμματα, θα έπρεπε να χαρακτηρίζονται από ζωντανή λειτουργία και συμμετοχικές πολιτικές διαδικασίες, λόγω της εμφάνισης της ολιγαρχικής ελίτ αρχίζουν να

⁶¹ Claudio Magris, «Η ηθική της ευθύνης», Κίττυ Ξενάκη (επιμ.), *Τα Νέα*, Αθήνα: Δ.Ο. Λαμπράκη, 29/3/2002.

⁶² Max Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, μεταφ. Μ. Κυπραίου, εισ. Μ. Κυπραίου, 2^η εκδ., Αθήνα: Παπαζήση, 1987, σ.49-51.

⁶³ Weber, *ό.π.*, σ. 131.

⁶⁴ Michels, *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων...*, *ό.π.*, σ. 511.

αποστειρώνονται και να «νεκρώνουν». Τα όργανα της γραφειοκρατίας επιβάλλονται στις μάζες, οι οποίες παύουν να αναζητούν και να διεκδικούν την άμεση δημοκρατία.

Σε καμία περίπτωση, βέβαια, ο Βέμπερ δεν είχε ενστερνιστεί τις απόψεις του πρώιμου Μίχελς για τον πολιτικό ρόλο της σοσιαλδημοκρατίας και την ιστορική ευθύνη της εργατικής τάξης, όπως ορίζεται από τη μαρξιστική αντίληψη. Υποστηρίζει την εμφάνιση του κόμματος που προσομοιάζει σε μηχανή στα πρότυπα του αμερικανικού κομματικού συστήματος, λόγω των διαφόρων γραφειοκρατικών, οργανωτικών και τεχνικών του χαρακτηριστικών τόσο σε επίπεδο δομής όσο και λειτουργίας. Η παραπάνω συνθήκη αποτελεί, αφενός, κοινωνικό νόμο για τον Βέμπερ μέσα στις καπιταλιστικές κοινωνίες και εγγυάται, αφετέρου, την μη ύπαρξη σοβαρής επαναστατικής απειλής που θα θέσει υπό αμφισβήτηση την αναπαραγωγή της αστικής κοινωνίας⁶⁵. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η επαγγελματοποίηση της πολιτικής συμβάλλει τόσο στην εκκοσμίκευση όσο και στην εκλογίκευση κάθε πεδίου της κοινωνικής ζωής. Συνεπώς, η έννοια της κοινωνικής εξειδίκευσης διαπερνά κάθε πτυχή της ζωής των οργανωμένων κοινωνιών είτε αυτό αφορά την ιατρική και την μηχανική είτε αφορά την πολιτική⁶⁶. Οι διευθυντές της κομματικής μηχανής, φράση την οποία ο Βέμπερ δανείζεται από τους Αγγλοσάξονες, έχουν τη δύναμη να κατευθύνουν τους βουλευτές και μπορούν «να επιβάλλουν τη θέλησή τους σε ευρεία κλίμακα»⁶⁷. Για το ζήτημα του αρχηγού του κόμματος επισημαίνει πως η εμπιστοσύνη καθώς και η δέσμευση της «μηχανής» στο πρόσωπό του αποτελεί βασική προϋπόθεση της νομιμοποίησής του καθώς και της κυριαρχίας του. «Η κατασκευή τέτοιων μηχανών» σχετίζεται –κατά τον ίδιο– με την ύπαρξη και της δημοψηφισματικής δημοκρατίας. Η εκλογική νίκη του αρχηγού είναι η απαραίτητη συνθήκη που επιτρέπει στην κομματική υπαλληλία, σε διάφορα επιχειρηματικά συμφέροντα, καθώς και στα απλά μέλη του εκάστοτε κόμματος να αποκομίσουν προσωπικό όφελος, να κατοχυρώσουν κομματικές ή κρατικές θέσεις και κάθε είδους άλλο πλεονέκτημα. Οι προαναφερθείσες ανταμοιβές μπορούν να γίνουν πράξη από τη στιγμή που ο ηγέτης, λόγω των δημαγωγικών του ικανοτήτων, μπορεί να κερδίσει ψήφους και να ισχυροποιήσει τη δύναμή του, άρα και τις προσβάσεις του. Το γεγονός

⁶⁵ Auernheimer, *ό.π.*, σ. 82-83.

⁶⁶ Αντώνης Μακρυδημήτρης, «Η πολιτική ως “επάγγελμα”», *Το Βήμα*, Αθήνα, 18/03/2001.

⁶⁷ Weber, *ό.π.*

αυτό αυξάνει παράλληλα και τις ίδιες τις πιθανότητες των κομματικών ημετέρων να ανταμειφθούν για τη στήριξη τους στο πρόσωπό του ⁶⁸.

Παράλληλα, ο Βέμπερ αναφέρει πως η «κομματική μηχανή» είναι πιθανόν να βρεθεί υπό την καθοδήγηση των κομματικών υπαλλήλων, που διαχειρίζονται την καθημερινή, κανονική κομματική λειτουργία. Ακόμα και τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα υπόκεινται σε αυτή τη συνθήκη γραφειοκρατικοποίησης. Αυτοί οι υπάλληλοι, ωστόσο, μπορούν σχετικά εύκολα να ταυτιστούν με την προσωπικότητα του αρχηγού, εφόσον αυτός μπορεί να πείθει και να εξασφαλίζει την ικανοποίηση των προσωπικών τους συμφερόντων. Αυτή η κομματική υπαλληλία, μέχρι να πεισθεί από την ηγετική προσωπικότητα, αντιμετωπίζει με προβληματισμό και κρατά αποστάσεις από τον ίδιο τον ηγέτη, ακριβώς επειδή πιστεύει πως η συσσωρευμένη πείρα της στα κομματικά πεπραγμένα και η αποκτηθείσα γνώση πάνω στο ιδεολογικό φορτίο των κομματικών παραδόσεων και χαρακτηριστικών είναι χαρακτηριστικά γνωρίσματα ανωτερότητας της ίδιας από κάθε άλλη κομματική προσωπικότητα ⁶⁹.

Ωστόσο, ο Μαξ Βέμπερ θεωρεί πως η πραγματικότητα της γραφειοκρατικής δομής και λειτουργίας δε δρα αντιπαραθετικά με τη δημοκρατία, αλλά αποτελεί συστατικό της στοιχείο. Η ίδια η κομματική οργάνωση και ο χαρακτήρας της είναι προϊόν της δημοκρατίας, που οριοθετεί τη μαζική συμμετοχή σε διαδικασίες ψηφοφοριών. Ουσιαστικά, αναλύει την ύπαρξη των πολιτικών υποκειμένων από θεσμική σκοπιά. Υποστηρίζει τη θέση πως τόσο το κοινοβούλιο όσο και το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι οριοθετούν την ύπαρξη των πολιτικών κομμάτων ⁷⁰. Επιπρόσθετα, η ίδια η προσέλκυση των μαζών έχει ως αναγκαία προϋπόθεση, με βάση αυτό το σκεπτικό, την ύπαρξη ενός φαινομενικά δημοκρατικού οργανισμού. Την προαναφερθείσα άποψη σε καμιά περίπτωση δεν αμφισβητούσε ο Ρόμπερτ Μίχελς, ωστόσο θα ήταν λάθος να ισχυριστεί κανείς πως την επικροτούσε. Για τον νεαρό Μίχελς, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία ήταν βασικό στοιχείο, ουσιαστικού περιορισμού των μαζών από τη λήψη των αποφάσεων. Για τον Μαξ Βέμπερ, η πολιτική είναι μια διαδικασία, η οποία «γίνεται με το κεφάλι, όχι με άλλα μέρη του σώματος ή της ψυχής». Τονίζει δε πως η όποια ενασχόληση με αυτή δεν είναι απλά

⁶⁸ *Ο.π.*

⁶⁹ *Ο.π.*, σ. 133-134.

⁷⁰ Βερναρδάκης, Μαύρης, *ό.π.*

μία εγκεφαλική ενέργεια, η οποία χαρακτηρίζεται από επιπολαιότητα, αλλά «τρέφεται μόνο από το πάθος». Η δυνατότητα του ηγέτη να χαρακτηρίζεται από αυτοπειθαρχία και να είναι αφιερωμένος στο έργο του και τα πολιτικά του καθήκοντα, τον διαφοροποιούν από αυτούς οι οποίοι δρουν με επιφανειακό τρόπο και η πολιτική τους δράση χαρακτηρίζεται από ερασιτεχνισμό. Το πάθος, το μέτρο και έννοια της ευθύνης είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που προσδίδουν δύναμη και διορατικότητα σε εκείνα τα πολιτικά πρόσωπα που επιδιώκουν να έχουν ηγετικές θέσεις ⁷¹.

Για τον Ρόμπερτ Μίχελς, βέβαια, η μετατροπή του κόμματος σε «μηχανή» αποτελεί μια από τις βασικές παραμέτρους που οδηγούν τα πολιτικά υποκείμενα σε αντιδημοκρατική στροφή. Η ελιτίστικη αντίληψη για το περιεχόμενο της δημοκρατίας, βάσει της οποίας ο λαϊκός παράγοντας έχει τη δυνατότητα να επιλέγει την ολιγαρχία που θα τον εξουσιάζει, δεν μπορεί να θεωρείται δημοκρατία, σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς των Γκαετάνο Μόσκα και Μαξ Βέμπερ. Η διαμόρφωση της πεποίθησης του Μίχελς πως τα κόμματα, ανεξάρτητα από τον ταξικό τους προσανατολισμό, καταλήγουν όργανα της αστικής κυριαρχίας εκπορεύεται σε μεγάλο βαθμό από την ίδια την προσέγγιση του Μαξ Βέμπερ. Ο ίδιος έβλεπε την επαγγελματοποίηση της πολιτικής ως μια δικλείδα ασφαλείας για την αναπαραγωγή των φιλελεύθερων αρχών στις δημοκρατικές καπιταλιστικές κοινωνίες. Η έννοια της γραφειοκρατίας είναι για τον Βέμπερ, συνυφασμένη με το κράτος καθώς και τα κόμματα. Τόσο η εκάστοτε κυβέρνηση όσο και τα κόμματα στο σύνολο τους αποτελούν αυτοτελείς γραφειοκρατικούς μηχανισμούς. Ουσιαστικά, πρόκειται για τεράστιες οντότητες οι οποίες, καθώς είναι ενταγμένες στην κρατική δομή και έχοντας το ρόλο ενός γραναζιού, εξυπηρετούν την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων, έτσι όπως ορίζουν οι ανάγκες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ⁷².

Όπως το σύγχρονο κράτος, έτσι και το σύγχρονο κόμμα ισχυροποιεί τη θέση του και επιτυγχάνει τη διεύρυνση της κυριαρχίας του μέσα από τον πολλαπλασιασμό των έμμισθων θέσεων ⁷³. Ο Ρόμπερτ Μίχελς αναγνωρίζει πως ο μηχανισμός της κομματικής οργάνωσης προσφέρει σταθερότητα στη δομή, ωστόσο προκαλεί

⁷¹ Μακρυδημήτρης, *ό.π.*

⁷² Stefano Harney, «Διακυβέρνηση, κράτος και ζωντανή εργασία», μετφ. Ν. Λάιος, *Θέσεις* 124, Αθήνα: Νήσος, Ιούλιος 2013, σ.77-100.

⁷³ Michels, *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων...*, *ό.π.*, σ. 423.

σοβαρές αλλαγές στην οργανωμένη μάζα, αντιστρέφοντας τη σχέση σεβασμού που υπάρχει με τον ηγέτη και την έννοια της καθοδήγησης⁷⁴. Το στοιχείο της αποποίησης είναι ένα ζήτημα, το οποίο ίσως θα μπορούσε, με βάση το σκεπτικό του, να αμβλύνει τα προβλήματα που προκύπτουν ως προς τον ρόλο και τη δράση της γραφειοκρατίας. Τα υλικά προνόμια που απολαμβάνουν τα στελέχη που καταλαμβάνουν τα ηγετικά αξιώματα συμβάλλουν στη διεύρυνση των εξουσιών τους. Όμως, μέσα από τη διαδικασία της αποποίησης αυτών των προνομίων είναι εφικτό να αυξηθεί ο έλεγχος των μαζών πάνω στις εξουσίες της ηγεσίας. Ο Μπέρνχαμ διαφωνεί με την παραπάνω διαπίστωση, θεωρώντας πως η εκάστοτε ηγεσία πολύ δύσκολα μπορεί να δεχθεί περικοπή των όποιων προνομίων της, ειδικότερα, όταν πρόκειται για πολύ μαζικές οργανώσεις όπου ο ηγέτης αξιοποιεί κάθε μέσο για να διατηρήσει τις εξουσίες του⁷⁵.

Το κόμμα «μηχανή» λοιπόν, είναι, κατά τους Μαξ Βέμπερ και Ρόμπερτ Μίχελς, η συλλογική μορφή εκπροσώπησης που χαρακτηρίζει την περίοδο ανάπτυξης των φιλελεύθερων δημοκρατικών. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως για τους συγκεκριμένους κοινωνικούς επιστήμονες, τα χαρακτηριστικά που έχουν οι δομές εκπροσώπησης της νεωτερικής κοινωνίας όπως τα κόμματα, τα συνδικάτα κ.λπ., διαμορφώνουν μια συνθήκη η οποία δεν έχει επιστροφή και δεν μπορεί να μετασχηματιστεί ή να ανατραπεί. Σε κάθε περίπτωση, ιδιαίτερα η συνθήκη της γραφειοκρατίας αποτελεί έναν αυτοτροφοδοτούμενο, ατέρμονο κύκλο, ο οποίος στοχεύει πρωτίστως στην αναπαραγωγή του. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να υπενθυμιστεί η πεποίθηση του Μίχελς πως η οργάνωση της κοινωνίας διέπεται από αναλλοίωτους νόμους, που ορίζουν τις μεθόδους και τους τρόπους της κοινωνικής αναπαραγωγής.

Συνεπώς, αν η γραφειοκρατία αποτελούσε για τον Ρόμπερτ Μίχελς έναν αναλλοίωτο κοινωνικό νόμο –που όντως αποτελούσε για τον ίδιο και για τον μέντορά του βάσει των γραπτών τους–, η ερμηνεία και τα αίτια συγκρότησής της, σε σχέση με τον χαρακτήρα και τα λειτουργικά πεδία ενός κομματικού οργανισμού, είναι τα στοιχεία μέσα από τα οποία επιδίωκε να διαμορφώσει και να υποστηρίξει μια δική του μοναδική αλήθεια για την έννοια της σχέσης εκπροσώπησης, έναν νέο κοινωνιολογικό νόμο.

⁷⁴ John D. May, «Democracy, Organization, Michels», *The American Political Science Review* 59 (2), American Political Science Association, Ιούνιος 1965, σ. 420.

⁷⁵ Burnham, *ό.π.*, σ. 191.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές πως ο φιλόδοξος νεαρός διανοητής, ορμώμενος από τις επισημάνσεις του Μαξ Βέμπερ, προσπαθεί να προσδώσει περιεχόμενο και να ορίσει μια φυσική ροπή των ανθρώπων ως προς τη σχέση τους με την εξουσία. Για τον Μίχελς το κόμμα-μηχανή είναι αποτέλεσμα, εκτός των άλλων, και του γεγονότος ότι κάθε ανθρώπινη δύναμη επιδιώκει να μεγεθύνει τα προνόμιά της. Όπως διαπιστώθηκε και στα προηγούμενα κεφάλαια, η ισχύς έχει την τάση να επεκτείνεται ώστε να εξασφαλίζει την εδραίωσή της. Ο ανθρώπινος παράγων που κατέχει αυτή την ισχύ, κατά τον Μίχελς, επιδιώκει να την πολλαπλασιάσει ώστε να εξασφαλίζει τη θέση του και να μην επιτρέπει την χαλιναγωγήσή του από τις μάζες ⁷⁶.

⁷⁶ Gordon Hands, «Roberto Michels and the Study of Political Parties», *British Journal of Political Science* 1 (2), Cambridge, Απρίλιος 1971, σ. 160.

Κεφάλαιο 4^ο: Οι μάζες, ο ηγέτης και η πολιτική

Ο Ρόμπερτ Μίχελς, στο πλαίσιο των θεωρητικών του διαπιστώσεων επισημαίνει πως ο ρόλος των μαζών σε σχέση με την κοινωνική κίνηση, τον κομματικό οργανισμό και τον ηγέτη έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Ο Γερμανός κοινωνιολόγος επιχειρεί να δώσει τη δική του οπτική για το πώς διαμορφώνονται οι σχέσεις εκπροσώπησης και οι κοινωνικές διεργασίες στις νεωτερικές κοινωνίες, ξεδιπλώνοντας και αναδεικνύοντας όλες τις πτυχές που συμβάλλουν στη διαμόρφωση του σιδερένιου νόμου της ολιγαρχίας. Σε αυτή τη συνθήκη, παράλληλα με τις επισημάνσεις του αναφορικά με την οργανωτική διάρθρωση των πολιτικών κομμάτων, επιχειρεί να δώσει μια ψυχοκοινωνιολογική προσέγγιση, αφενός ως προς τη δράση και τον ρόλο των μαζών στην κοινωνική κίνηση αλλά και τους τρόπους που αυτές εκπροσωπούνται στο πολιτικό πεδίο, αφετέρου ως προς τον ρόλο και τα χαρακτηριστικά που αποκτά ένας ηγέτης σε σχέση με τις ίδιες τις μάζες και την εξουσία. Υπό αυτό το πρίσμα, θα πρέπει να αναλυθούν οι όποιες προσεγγίσεις πάνω στο ζήτημα της διάρθρωσης της εξουσίας ως μιας σχέσης που προκύπτει ανάμεσα στις μάζες, τον ηγέτη, το κόμμα και την πολιτική δράση.

Γενικότερα, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η θεώρηση του Ρόμπερτ Μίχελς, τόσο ως προς τον ρόλο των μαζών όσο και ως προς τον χαρακτήρα και τον προσανατολισμό που έχει ένας ηγέτης, συναντάται –χωρίς ωστόσο να ταυτίζεται– εκτός των άλλων, με αυτήν του Γκυστάβ Λε Μπόν πέραν αυτής του Νικολό Μακιαβέλλι. Ωστόσο, είναι κρίσιμο να επισημανθεί πως ο Γερμανός διανοητής, σε καμία περίπτωση δεν ενστερνίζεται την αντίληψη του Σιγκέλε για τον ρόλο και τον χαρακτήρα των μαζών. Ο Σκίπιο Σιγκέλε, Ιταλός δικαστικός και εγκληματολόγος, ισχυριζόταν, αναφερόμενος στις ενέργειες των μαζών που αμφισβητούσαν την κοινωνική ειρήνη, πως ο όχλος έχει τα χαρακτηριστικά μιας επικίνδυνης πολιτικά τάξης, που απαρτίζεται είτε από αναρχικούς είτε από σοσιαλιστές, οι οποίοι χρήζουν αστυνόμευσης και καταστολής λόγω της ψυχικής διαταραχής και των βίαιων αντιδρά-

σεων που τους διακρίνουν, γνωρίσματα που κατά τον Σιγκέλε χαρακτηρίζουν κυρίως τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα⁷⁷.

4.1 Η προσέγγιση του Γκυστάβ Λε Μπόν

Σε κάθε περίπτωση, θα ήταν ελλιπής η προσέγγιση της παρούσας έρευνας σε σχέση με τη θεωρία του Ρόμπερτ Μίγλες, εάν δεν λάμβανε υπόψη της τις θεωρητικές πηγές μέσω των οποίων ο συγκεκριμένος στοχαστής διατύπωσε τη δική του αντίληψη για την σχέση της πολιτικής με τις μάζες στις καπιταλιστικές κοινωνίες του 20ού αιώνα. Γι' αυτόν τον λόγο κρίνεται σκόπιμο να επισημανθούν στοιχεία της προσέγγισης του Λε Μπόν σε σχέση με την έννοια της μάζας, τον ρόλο της και τη σημασία της εμφάνισης του ηγέτη εντός των κοινωνικών διεργασιών και της πολιτικής ως πεδίο σύγκρουσης συμφερόντων και διεκδίκησης της εξουσίας.

Το περιεχόμενο του όρου μάζα θα μπορούσε να αναπτυχθεί ως εξής με βάση τις επισημάνσεις του Γκυστάβ Λε Μπόν. Πρώτα απ' όλα, αυτό που χαρακτηρίζει την έννοια της μάζας είναι η ανορθολογική της δράση και η αστάθεια ως προς την ψυχολογική της διάθεση. Το γεγονός αυτό προκύπτει από τη συναισθηματική φόρτιση. Τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δηλαδή ο ανορθολογισμός και η συναισθηματική πίεση, διαμορφώνουν μια πραγματικότητα βάσει της οποίας τα επιμέρους άτομα, παρά την υποκειμενική τους ικανότητα να δρουν έχοντας ορθολογικά κίνητρα και συνείδηση των πεπραγμένων τους, όταν γίνονται τμήμα μιας μάζας –ή καλύτερα ενός όχλου– ενσωματώνονται σε μια συλλογική θέληση, η οποία δεν χαρακτηρίζεται από κριτική σκέψη και λογικά κίνητρα, αλλά τροφοδοτείται από το θυμικό. Τα άτομα συγχωνεύονται σε ένα κοινό πνεύμα, που οριοθετείται από την έλλειψη δυνατότητας ορθολογικής ανάλυσης και αξιολόγησης των συνθηκών μέσα στις οποίες λαμβάνει χώρα το πεδίο δράσης. Το ίδιο το στοιχείο της μαζικότητας με τον μεγάλο αριθμό προσώπων, η ανωνυμία και η μη ανάληψη ευθύνης είναι στοιχεία

⁷⁷ Gustave Le Bon, *Ψυχολογία Μαζών*, μετφ. Ι.Σ. Χριστοδούλου, Αθήνα: Ζήτρος/Δ.Ο. Λαμπράκη, 2010, σ. 11.

που υποτάσσουν την ατομική βούληση σε ένστικτα, τα οποία δεν είναι εφικτό να γίνουν διαχειρίσιμα με συλλογικό τρόπο ⁷⁸.

Ωστόσο, οι μάζες δεν μορφοποιούνται στη βάση μιας δικής τους συλλογικής θέλησης, ακριβώς επειδή ο χαρακτήρας τους επικαθορίζεται όχι από ενεργητικότητα αλλά από παθητικότητα. Η μάζα συγκροτείται σε πλήθος, ακριβώς επειδή διαμορφώνει στα άτομα το αίσθημα μιας ακατανίκητης δύναμης. Η συλλογική ψυχή δημιουργείται στη βάση της νοητικής ενότητας ενός δρώντος πλήθους και υποτάσσει κάθε ατομική διάκριση. Η παρορμητικότητα, οι ακραίες επιλογές, η ταχύτατη μετάλλαξη συναισθημάτων και καταστρατήγησης του ορθού λόγου αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός όχλου, μιας μάζας, που στην πραγματικότητα μπορεί να προβεί σε οποιαδήποτε στιγμή σε ενέργειες που θέτουν υπό διακινδύνευση την ομαλότητα και την κοινωνική ειρήνη. Σε κλάσματα δευτερολέπτου, η συμπάθεια γίνεται λατρεία και η αντιπάθεια μίσος ⁷⁹. Ο Γκυστάβ Λε Μπόν επισημαίνει πως «η ψυχολογία των ανθρώπων μέσα στη μάζα διαφέρει ουσιαστικά από την ατομική τους ψυχολογία, και η διάνοια δεν εξαιρείται από αυτή τη διαφοροποίηση. Είδαμε ότι, μέσα στις ομάδες, αυτή δεν παίζει κανένα ρόλο. Μόνο ασυνείδητα αισθήματα μπορούν να δράσουν τότε» ⁸⁰. Περιγράφοντας την παραπάνω συνθήκη πρέπει να επισημανθεί πως η απουσία ορθολογισμού στην πράξη αντιμάχεται τον ίδιο τον Διαφωτισμό και την έννοια του ατόμου, έτσι όπως αυτή διαμορφώνεται στις νεωτερικές κοινωνίες. Το άτομο υποταγμένο στη βούληση του όχλου και την ακολουθία των ενεργειών της μάζας, δεν έχει δυνατότητα χειραφέτησης ⁸¹.

Ο Γκυστάβ Λε Μπόν επιχειρεί να αναλύσει επαναστατικά γεγονότα, όπως τη Γαλλική Επανάσταση, αναγνωρίζοντας πως η ορθολογική κριτική στον κόσμο της φεουδαρχίας αποτελεί μια από τις βάσεις αμφισβήτησης της προηγούμενης κοινωνικής οργάνωσης. Η πίστη όμως στη δημιουργία της δημοκρατικής κοινωνίας και η επανάσταση που οδήγησε σε αυτή μπόρεσε να γίνει πράξη, επειδή η

⁷⁸ *Ο.π.*, σ. 9-12.

⁷⁹ Φωτεινή Τσαλίκου, «Ατιμωρησία και ψυχολογία του όχλου», στο: *Το μέλλον ανήκει στην έκπληξη*, Αθήνα: Καστανιώτη, 2011, σ. 55-58.

⁸⁰ Le Bon, *ό.π.*, σ. 128.

⁸¹ Νικόλας Χρηστάκης, «Η Ψυχολογία των μαζών του Gustave Le Bon και κάποια σχόλια για τη θεώρηση της κοινωνικής επιρροής», *Επιστήμη και Κοινωνία* 26, Αθήνα: Σάκκουλα, Φεβρουάριος 2011, σ. 167-168.

εξεγερσιακή διάθεση είχε ριζώσει μέσα στις ψυχές των μαζών. Το συναίσθημα ήταν ουσιαστικά το στοιχείο εκείνο που ώθησε τις μάζες να επαναστατήσουν σε βάρος των εκπροσώπων και των δομών της φεουδαρχίας. Είναι κρίσιμο να αναφερθεί πως κατά τον Γκυστάβ Λε Μπόν η επαναστατική πρακτική των μαζών δεν μπορεί να λάβει χώρα χωρίς την ύπαρξη ενός πνευματικού ηγέτη, ο οποίος είναι σε θέση να καθοδηγήσει τον άμορφο όγλο που δεν μπορεί από μόνος του να διαμορφώσει τις προϋποθέσεις σχηματοποίησης των παρορμήσεών του. Γι' αυτό το λόγο καθίσταται επιτακτική η ανάγκη ύπαρξης ενός ηγέτη ⁸².

Ο Λε Μπόν διακρίνει την ύπαρξη διαφορετικών ειδών επανάστασης και συγκεκριμένα τις επιστημονικές, τις πολιτικές και τις θρησκευτικές επαναστάσεις. Οι επιστημονικές επαναστάσεις είναι ανώτερες διαδικασίες από τις πολιτικές και τις θρησκευτικές, είναι αθόρυβες και σπάνια μπορούν να ανατραπούν, μπορούν είτε να εξελιχθούν είτε να αναθεωρηθούν και σφραγίζουν την πορεία της ανθρώπινης εξέλιξης. Οι επιστημονικές επαναστάσεις χαρακτηρίζονται πρωτίστως από ορθολογισμό, εν αντιθέσει με τις πολιτικές επαναστάσεις, οι οποίες σαφώς κατώτερες από τις επιστημονικές, έχουν πολλά στοιχεία συγγένειας με τις θρησκευτικές. Βασίζονται στο συναίσθημα και την ενόραση, ενώ στο υποσυνείδητό τους καλλιεργείται η δοξασία ως πράξη πίστης και αναλλοίωτης αλήθειας. Αυτή η πίστη και η αναλλοίωτη αλήθεια είναι τα βασικά κίνητρα που καθοδηγούν τις μάζες και σχηματοποιούνται στο πρόσωπο του εκάστοτε ηγέτη ⁸³.

4.2 Πολιτική και εξουσία. Η οπτική του Μακιαβέλλι

Ο Νικολό Μακιαβέλλι αναγνωρίζει την πολιτική ως πεδίο ανταγωνισμού των ανθρώπων για την κατάκτηση της εξουσίας ⁸⁴. Η συγκεκριμένη συνθήκη αποτυπώνεται με τον πιο εμφιατικό τρόπο στο γνωστό έργο του *Ο Ηγεμόνας* ⁸⁵. Το

⁸² Gustave Le Bon, *Η Ψυχολογία των Επαναστάσεων*, μετφ. Ε. Καλκάνη, Αθήνα: Δαμιανός, 1990, σ. 25-28.

⁸³ *Ο.π.*, σ. 25-39.

⁸⁴ Burnham, *ό.π.*, σ. 65.

⁸⁵ Niccolò Machiavelli, *Ο Ηγεμόνας*, μετφ. Η. Ανδρεάδη, Αθήνα: Κάκτος, 2006.

συγκεκριμένο έργο, που δημοσιεύθηκε το 1515, εκτός από την ανάδειξη της ανάγκης ενοποίησης της Ιταλίας σε ένα κράτος με βάση την οπτική του Μακιαβέλλι, προσφέρει αρκετά διδάγματα ως προς τη σχέση ηγέτη και μαζών, στον τρόπο οργάνωσης και αναπαραγωγής της εξουσίας, στους τρόπους και στις μεθόδους που οριοθετούν τη διαχείριση της ίδιας της εξουσίας. Μέσω του ιταλικού παραδείγματος ο Ιταλός διανοητής επιχειρηματολογεί για την ανάγκη ύπαρξης ενός ηγέτη, η δράση του οποίου αποτελεί βασική προϋπόθεση πρόκλησης ενθουσιασμού και ενοποίησης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στη βάση ενός ενιαίου πολιτικού σκοπού.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η διαφοροποίηση της πολιτικής από την ηθική είναι στοιχείο το οποίο διαμορφώνει την κίνηση της εξουσίας και τα μέσα που αξιοποιούνται από τον εκάστοτε ηγέτη, ώστε να επιτύχει την κατάκτηση και την διαχείρισή της⁸⁶. Στο πρόσωπο του ηγέτη σχηματοποιείται η συλλογική θέληση της μάζας, μια συλλογική θέληση η οποία διαμορφώνεται στη βάση των αναγκών και των σκοπών που έχει αυτό το συγκεκριμένο πρόσωπο⁸⁷. Ο ηγέτης μπορεί να επιτελεί τον ρόλο του ηγεμόνα, μόνο όταν καταφέρνει να μετατρέπει τον ατομικό του σκοπό σε συλλογική υπόθεση των ανθρώπων, διαδικασία μέσω της οποίας μπορεί να εξασφαλίζει και την κυριαρχία του. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί πως κατά τον Μακιαβέλλι, ο ηγέτης, για να μπορέσει να διατηρηθεί στην εξουσία, πρέπει, εκτός των άλλων, να διακρίνεται από μια τέτοια αρετή, η οποία συμβάλλει στην εξυπηρέτηση του κύριου στόχου, που είναι αφενός η διαμόρφωση και η διατήρηση του κράτους ως ενιαίας οντότητας (όπως π.χ. ήταν η περίπτωση της Ιταλίας) και αφετέρου η ευημερία και η ειρηνική συνύπαρξη των υπηκόων του⁸⁸.

Εν αντιθέσει με άλλους αναλυτές της θεωρίας του Μακιαβέλλι, ο Τζέιμς Μπέρνχαμ δίνει μια διαφορετική διάσταση στην έννοια της αρετής, δηλαδή σε αυτό που ο Μακιαβέλλι ονομάζει *virtù* (αρετή). «Στο νόημα της περιλαμβάνει εν μέρει αυτό που εμείς αποκαλούμε «φιλοδοξία», «δυναμισμό», «πνεύμα» με την έννοια του πλατωνικού *θυμός*, «βούληση του άρχειν». Οι ικανοί να άρχουν είναι πάνω απ' όλα. Όσοι θέλουν να άρχουν καθοδηγούν τους εαυτούς τους και τους άλλους, έχουν το ποιον που τους κάνει να συνεχίζουν, να αντέχουν τις δυσκολίες, να μην εγκατα-

⁸⁶ Burnham, *ό.π.*, σ. 61-63

⁸⁷ Machiavelli, *ό.π.*, σ. 80-81.

⁸⁸ Machiavelli, *ό.π.*, σ. 230-232.

λείπουν την προσπάθεια ενόψει κινδύνων»⁸⁹. Τόσο ο πόλεμος όσο και η μάχη είναι συνθήκες, οι οποίες σύμφωνα με τον Μακιαβέλλι δρουν παιδαγωγικά για την σχέση ενός ηγέτη με την εξουσία, η οποία μπορεί να χαρακτηρίζεται από σταθερότητα μόνο εάν βασίζεται στην ισχύ, δηλαδή τη δύναμη. Στον *Ηγεμόνα*, ο Ιταλός διανοητής, μέσω του παραδείγματος του λέοντος και της αλεπούς, αναλύει την ανάγκη συνδυασμού της ισχύος με την απάτη ως βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός επιτυχημένου ηγέτη που μπορεί να διατηρεί και να αναπαράγει την εξουσία του⁹⁰.

Από την άλλη πλευρά, για τον Μακιαβέλλι, η πορεία των μαζών είναι συνυφασμένη με την πορεία των ηγετών. Υποστηρίζει, βέβαια, πως οι μάζες είναι πιθανόν λάβουν λανθασμένες αποφάσεις, κάτι που κανείς δεν μπορεί να εμποδίσει. Το ίδιο ισχύει κατά τον Ιταλό διανοητή και για τους ηγέτες, οι οποίοι, εάν δεν προσπαθήσουν να εκφράσουν τη λαϊκή βούληση, θα προβούν πιθανόν σε σφάλματα και ενέργειες που θα τους καταστήσουν στα μάτια του λαού αφερέγγυους. Η συγκεκριμένη πραγματικότητα μπορεί να οδηγήσει μέχρι και στην απονομιμοποίησή τους. Μάλιστα, επ' αυτού, φέρνει συγκεκριμένα παραδείγματα από τον βίο αυτοκρατόρων και τυράννων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, οι οποίοι είχαν άδοξο τέλος λόγω των σφαλμάτων τους⁹¹.

Ο ηγέτης, ωστόσο, του οποίου οι πράξεις χαρακτηρίζονται από ορθότητα και πολιτική αποτελεσματικότητα, μπορεί να κατανοήσει την ανάγκη προσαρμογής του σε αυτά που επιτάσσει η εκάστοτε εποχή. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα, όπως η σκληρότητα ή η φιλανθρωπία, η πλεονεξία ή ο δυναμισμός, η βιασύνη ή η προσοχή, συμβάλλουν στην κατάληψη και τη διαχείριση της εξουσίας από τη στιγμή που συνάδουν με τις συνθήκες και το κοινωνικό περιβάλλον που χαρακτηρίζει την εκάστοτε εποχή και μπορούν να εξυπηρετήσουν τη διαμόρφωση μιας συλλογικής βούλησης εντός των μαζών⁹². Οι άνθρωποι, όμως, ακριβώς επειδή κατά τον Μακιαβέλλι είναι όντα που χαρακτηρίζονται από αστάθεια και είναι επιρρεπή στην απληστία, χρειάζονται ένα πρόσωπο, μια εξουσία σταθερότητας, η οποία θα κατευνάζει τις όποιες αντιδράσεις και κοινωνικές αναταραχές προκύπτουν. Αυτήν ακριβώς τη λειτουργία επιτελεί ο ηγεμόνας, ένα γενναίο πρόσωπο που έχει τη δυνα-

⁸⁹ Burnham, *ό.π.*, σ. 83.

⁹⁰ *Ο.π.*, σ.85.

⁹¹ Μιχάλης Θεοδοσιάδης, «Σκέψεις πάνω στον Machiavelli», *ResPublica.gr*, Μάρτιος 2016.

⁹² Burnham, *ό.π.*, σ. 85-86.

τότητα να καθοδηγεί τον λαό και να τον οδηγεί σε ορθολογικές αποφάσεις, οι οποίες αντιστρατεύονται λογικές αυτοκαταστροφής⁹³.

Οι άνθρωποι, είτε ως ατομικότητες είτε ως συνάρθρωση ομάδων είναι τμήματα μιας ανταγωνιστικής διαδικασίας μέσω της οποίας επιδιώκουν να αυξήσουν την ισχύ τους και να διευρύνουν τα προνόμιά τους. Υπό αυτό ακριβώς το πρίσμα, οφείλει κανείς να αναζητήσει την ουσία της σκέψης στοχαστών, όπως ο Μακιαβέλλι, ο Λε Μπόν ή ο Μίχελς σε σχέση με τον ρόλο που επιτελούν, αφενός, οι μάζες και, αφετέρου, ο επονομαζόμενος ηγέτης. Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι ο Μακιαβέλλι επιτυγχάνει κάτι πρωτοποριακό για την εποχή του, να ανανοηματοδοτήσει το περιεχόμενο της πολιτικής. Η έννοια αυτή αποκτά, για τον Ιταλό στοχαστή, μια κοινωνική δραστηριότητα με αυτόνομο χαρακτήρα, που διαφοροποιείται από τους κανόνες και το πλαίσιο που διέπουν τόσο την ηθική όσο και τη θρησκεία⁹⁴.

4.3 Η αντίληψη του Ρόμπερτ Μίχελς: Αναζητώντας τον εκπρόσωπο των μαζών.

Στο έργο του Μίχελς, οι μάζες έχουν παθητικό χαρακτήρα χωρίς τη δυνατότητα αυτοτελούς παρέμβασης στον δημόσιο χώρο, ενώ, ταυτόχρονα, η σχέση τους με την ολιγαρχία του κόμματος είναι σχέση υποταγής. Ο Γερμανός φιλόσοφος, επηρεασμένος από τον Γκυστάβ Λε Μπόν, θεωρεί πως ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των μαζών είναι η έλλειψη ορθολογικότητας. Η συναισθηματική δε φόρτιση είναι το βασικό κίνητρο των μαζών, η δράση των οποίων χειραγωγείται από τις ελίτ, που αξιοποιούν τον έντονο συναισθηματισμό τους για να υλοποιήσουν ίδια συμφέροντα. Ο Μίχελς επισημαίνει πως «η ανάγκη για ηγεσία, συνυφασμένη ως επί το πλείστον με ζωνή ηρωολατρεία, είναι απεριόριστη στους κόλπους των μαζών, ακόμη και των οργανωμένων στα εργατικά κόμματα»⁹⁵. Η φράση αυτή αναδεικνύει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο την αντίληψη πως οι μάζες χρειάζονται τους ηγέτες, στους οποίους εκχωρούν τη διαχείριση των δημοσίων υποθέσεων. Παράλληλα, ο Μίχελς

⁹³ *Ο.π.*, σ. 76-78

⁹⁴ Gramsci, *ό.π.*, σ. 18-20.

⁹⁵ Michels, *Η Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων...*, *ό.π.*, σ. 94.

έχει την πεποίθηση πως η ύπαρξη μιας στιβαρής ηγεσίας αποτελεί ψυχολογική ανάγκη για τις ίδιες τις μάζες σε κάθε μορφή συλλογικής εκπροσώπησης, ακόμη και σε αυτές που ευαγγελίζονται τη δημοκρατία, όπως τα εργατικά κόμματα. Ακόμα και αυτά μάλιστα, ενώ σε διακηρυκτικό επίπεδο, όπως προαναφέρθηκε, έχουν στόχο τη χειραφέτηση και την αυτοκυβέρνηση, οδηγούνται σε αντιδημοκρατική κατεύθυνση μέσω της συγκεντρωτικής λειτουργίας και της ύπαρξης των ολιγαρχικών ελίτ.

Είναι προφανές, λοιπόν, πως για τον Γερμανό διανοητή, τα απλά μέλη αποξενώνονται κατ' αυτόν τον τρόπο πλήρως από τις συλλογικές διαδικασίες και το πεδίο λήψης των αποφάσεων των κομμάτων τους, από τη στιγμή που, λόγω του σκληρού καταμερισμού εργασίας στο εσωτερικό των κομμάτων, την έλλειψη μόρφωσης αλλά και γνώσης σε εξειδικευμένα ζητήματα των απλών μελών, αυτά οδηγούνται νομοτελειακά στο να αντιμετωπίζουν τις πολιτικές διαδικασίες και την πολυπλοκότητα τους με απωθητική διάθεση. Για τον Τζέιμς Μπέρνχαμ, η μελέτη της ψυχολογίας του πλήθους αναδεικνύει πως οι όποιες αποφάσεις λαμβάνονται από μια ομάδα ανθρώπων που αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης συλλογικής δομής, σπάνια αντανakλούν τις πεποιθήσεις όλων των συστατικών μελών του πλήθους που στοιχειοθετεί το σύνολο της συλλογικότητας⁹⁶.

Επιπλέον, μέσα στις ίδιες τις συλλογικές, μαζικές, διαδικασίες παρατηρούνται φαινόμενα όπως ο ενθουσιασμός, η πλήξη, η κόπωση, η ρητορική οξυδέρκεια που χαρακτηρίζει κάποιους ομιλητές, καθώς και οι επαναλαμβανόμενες επικλήσεις στο συναίσθημα, που διαμορφώνουν μια συνθήκη μεταστροφής της ψυχολογικής διάθεσης των μελών και μετατόπισής τους προς τη μια ή την άλλη άποψη. Για τον Μίχλες, η αντιδημοκρατική λειτουργία των κομμάτων και κατ' επέκταση της πολιτικής κοινωνικής σφαίρας εν συνόλω –η πολιτική δομή της οποίας βασίζεται στην αντιπροσώπευση, συστατικό στοιχείο συγκρότησης των φιλελεύθερων δυτικών κοινωνιών– έγκειται στο ότι η διαδικασία διαβούλευσης και απόφασης δια μέσου αντιπροσώπων δεν επιτρέπει την άμεση συμμετοχή των μαζών στη συν-διαμόρφωση των πεπραγμένων και των κατευθύνσεων του συλλογικού βίου⁹⁷.

⁹⁶ Burnham, *ό.π.*, σ. 168-169.

⁹⁷ *Ο.π.*, σ. 172-174.

Έτσι, για κάθε οργανωμένη δομή, για κάθε φορέα μαζικής συλλογικής έκφρασης και ιδιαιτέρως για τα κόμματα, ανεξαρτήτως πολιτικής απόχρωσης και ταξικού προσανατολισμού, ο Ρόμπερτ Μίχελς καταλήγει στο συμπέρασμα πως η ηγεσία αποτελεί, αφενός, μια δεδομένη αναγκαιότητα και, αφετέρου, ότι η ίδια η ιεραρχική της θέση συμβάλλει στη αυτονόμησή της από τους διακηρυγμένους πολιτικούς στόχους της εκάστοτε συγκυρίας οδηγώντας στην άσκηση πολιτικών που δεν αποτελούν κτήμα και δεν προκύπτουν από αποφάσεις των ίδιων των μαζών. Ο Σταύρος Κωνσταντακόπουλος επισημαίνει «πως για τον Μίχελς, η όποια δράση της μάζας δεν είναι τίποτε άλλο παρά το αποτέλεσμα της χειραγώγησης από δημεγέρτες, οι οποίοι γνωρίζουν ότι οι μάζες είναι ευεπίφορες στον απλοϊκό συναισθηματισμό. Έτσι η μάζα είναι [...] ένα απλό, ψυχικά εύπιστο και ανορθολογικό εφελκυστήριο που χρησιμοποιεί η αντι-ελίτ για να ανέλθει στις θέσεις εξουσίας»⁹⁸. Με άλλα λόγια, η έννοια της μαζικής δράσης και παρέμβασης δεν συγκροτείται στη βάση της αυτόνομης συνείδησης των υποκειμένων που δρουν εντός των μαζών, αλλά χειραγωγείται από την εκάστοτε ολιγαρχική ελίτ, είτε αυτή απαρτίζεται από μια ομάδα ανθρώπων είτε αναφέρεται αποκλειστικά στο πρόσωπο ενός ηγέτη. Επιπλέον, οι εξειδικευμένες γνώσεις που διαθέτουν οι ηγέτες σχετικά με τα εκάστοτε προβλήματα που καλούνται να επιλύσουν προλειαίνουν το έδαφος για την αναπαραγωγή μιας αντιδημοκρατικής δομής στην οποία ο ηγέτης θεωρείται, εκτός των άλλων, αναντικατάστατος.

Ειδικότερα, για τα σοσιαλιστικά κόμματα ο Ρόμπερτ Μίχελς επισημαίνει πως, ουκ ολίγες φορές, ταυτίζονται απόλυτα με τον ηγέτη τους. Το γεγονός αυτό οδηγεί, εκ των πραγμάτων, σε μια πραγματικότητα κατά την οποία ο κομματικός μηχανισμός μοιάζει να αποτελεί στην ουσία ιδιοκτησία του ίδιου του ηγέτη⁹⁹. Για το πρόσωπο του ηγέτη, αναφέρει πως είναι ακριβώς τα χαρίσματά του που του επιτρέπουν να χαίρει αποδοχής από τις μάζες. Μέσα από την εκάστοτε εκλογική διαδικασία, αυτές αποδέχονται την εκπροσώπησή τους στα ηγετικά κλιμάκια του συλλογικού οργανισμού, ο χαρακτήρας καθώς και ο προσανατολισμός των οποίων συμπυκνώνεται σε ένα ή σε περισσότερα πρόσωπα. Ωστόσο, οι επαναλαμβανόμενες επανεκλογές των ηγετών σε θέσεις ισχύος, εντός των πολιτικών οργανισμών, παράγουν μετατοπίσεις και στις ίδιες τις συνειδήσεις τους. Η συνθήκη αυτή δημιουργεί στα άτομα αυτά μια

⁹⁸ Κωνσταντακόπουλος, *Προβλήματα προσέγγισης της θεωρίας των κομμάτων...*, ό.π., σ. 64.

⁹⁹ Roberto Michels, «Some Reflections on the Sociological Character of Political Parties», *The American Political Science Review* 21 (4), [Τορίνο], 1927, σ. 756.

ναρκισιστική διάθεση με στοιχεία βοναπαρτισμού, η οποία τους γεννά την αίσθηση ότι αποτελούν μια μεγάλη και μοναδική προσωπικότητα. Αυτή η προσωπικότητα αρχίζει σταδιακά να θεωρεί τον εαυτό της αναντικατάστατο, αντιμετωπίζοντας παράλληλα τα αιρετά αξιώματα με διάθεση κτητικότητας. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία ο ηγέτης μετατρέπεται από υπηρέτη του λαού σε αφέντη¹⁰⁰. «Ο εκλεγμένος, επειδή προέρχεται από την κάλπη, δεν ανέχεται καμιά αντίρρηση. Αλλά και επειδή ενσαρκώνει τη λαϊκή πλειοψηφία, κάθε αντιπολίτευση εναντίον του είναι αντιδημοκρατική»¹⁰¹. Στην πραγματικότητα ο ηγέτης του κόμματος, δια της εκλογής, παρουσιάζεται ως το νόμιμο δημιουργήμα των μελών, ως η σταθερή και κεντρική έκφραση της συλλογικής βούλησης της κομματικής μάζας. Είναι λοιπόν αναμφίβολο για τον Μίχελς πως ο ηγέτης που αποτελεί τη νόμιμη εκλεγμένη έκφραση της μάζας έχει τη δυνατότητα καθώς και το δικαίωμα να ορίζει το «καλό» του κόμματος και των μελών του και, αν χρειαστεί, να αντιστρατεύεται όλους εκείνους που αμφισβητούν το πολιτικό του σχέδιο, το οποίο στην πράξη συμπτυκνώνει μια συλλογική θέληση.

Σε κείμενο που δημοσιεύει το 1927, στο Τορίνο, με τίτλο *Μερικές σκέψεις για τον κοινωνιολογικό χαρακτήρα των πολιτικών κομμάτων*, αναλύει στοιχεία των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων ενός ηγέτη, κάνοντας αναφορά σε πληθώρα παραδειγμάτων από τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία. Σε αυτό, πέρα από την στοιχειοθέτηση του χαρακτήρα των σοσιαλιστών ηγετών, στους οποίους ασκεί δριμεία κριτική, αναλύει και την προσωπικότητα του Μπενίτο Μουσολίνι. Στο πρόσωπό του αναγνωρίζει έναν χαρισματικό ηγέτη, ο οποίος μέσω των «υπερφυσικών» του ικανοτήτων μπόρεσε να υπερβεί τη σκληρή σχέση διαμεσολάβησης ανάμεσα στις μάζες και τις γραφειοκρατικές κομματικές δομές. Κατάφερε επίσης να συνεγείρει τις μάζες, οι οποίες, το διάστημα πριν την άνοδό του στην εξουσία, δεν είχαν καμία διάθεση ενεργητικής παρέμβασης. Τονίζει, μάλιστα, χαρακτηριστικά, πως ο Μουσολίνι θεωρούνταν από το κόμμα του «απόστολος» και «προφήτης». Ωστόσο, η διαφοροποίησή του από τους ηγέτες άλλων πολιτικών κομμάτων έγκειται στο γεγονός ότι εκτός από μεγάλος ηγέτης ενός κόμματος ήταν και, ουσιαστικά, ο μεγάλος ηγέτης ενός ολόκληρου κράτους, της Ιταλίας. Με το αξίωμα «το κόμμα είμαι εγώ», ο Μουσολίνι, κατάφερε, κατά τον Μίχελς να προσδώσει ώθηση, συνείδηση

¹⁰⁰ Michels, *Η Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων...*, ό.π., σ. 228-230.

¹⁰¹ Auernheimer, ό.π., σ. 78.

καθώς και συνευθύνη στις μάζες για την ανάπτυξη της Ιταλίας, με βάση το φασιστικό μοντέλο. Θεωρούσε πως η χαρισματική ηγεσία του Μουσολίνι έδωσε στις μάζες τη δυνατότητα όχι απλά να κατανοήσουν την οπτική και το πολιτικό του σχέδιο, αλλά συνάμα να το κάνουν κτήμα τους και να συμβάλουν στην περαιτέρω ανάπτυξή του.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές πως ο Μίχελς αντιλαμβανόταν τον Μουσολίνι ως μια προσωπικότητα που είχε χαρακτήρα χειραφετητικό για τις ιταλικές μάζες παρακάμπτοντας, προφανώς, τις κοινωνικά σκοταδιστικές και αντιδιαφωτιστικές όψεις της φασιστικής ιδεολογίας που εξέφραζε ο Ιταλός ηγέτης. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι περιστατικά, όπως η συνήθης επευφημία του Μουσολίνι κατά τη διάρκεια δημόσιων ομιλιών από πλευράς του πλήθους με τη φράση «Εσύ είσαι η Ιταλία» φαίνεται ότι ο Μίχελς τα αποδεχόταν δια της αποσιωπήσεως. Αντίθετα, εξέφραζε τον φόβο πως μια τυχόν δολοφονία του «Μεγάλου Αρχηγού» θα σήμαινε και την ολοκληρωτική καταστροφή της Ιταλίας, τονίζοντας πως «δεν υπάρχει πραγματικά καμιά διαφορά μεταξύ του Μουσολίνι, ως άνθρωπο και της Ιταλίας, ως χώρας ¹⁰²». Οι διαρκείς επικλήσεις των χαρισματικών γνωρισμάτων του ηγέτη του ιταλικού φασισμού από την πλευρά του ύστερου Μίχελς αναδεικνύουν εμφατικά το δέος και τον θαυμασμό που έτρεφε ο Γερμανός ακαδημαϊκός στο πρόσωπο του «χαρισματικού ιταλού ηγέτη» ¹⁰³.

Η προσέγγιση του Ρόμπερτ Μίχελς στο πολιτικό φαινόμενο Μουσολίνι και οι αναφορές του στις δράσεις και τα λεγόμενά του αναδεικνύουν την απόλυτα μακιαβελική του προσέγγιση, πως δηλαδή οι ίδιες οι μάζες ταυτίζουν την πορεία τους με αυτή των ηγετών τους. Ο Μουσολίνι είναι το πρόσωπο που με μακιαβελική ορολογία συμπυκνώνει τη συλλογική βούληση του λαού. Είναι ο «Ηγεμόνας» ο οποίος καταφέρνει ως προσωπικότητα να εγκολπώσει, κατά τον Μίχελς, τις λαϊκές απαιτήσεις. Η ίδια η φρασεολογία του Γερμανού διανοητή και η παράθεση των παραπάνω περιστατικών αναδεικνύουν αυτό που ο Μακιαβέλλι είχε επισημάνει στο έργο του, ότι δηλαδή η ταύτιση του ηγέτη ενός κράτους με τις μάζες και η εξασφάλιση της αγάπης στο πρόσωπό του δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την κατάληψη, την εξασφάλιση και την αναπαραγωγή της εξουσίας του. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως ο Μίχελς, ενώ αναγνωρίζει πως στην πλειοψηφία των κομματικών οργανισμών οι μάζες

¹⁰² Michels, *Some Reflections on the Sociological Character of Political Parties...*, ό.π., σ. 756.

¹⁰³ Ο.π., σ. 756-758.

χαρακτηρίζονται, κατά Λε Μπόν, από παθητική διάθεση, οι χαρισματικές προσωπικότητες τύπου Μουσολίνι έχουν τη δυνατότητα να υπερβούν τις κομματικές δυσκαμψίες, να εκφράσουν το σύνολο του έθνους και να δώσουν προοπτική χειραφέτησης στις ίδιες τις μάζες.

Η συγκεκριμένη διαπίστωση υπολανθάνει στις αναλύσεις του ύστερου Μίχελς, ο οποίος έχει πια περάσει εμφανώς στο στρατόπεδο των θεωρητικών που αμφισβητούν την δημοκρατία ως μια υπαρκτή κοινωνική δυναμική, η οποία μπορεί να δώσει προοπτική και να αποτελέσει μέσο χειραφέτησης των μαζών. Επιχειρώντας, δηλαδή, σταδιακά την αποδόμηση των πολιτικών κομμάτων των φιλελεύθερων κοινωνιών και επικροτώντας την ανάδειξη του Μουσολίνι ως υπέρτατου ηγέτη, εκτός από το ότι απαρνείται το πολιτικό του παρελθόν του, στην πράξη, αμφισβητεί την ίδια τη δημοκρατία και τις δομές κοινωνικής εκπροσώπησης. Η ευημερία του λαού δεν περνά πλέον μέσα από τον ταξικό αγώνα και τις διεκδικήσεις του, ούτε μέσα από την ανάγκη κατάληψης της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, αλλά μέσα από την ταύτισή του με ένα πρόσωπο, το οποίο έχει τη δυνατότητα δια της εξουσίας του να καθοδηγεί τις μάζες και να ταυτίζει τη συνείδησή της με τις απαιτήσεις και τους σχεδιασμούς που έχει το ίδιο. Αυτές ακριβώς οι απαιτήσεις και οι συγκεκριμένοι πολιτικοί σχεδιασμοί είναι που εξασφαλίζουν την λαϊκή ευημερία.

Ο Μίχελς αναγνωρίζει βέβαια ότι η δημοκρατία είναι μια συνθήκη που οριοθετείται από την παρουσία των μαζών, καθώς δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς αυτές. Η Δημοκρατία προϋποθέτει την ύπαρξη κοινοβουλίου, το οποίο με τη σειρά του προϋποθέτει τη διεξαγωγή εκλογικών διαδικασιών, οι οποίες για να πραγματοποιηθούν χρειάζονται υποψήφιους κομμάτων που να μπορούν να πείσουν τις μάζες για την ανάγκη εκλογής τους¹⁰⁴. Αυτή η διαδικασία στο σύνολό της είναι που εν τέλει κατά τον Γερμανό διανοητή διαμορφώνει τους όρους και τις συνθήκες δημιουργίας και αναπαραγωγής ολιγαρχικών ελίτ, οι οποίες ωστόσο δε συμβάλλουν στη λαϊκή ευημερία και την εξυπηρέτηση των κοινωνικών αναγκών. Αντιθέτως, προσωπικότητες τύπου Μουσολίνι είναι αυτές που, κατά τον ίδιο, μπορούν να υπερβούν τις γραφειοκρατικές αγκυλώσεις, οι οποίες ταλανίζουν τις δημοκρατικές φιλελεύθερες κοινωνίες και τα πολιτικά κόμματα. Αυτού του τύπου οι ηγέτες

¹⁰⁴ Ο.π., σ. 762-763.

μπορούν να μετασχηματίσουν την –κατά Λε Μπόν– παθητικότητα των μαζών και να ενσαρκώσουν τον αποτελεσματικό –κατά Μακιαβέλλι– ηγεμόνα.

Κεφάλαιο 5^ο: Η προσέγγιση του μαρξισμού σε σχέση με το θεωρητικό σχήμα του Μίχελς

5.1 Γενικές παρατηρήσεις

Για να κατανοήσει κανείς τη διαφοροποίηση της μαρξικής και μαρξιστικής θεώρησης από αυτήν του Ρόμπερτ Μίχελς, σχετικά με τη σχέση των ανθρώπων με τα πολιτικά υποκείμενα, θα πρέπει να εκκινήσει από τη θέση του ίδιου του Καρλ Μαρξ για την «ουσία του ανθρώπου». Θα ήταν χρήσιμο να υπενθυμιστεί, πως οι στοχαστές τύπου Μίχελς και οι υπέρμαχοι της θεωρίας των ελίτ αντιλαμβάνονται πως μία εκ των φυσικών τάσεων του ανθρώπου είναι το κυνήγι της εξουσίας. Ο άνθρωπος, δηλαδή, είναι φύσει εξουσιαστικό ον, άρα οι σχέσεις εκμετάλλευσης που χαρακτηρίζουν τις ανθρώπινες κοινωνίες στην εξέλιξή τους είναι γεγονός μη αναστρέψιμο. Η συνθήκη της εξουσίας μέσα από τα μάτια των ελιτιστών, έτσι όπως αναλύθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, αποτελεί, υπό μία έννοια, μια φυσική κατάσταση για την ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη μέσα στις κοινωνικές διεργασίες και δομές. Ουσιαστικά, ο Βέμπερ βάσει των αναλύσεων του αναγνωρίζει τον καπιταλισμό ως μια ανυπέρβλητη πραγματικότητα, με τις δομές του, όπως τα κόμματα, να οριοθετούνται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος.

Κατά τον Καρλ Μαρξ, ωστόσο, έτσι όπως αποτυπώνεται στις *Θέσεις για τον Φόουερμπαχ*, η «φύση» του ανθρώπου είναι κοινωνική, δηλαδή ο άνθρωπος είναι προϊόν των κοινωνικών του σχέσεων και των κοινωνικών συνθηκών. Οι ανθρώπινες πράξεις είναι που μπορούν να αλλάξουν τις κοινωνικές συνθήκες και αυτές οι πράξεις πρέπει να κατανοηθούν ως μια διαδικασία ανατρεπτική, ακριβώς επειδή μεταβάλλουν τις κοινωνικές συνθήκες, άρα και τις κοινωνικές σχέσεις¹⁰⁵. Αυτή η μαρξική θέση αντίκειται στην πεποίθηση του Ρόμπερτ Μίχελς πως οι άνθρωποι είναι καταδικασμένοι να βιώνουν την εκμετάλλευση, με τις «ποδηγετούμενες πλειοψηφίες» να είναι υποτακτικές «ηγετικών μειοψηφιών» δια παντός, ακριβώς επειδή οι

¹⁰⁵ Karl Marx, «Θέσεις για τον Φόουερμπαχ», στο: *Ο Λουδοβίκος Φόουερμπαχ*, Αθήνα: Β. Μακρινιώτης, χ.χ., σελ. 58-61.

κοινωνικές σχέσεις δεν είναι στατικές αλλά μετασχηματίζονται. Ο Αντόνιο Γκράμσι, από την πλευρά του, επισημαίνει πως η ανθρώπινη φύση είναι «το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων που είναι ιστορικά προσδιορισμένες, δηλαδή ένα ιστορικό γεγονός που μπορεί να επιβεβαιωθεί μέσα σε ορισμένα όρια, με τις μεθόδους της φιλολογίας και της κριτικής. Γι' αυτό την πολιτική επιστήμη πρέπει να την συλλάβουμε στο συγκεκριμένο περιεχόμενό της σαν έναν οργανισμό σε ανάπτυξη»¹⁰⁶. Επομένως, σε κοινωνίες όπως οι καπιταλιστικές, η εμφάνιση της ολιγαρχίας είναι μια τάση στο εσωτερικό κάθε κοινωνικής πτυχής, άρα και στα κόμματα.

Με βάση, όμως, την παραπάνω μαρξική διαπίστωση, δεν είναι όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες από τη φύση τους ολιγαρχικές, ενώ ακόμη και εντός των ολιγαρχικών κοινωνιών υπάρχει πάντα η ανταγωνιστική συνθήκη που αμφισβητεί τις σχέσεις υποταγής και παράγει δυνατότητες και προοπτικές ανατροπής τους. Η μαρξική και μαρξιστική ανάγνωση της ανθρώπινης ιστορίας ορίζει την πάλη των τάξεων, δηλαδή τον ταξικό ανταγωνισμό, ως τη συνθήκη που επικαθορίζει τις ανθρώπινες σχέσεις, σε αντίθεση με τον Μίχελς και τη θεωρία των ελίτ, βάσει των οποίων η κοινωνική εξέλιξη οριοθετείται πρωτευόντως από την κυκλοφορία των ελίτ. Αποτελεί θεμελιακή θέση του μαρξισμού ότι η κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι η πάλη των τάξεων βάσει της οποίας καθορίζονται οι κοινωνικές σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής¹⁰⁷. Εξάλλου, ακόμα και για την περίπτωση της κομματικής δομής υπάρχει πλούσια εμπειρία γεγονότων και πεποιθήσεων στην πορεία του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Κι αυτό, ακριβώς επειδή τα χαρακτηριστικά των εργατικών και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων μετασχηματίζονταν με βάση τις κοινωνικές συνθήκες. Άλλα χαρακτηριστικά είχαν τα επαναστατικά κόμματα σε συνθήκες παρανομίας, άλλα σε συνθήκες φιλελεύθερης και κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, άλλα σε περιόδους όπου καταλάμβαναν την πολιτική εξουσία. Τόσο ο Μαρξ όσο και ο Ένγκελς, μετά τη συντριβή της Παρισινής Κομμούνας επισήμαναν ότι ήταν αναγκαία η δημιουργία ενός κέντρου που να συντονίζει την δράση, την τακτική καθώς και τη στρατηγική της εργατικής τάξης είτε σε συνθήκες κοινοβουλευτισμού είτε σε επαναστατικές¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Antonio Gramsci, *Για τον Μακιαβέλι*, μετφ. Φ.Κ, Αθήνα: Ηριδανός, 2005, σ. 18.

¹⁰⁷ Συντακτική Ομάδα Θεσέων, «Της Σύνταξης», *Θέσεις* 6, Αθήνα: Νήσος, 1984, σ. 3-7.

¹⁰⁸ Etien, Balibar «Κράτος, Κόμμα, Ιδεολογία. Σκιαγράφηση ενός προβλήματος», στο: Συλλογικό, *Η κριτική της πολιτικής στον Μάρξ*, μετφ.-επιμ. Τ. Καφετζής, Αθήνα: Πολύτυπο, 1984, σ. 155-157.

Ο Ετιέν Μπαλιμπάρ, από την πλευρά του, εναντιώνεται στις κοινωνιολογικές προσεγγίσεις τύπου Μίχελς και Βέμπερ, θεωρώντας πως η ανάλυση της πραγματικότητας βάσει των ατομικών συμπεριφορών δεν μπορεί να υποκαταστήσει τα χαρακτηριστικά και τη δυναμική της πάλης των τάξεων και της ιστορικής κίνησης. Οι αναλύσεις που βλέπουν το κόμμα ως μια μηχανιστική δομή και αναφέρονται στη δημιουργία γραφειοκρατικών μηχανισμών καταναγκασμού των μαζών από τους ηγέτες και τα υψηλόβαθμα κομματικά κλιμάκια επιδιώκουν, στην πραγματικότητα, την αποδόμηση του σοσιαλισμού και στην αμφισβήτηση της ίδιας της δημοκρατίας λόγω της εμφάνισης του ολιγαρχικού κανόνα. Στην ίδια κατεύθυνση, ο Κάουτσκι υπογραμμίζει πως η γερμανική σοσιαλδημοκρατία μετέτρεπε την αυθόρμητη εργατική πάλη σε οργανωμένη ταξική συνείδηση που κατείχε την απόλυτη γνώση ¹⁰⁹.

5.2 Η λενινιστική παράδοση: Προοπτικές, επικρίσεις και διαστρεβλώσεις

Ο Βλαντιμίρ Ίλιτς Λένιν, που θεωρείται στους κόλπους της μαρξιστικής σκέψης ως ένας εκ των βασικότερων στοχαστών και θεμελιωτών της κομματικής λειτουργίας για τα επαναστατικά κόμματα, αναλύει το παράδειγμα της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας κατά τα χρόνια της παράνομης δράσης της, υποστηρίζοντας πως μια επαναστατική οργάνωση πρέπει στο εσωτερικό της να αμβλύνει κάθε διάκριση ανάμεσα στους διανοούμενους και τους εργάτες, γιατί αυτό που τους ενοποιεί είναι το επαναστατικό τους σχέδιο ¹¹⁰. Το παρόν στοιχείο αναδεικνύει την αντίληψη του Λένιν για την υπέρβαση και την άρση του διαχωρισμού χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας στο εσωτερικό του πολιτικού υποκειμένου. Παράλληλα, ως προ τον ρόλο που έχει η σοσιαλδημοκρατία απέναντι στην εργατική τάξη, ο Λένιν, όπως και ο Κάουτσκι, ισχυρίζονται πως η εργατική τάξη χωρίς την οργάνωσή της σε πολιτικό επίπεδο μπορεί μεν να ενοποιηθεί στη βάση των οικονομικών συνδικαλιστικών της αγώνων μέσα από τις σωματειακές δομές, χρειάζεται όμως και την επαναστατική διανοήση, η οποία ξεπηδά μεν από τους κόλπους της αστικής διανοήσης, αλλά μέσα

¹⁰⁹ Ο.π.

¹¹⁰ Β.Ι. Λένιν, «Τι να κάνουμε;», *Κλασσικά Κείμενα*, Αθήνα: Β. Μακρινιώτης, χ.χ., σ. 44-46.

από την επιστημονική της προσέγγιση μπορεί να συμβάλει στην καλλιέργεια της σοσιαλιστικής συνείδησης. Αυτή η συνθήκη απαιτεί κατά τους δύο διανοητές την ύπαρξη ενός κόμματος που δεν θα ταυτίζεται με το έργο που επιτελεί μια συνδικαλιστική ένωση ¹¹¹. Στόχος του Λένιν ήταν η διαμόρφωση ενός θεωρητικού πλαισίου που θα έθετε τις βάσεις ενός μαζικού κόμματος του επαναστατικού προλεταριάτου ¹¹².

Οι θέσεις αυτές κινούνται, προφανώς, σε εντελώς διαφορετική κατεύθυνση από τον ρόλο και τον χαρακτήρα που πρέπει να έχουν, αφενός, το κόμμα, αφετέρου, οι συνδικαλιστικές ενώσεις με βάση το σκεπτικό του πρώιμου Μίχελς. Ο Λένιν, σε αντίθεση με τον Γερμανό διανοητή, επισήμανε πως το κόμμα είναι η μορφή που εξασφαλίζει τη μεταστροφή της αυθόρμητης δράσης της εργατικής τάξης σε συνειδητό πολιτικό σχέδιο που εκπορεύεται από την σοσιαλιστική ιδεολογία. Ο ηγέτης των μπολσεβίκων έβλεπε πως η ανάπτυξη επαναστατικής σοσιαλιστικής ιδεολογίας μπορεί να είναι προϊόν μόνο της κομματικής οργάνωσης και όχι της συνδικαλιστικής ένταξης, η οποία εγκυμονούσε κινδύνους αστικής επιρροής ¹¹³.

Είναι δεδομένο, με βάση την προσέγγιση του Μίχελς, ότι έννοιες όπως ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός και ο ρόλος της ηγεσίας καθώς και των στελεχών μέσα σε ένα επαναστατικό κόμμα θα ήταν «σύμμαχοι» προς την τεκμηρίωση των θέσεων του. Για τον Λένιν, τα χαρακτηριστικά της δομής και λειτουργίας του κόμματος δεν προκύπτουν με όρους καθολικού νόμου, αλλά εξαρτώνται από την ιστορική περίοδο, τα μέτωπα και τα πολιτικά καθήκοντα που έχει το πολιτικό υποκείμενο σε μια δεδομένη συνθήκη μέσα σε έναν κοινωνικό σχηματισμό. Άρα, οι ίδιες οι οργανωτικές μεταπλάσεις του κόμματος προκύπτουν από τις ίδιες τις κοινωνικές συνθήκες και τα καθήκοντα του πολιτικού αγώνα για την υπεράσπιση των συμφερόντων της εργατικής τάξης ¹¹⁴. Ο εσωκομματικός πλουραλισμός, η ύπαρξη διαφωνιών και αντιθέσεων πρέπει να είναι στοιχεία δημόσια και προσβάσιμα σε κάθε μέλος του κόμματος και μπορούν να λειτουργήσουν αποτρεπτικά προς τη γραφειοκρατικοποίηση των ενεργειών των πολιτικών στελεχών. Αυτή η συνθήκη,

¹¹¹ Ο.π.

¹¹² Β.Ι. Λένιν, *Για το προλεταριακό Κόμμα Νέου Τύπου*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1979, σελ. 10.

¹¹³ Δημήτρης Κατσορίδας, «Η άποψη του Λένιν για την οικοδόμηση κόμματος νέου τύπου», *Θέσεις* 90, Αθήνα: Νήσος, 2005, σ. 127-147.

¹¹⁴ Ο.π.

δηλαδή η συμμετοχή στην παραγωγή γνώσης και η πρόσβαση στην πληροφορία είναι δημοκρατική δικλείδα απέναντι σε γραφειοκρατικές πρακτικές που αντιστρατεύονται την επαναστατική δράση του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος ¹¹⁵. Βέβαια, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι πριν την αποτυχημένη Ρωσική Επανάσταση του 1905, ο Β.Ι. Λένιν, προσπαθώντας να περιγράψει το κόμμα νέου τύπου και τα χαρακτηριστικά του, δεν αναλώνεται σχεδόν καθόλου στο οργανωτικό ζήτημα του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού. Κάτι τέτοιο προκύπτει μάλλον ως ανάγκη από την μαζική ένταξη μελών στο ρωσικό κόμμα. Ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός είναι σε μεγάλο βαθμό απότοκο της παρουσίας των μαζών εντός του κόμματος ¹¹⁶. Το στοιχείο αυτό συμπίπτει με την αντίστοιχη εκτίμηση του Μίχελς, ότι οι τάσεις προς τον συγκεντρωτισμό εμφανίζονται στα μαζικά κόμματα.

Η σκέψη, πάντως, του Ρόμπερτ Μίχελς, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί, ότι συναντάται με αυτή του Λέοντα Τρότσκι. Ο ηγέτης του Κόκκινου Στρατού, διατυπώνοντας τους προβληματισμούς του σε σχέση με την κομματική λειτουργία, θεωρούσε πως ελλοχεύει ο κίνδυνος της υποκατάστασης του κόμματος από έναν οργανωτικό μηχανισμό, ο οποίος με τη σειρά του μπορεί να επιφέρει εμπόδια στη λειτουργία της Κεντρικής Επιτροπής και εν τέλει αυτή, λόγω της συνολικής γραφειοκρατικοποίησης που θα επέλθει, θα καταλήξει να καθοδηγείται από ένα πρόσωπο που θα προσομοιάζει σε δικτάτορα ¹¹⁷.

Από την πλευρά της, η Ρόζα Λούξεμπουργκ, εμβληματική προσωπικότητα της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, επισήμανε πως η τάση του συγκεντρωτισμού μέσα στα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα είναι αποτέλεσμα του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος και των δομών του. Ειδικότερα, τόνιζε, ασκώντας κριτική στον Λένιν, πως ο ρόλος της σοσιαλδημοκρατίας, μέσα στο αστικό κράτος – που εκ των πραγμάτων χαρακτηρίζεται από υπερσυγκεντρωτισμό– είναι η συνένωση των διαφορετικών ομάδων της εργατικής τάξης σε ένα κόμμα, ο συγκεντρωτισμός του οποίου θα πρέπει να περιορίζεται στις ανάγκες που επιτάσσουν τα καθήκοντα του πολιτικού αγώνα του προλεταριάτου. Ωστόσο, το τελευταίο δεν πρέπει να

¹¹⁵ Β.Ι. Λένιν, «Γράμμα προς τη Σύναξη της “Ισκρα”». Γράμμα προς τη Συνταχτική Επιτροπή», *Απαντα Λένιν*, τ. 8, 5^η έκδ., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, χ.χ., σελ. 94-95.

¹¹⁶ Νίκος Γ. Μουσουρός, Πέτρος Πιζάνιας (επιμ.) *Η θεωρία του Λένιν για το δημοκρατικό συγκεντρωτισμό*, Αθήνα: Αγώνας, 1979, σ. 66-69.

¹¹⁷ David Hallas, *Ο Μαρξισμός του Τρότσκι*, 2^η έκδ., Αθήνα: Εργατική Δημοκρατία, 1996, σ. 80.

προσανατολίζεται στην τυφλή, μηχανική, υπακοή προς τα κεντρικά όργανα του κόμματος και των ηγετών του. Για τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, η σοσιαλδημοκρατία, ως ο γνήσιος κινηματικός εκφραστής των προλεταριακών δυνάμεων, πρέπει να συγκεντροποιεί τη θέληση και την πολιτική βούληση της εργατικής τάξης ¹¹⁸.

Η ουσία της κριτικής της στο σημείο αυτό προς τον Λένιν έγκειται στο γεγονός ότι η έννοια της πειθαρχίας είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα της συμπεριφοράς των εργατών που δουλεύουν καθημερινά στο εργοστάσιο, γεγονός το οποίο οφείλεται στη γραφειοκρατία που χαρακτηρίζει εν συνόλω τον συγκεντρωτικό μηχανισμό του καπιταλιστικού κράτους. Επισημαίνει, λοιπόν, πως η παραπάνω συνθήκη είναι στοιχείο καταπίεσης της εργατικής τάξης. Δεν αρκεί κατά τη Λούξεμπουργκ η υποκατάσταση της αυθεντίας της αστικής τάξης από την ηγεσία της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος, της οποίας το «αλάθητο» κριτήριο είναι ασήμαντο μπροστά στην γόνιμα και ουσιαστικά πολιτικά συμπεράσματα που προέκυψαν από λάθη του ίδιου του επαναστατικού κινήματος ¹¹⁹.

Ο Σοβιετικός ηγέτης Ιωσήφ Στάλιν, από την πλευρά του, υποστήριξε, σε ό, τι αφορά το συγκεκριμένο ζήτημα, πως κάθε σοβαρό πολιτικό και οργανωτικό πρόβλημα μπορεί να επιλυθεί μόνο υπό την επίβλεψη της καθοδήγησης του κόμματος, αναβαθμίζοντας ουσιαστικά κατ' αυτόν τον τρόπο τον ρόλο και τον χαρακτήρα της κομματικής ηγεσίας. Η δικτατορία του προλεταριάτου, για τον Στάλιν, μπορούσε να εξασφαλίσει τη συνέχεια και την αναπαραγωγή της, εάν το κόμμα είχε κύρος στα μάτια της εργατικής τάξης και η τελευταία χαρακτηριζόταν από σιδερένια πειθαρχία. Η καθοδήγηση του κόμματος σε όλα τα πεδία της εργατικής δραστηριότητας, ήταν κατά τον ίδιο, το κύριο συστατικό στοιχείο που εξασφάλιζε τη δικτατορία του προλεταριάτου ¹²⁰.

Καθίσταται, δηλαδή, σαφές πως για τον Στάλιν και τη σοβιετική αντίληψη ο υπερσυγκεντρωτισμός του κόμματος διαμόρφωνε μια συγκεκριμένη πραγματικότητα ως προς τη σοσιαλιστική οικοδόμηση, η οποία εμπεριείχε το στοιχείο της έντονης

¹¹⁸ Rosa Luxemburg, *Σοσιαλισμός και Δημοκρατία, Οργανωτικά Προβλήματα της Ρωσικής Σοσιαλδημοκρατίας*, μετφ. Δ. Φασέα, Πρόλ. Α. Ρήγος, Αθήνα: Κοροντζή, χ.χ., σ. 40.

¹¹⁹ *Ο.π.*, σ. 44-45 και σ. 63-65.

¹²⁰ Ιωσήφ Στάλιν, «Το κόμμα και η εργατική τάξη στο σύστημα της δικτατορίας του προλεταριάτου», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* 4, Αθήνα: Κεντρική Επιτροπή Κ.Κ.Ε., 2002.

συγκεντροποιημένης διαχείρισης των ζητημάτων, φαινόμενο που όπως αποδείχθηκε από την έκβαση των πραγμάτων επιβεβαίωσε σε μεγάλο βαθμό την κριτική που άσκησε η Ρόζα Λούξεμπουργκ σε σχέση με τα προβλήματα της πορείας της ρωσικής επανάστασης και την εμφάνιση μιας νέας γραφειοκρατικής ελίτ. Κι αυτό, γιατί πράγματι αναδείχθηκαν δυσλειτουργίες και παθογένειες που σχετίζονταν σε μεγάλο βαθμό με τον τρόπο συγκρότησης και λειτουργίας του επαναστατικού κόμματος, το οποίο σταδιακά μετατράπηκε σε ένα τεράστιο γραφειοκρατικό μηχανισμό. Έχει μάλιστα επισημανθεί πως η σταλινική λογική νομιμοποίησε τη μετατροπή της κομματικής γραφειοκρατίας σε κρατική γραφειοκρατία και σε άρχουσα κοινωνική δύναμη, η οποία περιόριζε τις δημοκρατικές αρχές και τη συμμετοχή της εργατικής τάξης στη λήψη των αποφάσεων ¹²¹.

5.3 Η γκραμισιανή προσέγγιση

Ο Αντόνιο Γκράμισι θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας εκ των σημαντικότερων στοχαστών γύρω από το ζήτημα των πολιτικών κομμάτων και τον ρόλο τους στις σχέσεις κοινωνικής εκπροσώπησης. Ο Χριστόφορος Βερναρδάκης επισημαίνει ότι με βάση την γκραμισιανή θεώρηση για το κομματικό φαινόμενο διακρίνονται τα εξής χαρακτηριστικά: Πρώτον, το κόμμα αποτελεί έναν οργανισμό που σχηματοποιεί τον τρόπο αντιπροσώπευσης κοινωνικών ομάδων που ενδέχεται να έχουν ακόμη και διαφορετικά ταξικά συμφέροντα. Δεύτερον, η έννοια της αντιπροσώπευσης διαφοροποιείται ως προς τη μορφή με βάση τα χαρακτηριστικά που έχει το κράτος στην εκάστοτε μορφή του. Τρίτον, το κόμμα είναι ταυτόχρονα οργανωτικός μηχανισμός. Τέταρτον, είναι κρατικός θεσμός και πέμπτον, τα επιμέρους πολιτικά υποκείμενα ενός κοινωνικού σχηματισμού συγκροτούν ένα «κομματικό σύστημα». Για τον Γκράμισι, το κόμμα έχει τον ρόλο του συλλογικού διανοούμενου, ενώ το επαναστατικό κόμμα αποτελεί για τους υπέρμαχους της γκραμισιανής θεώρησης μια δημοκρατική μορφή οργάνωσης που ενοποιεί την

¹²¹ Δημήτρης Μπελαντής, «Κατά του σταλινισμού, σε κάθε του μορφή», *Σειρά: Κριτική στα κομμουνιστικά ρεύματα – αριθμός 1*, 16/10/2015.

επαναστατική θεωρία με την επαναστατική πρακτική, συμβάλλοντας στη χειραφέτηση των μαζών¹²².

Σε καμιά περίπτωση, βέβαια, ο Γκράμσι δεν πραγματοποιεί μια τυπολογική ανάλυση του κομματικού φαινομένου. Κατ' αυτόν, το επαναστατικό πολιτικό κόμμα στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, στοχεύει στην ίδρυση ενός καινούριου κράτους και αποτελεί τον «Νέο Ηγεμόνα»¹²³. Ο ρόλος του νέου Ηγεμόνα, είναι ο ρόλος του κόμματος ως συλλογικού οργανισμού, που διαμορφώνει μια συλλογική θέληση. Το κόμμα είναι διανοούμενος και, ταυτόχρονα, ηθικός μεταρρυθμιστής και όχι καταναγκαστικός μηχανισμός¹²⁴. Ένα τέτοιο κόμμα μπορεί να εκπροσωπεί, συνεπώς, μια κοινωνική ομάδα και, ταυτόχρονα, να έχει ρόλο ισορροπιστή ανάμεσα στα συμφέροντα της συγκεκριμένης ομάδας, σε σχέση με τα συμφέροντα άλλων ομάδων. Με αυτόν τον τρόπο, εξασφαλίζεται η συναίνεση –είτε καθολικά είτε εν μέρει– ώστε να ικανοποιηθούν τα συμφέροντα της κυρίαρχης ομάδας¹²⁵. Το κόμμα, αποτελεί, πέρα από εκπρόσωπο μίας ή πολλών κοινωνικών ομάδων, έναν οργανωτή ιδεολογικής ταυτότητας και στρατηγικού προσανατολισμού. Ως όλον οργανώνει και ταυτόχρονα διαπαιδαγωγεί, μετασχηματίζει και μετασχηματίζεται μέσα στην ιστορική συγκυρία στην οποία δρα και ενεργεί¹²⁶. Βάσει της γκραμισιανής ανάλυσης, το πολιτικό κόμμα διαμορφώνεται και υπάρχει ως ιστορική αναγκαιότητα, ενώ η ιστορία και ο βίος του είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την ιστορική πορεία μίας χώρας. Η σημαντικότητα και το βάρος των ενεργειών ενός πολιτικού υποκειμένου εξαρτώνται μάλιστα από το αν αυτές επικαθορίζουν την ιστορία μιας χώρας¹²⁷. Το πολιτικό υποκείμενο, και δη το επαναστατικό, σε αντίθεση με την προσέγγιση του Ρόμπερτ Μίχελς, δεν είναι όμως ένας κλειστός γραφειοκρατικός σχηματισμός όπου κυριαρχεί ως φυσικός κοινωνικός νόμος, ο σιδερένιος νόμος της ολιγαρχίας. Η μορφή

¹²² Χριστόφορος Βερναρδάκης, «Η έννοια του “κόμματος” στη σύγχρονη Πολιτική Επιστήμη: μια (επιστημολογική) επιστροφή στον Αντόνιο Γκράμσι», στο: Συλλογικό, *Πολιτική Κοινωνιολογία, Κοινωνική Εκπροσώπηση και Πολιτική Συμμετοχή*, Τ. 4^{ος}, προλ. Α-Ι.Δ. Μεταξάς, Αθήνα: Σιδέρης, 2016.

¹²³ Gramsci, *Για τον Μακιαβέλι...*, ό.π., σ. 39.

¹²⁴ Γιώργος Σκουλάς, «Εννοιολόγηση της θεωρίας του Γκράμσι για την Ηγεμονία και το Κράτος», *Θέσεις 57*, Αθήνα: Νήσος, 1996, σ. 41-57.

¹²⁵ Gramsci, *ό.π.*

¹²⁶ Gramsci, *ό.π.*, σ. 39-45.

¹²⁷ *Ο.π.*, σ. 43-45

του και ο χαρακτήρας ενός κόμματος ετεροκαθορίζεται από το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο της εκάστοτε συγκυρίας. Συνεπώς, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας ιστορικής περιόδου, με βάση την ερμηνεία του Γκράμσι, είναι αυτά που προσδίδουν στο κόμμα συγκεκριμένο πλαίσιο λειτουργίας και διάρθρωσης.

Χρειάζεται, βέβαια, να τονιστεί, ότι η έννοια της δημοκρατίας και της συμμετοχής αποτελεί συστατικό στοιχείο των επαναστατικών μαζικών κομμάτων για τον Ιταλό μαρξιστή διανοούμενο. Η δημοκρατία, μάλιστα, είναι στοιχείο αποτελεσματικότητας ¹²⁸. Η πορεία, ωστόσο, των κομμάτων του 20ού αιώνα μας υπενθυμίζει πως η μαζικότητα δεν εξασφαλίζει τη δημοκρατική λειτουργία και δεν αποτελεί προϋπόθεση από μόνη της ¹²⁹. Εξάλλου, ο ίδιος ο Γκράμσι διακρίνει τα κόμματα σε δημοκρατικά και γραφειοκρατικά. Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει συγκεντρωτισμός, στην πρώτη περίπτωση όμως το κόμμα είναι βουλευόμενο, ενώ στη δεύτερη καθαρά εκτελεστικό, που προσομοιάζει σε αστυνομικό όργανο ¹³⁰. Η συγκεκριμένη θέση έρχεται, προφανώς, σε πλήρη αντίθεση με την αντίστοιχη θέση του Ρόμπερτ Μίχελς, ακριβώς επειδή ο τελευταίος δεν αναγνωρίζει τη δυνατότητα ύπαρξης μαζικών κομμάτων που μπορούν να είναι βουλευόμενα λόγω της ύπαρξης δομών εκπροσώπησης των μαζών. Επιπρόσθετα, σε αντίθεση με τον Γκράμσι αλλά και τον Λένιν, ο Γερμανός κοινωνιολόγος δε διακρίνει κανένα στοιχείο δημοκρατίας στον όποιο συγκεντρωτισμό χαρακτηρίζει ένα επαναστατικό κόμμα. Αντίθετα, ο Γκράμσι βλέπει τη μαζικότητα και τον συγκεντρωτισμό ως δύο χαρακτηριστικά στοιχεία του επαναστατικού κόμματος που πρέπει να συγχωνευθούν. Πρέπει επίσης να αναφερθεί πως ο Γκράμσι θεωρεί ότι η έννοια της ηγεμονίας και δη της προλεταριακής δεν μπορεί να προκύψει ούτε με εσωκομματικούς καταναγκασμούς ούτε μηχανιστικά. Αντιθέτως, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη δημοκρατική, συντροφική και ενωτική λειτουργία του κόμματος τόσο σε επίπεδο καθοδηγητικών οργάνων όσο και σε επίπεδο κομματικών οργανώσεων, τα οποία πρέπει να βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και να ελέγχουν το ένα το άλλο. Η λειτουργία τους

¹²⁸ Ο.π.

¹²⁹ Βερναρδάκης, *Η έννοια του “κόμματος” στη σύγχρονη Πολιτική Επιστήμη: μια (επιστημολογική) επιστροφή στον Αντόνιο Γκράμσι...*, ό.π.

¹³⁰ Gramsci, *Για τον Μακιαβέλι...*, ό.π., σ. 51

πρέπει κατά τον Γκράμσι να στηρίζεται στην ιδεολογική ενότητα και στον κοινό πολιτικό σκοπό ¹³¹.

Επιπλέον, σε αντίθεση με τον Μίχελς, ο Ιταλός κομμουνιστής υποστηρίζει πως δε νοείται επαναστατικό κόμμα το οποίο να διοικείται από μια ελίτ καλλιεργημένων ανθρώπων. Από την άλλη, η πολιτική δράση των μαζών δεν μπορεί να εξαντλείται, αφενός, σε μια γενική πίστη, στρατιωτικού τύπου, σε ένα πολιτικό κέντρο ορατό ή αόρατο και να εξαρτάται, αφετέρου, από τα ηθικά κηρύγματα έντονων αισθηματισμών, τα οποία διαμορφώνουν μια ψευδή συνείδηση αυτόματης επίλυσης των καθημερινών τους προβλημάτων χωρίς τη δική τους δράση ¹³².

Εξάλλου, και η ύστερη, κριτική, μαρξιστική σκέψη, όπως αυτή του Γάλλου, κομμουνιστή φιλοσόφου, Λουί Αλτουσέρ, αναγνωρίζει πως το επαναστατικό κόμμα δεν αποτελεί καθρέφτη της κοινωνίας της εργατικής χειραφέτησης, αλλά τμήμα και ιδεολογικός μηχανισμός του υπάρχοντος κράτους σε κάποια δεδομένη ιστορική στιγμή. Ωστόσο, δεν αποτελεί μια κρατική μηχανή αλλά μια κοινωνική σχέση εντός του αστικού κράτους, στου οποίου τη διάλυση και τον μετασχηματισμό προσανατολίζεται και σκοπεύει βραχυπρόθεσμα ¹³³.

¹³¹ Antonio Gramsci, «Για την κατάσταση στο μολδοβέβικο κόμμα», στο: *Πολιτικά Κείμενα*, μετφ. Μ. Ζορμπά, 3^η εκδ., Αθήνα: Οδυσσέας, 2009, σ. 191-193.

¹³² Gramsci, *Για τον Μακιαβέλι...*, ό.π., σ. 42.

¹³³ Louis Althusser, «Ιδεολογία και Ιδεολογικοί Μηχανισμοί του Κράτους», στο: *Θέσεις*, μετφ. Ξ. Γιαταγάνας, 7^η εκδ., Αθήνα: Θεμέλιο, 1999, σ. 81, και Louis Althusser, «Σημείωση σχετικά με τους Ιδεολογικούς Μηχανισμούς του κράτους (IMK)», *Θέσεις* 21, μετφ. Μ. Ιωαννίδης, Οκτώβριος – Δεκέμβριος. 1987, σ. 37-49.

Επίλογος-Συμπεράσματα

Εξετάζοντας τη θεωρία του Ρόμπερτ Μίχελς για την κυκλοφορία των ελίτ και τον ρόλο τους στο εσωτερικό των πολιτικών κομμάτων, και δη των σοσιαλιστικών, μπορούν να εξαχθούν ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα για τη λειτουργία των ίδιων, κατά την περίοδο του 20ού αιώνα, και παράλληλα να πραγματοποιηθεί μια απόπειρα αποτίμησης της ορθότητας των διαπιστώσεων του Γερμανού διανοητή. Η θεωρία του Μίχελς θα μπορούσε να σχηματιστεί σε δύο θεμελιώδεις άξονες, άρρηκτα συνδεδεμένους μεταξύ τους. Τα κόμματα αποτελούν, αφενός, μηχανισμούς αναπαραγωγής του εαυτού τους και των προνομίων της ηγεσίας τους, η οποία καταλήγει σε μια μορφή ολιγαρχικής ελίτ, γεγονός που αποτελεί καθολικό κοινωνικό νόμο. Αφετέρου, η νομοτέλεια αυτής της συνθήκης, έχοντας χαρακτήρα «φυσικού δικαίου», διαμορφώνει κατά τον Μίχελς, μια κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, που δεν είναι εφικτό να αναστραφεί, αυτήν της καθολικής υποταγής της πλειοψηφίας στη μειοψηφία.

Ωστόσο, θα ήταν λάθος να ταυτιστούν οι πρώιμες με τις ύστερες θεωρητικές θέσεις του Γερμανού κοινωνιολόγου. Τα γραπτά του, εξάλλου, αποτυπώνουν ευκρινώς τη μετατόπιση της θεώρησής του για τα κόμματα, η οποία στιγμάτισε και τη ζωή του, εφόσον ο ίδιος πέρασε από το σοσιαλιστικό στο φασιστικό στρατόπεδο. Στον πρόλογο της Α΄ γερμανικής έκδοσης του έργου του για τα πολιτικά κόμματα αναφέρει τη φράση «Προς όφελος της επιστήμης, προς βλάβην ουδενός»¹³⁴. Ήδη, από την εισαγωγή του βιβλίου αυτού, ο Μίχελς, όπως ορθώς έχει επισημανθεί, φαίνεται ότι υιοθετεί μια θετικιστική κοινωνιολογική θεώρηση, καθώς ερευνά τροπικότητες και αναλλοίωτους κοινωνικούς κανόνες, που οριοθετούν τις σχέσεις των ανθρώπων μέσα στις δομές της συλλογικής οργάνωσης. Την ίδια στιγμή, προκύπτει πως στις μελέτες του δεν αναζητά και, συνεπώς, δε βρίσκει τρόπους που θα βοηθήσουν τους ανθρώπους να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους¹³⁵.

Πρώτα απ' όλα, είναι σημαντικό να επισημανθεί, πως με βάση την ανάλυση που επιχειρήθηκε στα ανωτέρω κεφάλαια, μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα πως η

¹³⁴ Michels, *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων...*, ό.π., σ. 11.

¹³⁵ Κωνσταντακόπουλος, ό.π., σ. 55-56.

θεωρία του Ρόμπερτ Μίχελς δεν προκύπτει από παρθενογένεση. Δεν αποτελεί δηλαδή μια αμιγή, καινούρια θεωρία σχετικά με την κομματική λειτουργία, και δη το φαινόμενο των σχέσεων εξουσίας, το οποίο αποτελεί στην πραγματικότητα τη ρίζα των ερευνητικών του ανησυχιών. Πράγματι, οι προβληματισμοί που προκύπτουν τόσο σε επιμέρους ζητήματα όσο και στο σύνολο της προσέγγισής του αντλούν στοιχεία από πολλούς και διαφορετικούς στοχαστές, οι οποίοι ανήκουν, κατά κύριο λόγο, στη λεγόμενη συντηρητική διάνοηση, από τον Μόσκα και τον Παρέτο μέχρι τον Λε Μπόν και τον Βέμπερ. Βεβαίως, είναι σημαντικό να αναγνωριστεί πως οι διαπιστώσεις του Μίχελς είναι καινοτόμες αναφορικά με τις θεωρίες των ελίτ, αφού ξεφεύγουν από τις καθιερωμένες αναλύσεις των προκατόχων του. Ο ίδιος προσπαθεί να τις συστηματοποιήσει και να δημιουργήσει μια θεωρία για τα αριστερά κόμματα, η οποία αναδεικνύει τον αντιφατικό τους χαρακτήρα ως προς τον διακηρυγμένο κοινωνικό τους ρόλο. Και αυτό σίγουρα αποτελεί μία πρωτότυπη μελέτη για την εποχή στην οποία γράφει τα έργα του.

Πόσο ορθή είναι όμως η ανάλυση, ιδιαίτερα, του ύστερου Μίχελς; Εάν υποθέσει κανείς ότι ισχύουν απόλυτα οι διαπιστώσεις του για την παθητικότητα των μαζών και την απουσία της δημοκρατίας, πώς μπορούν να ερμηνευτούν οι μεγάλες δημοκρατικές ιστορικές τομές που χαρακτήρισαν τον 18^ο, τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα; Στο σημείο αυτό, χρειάζεται να παρατηρηθεί πως έχει αμφισβητηθεί η δυνατότητα γενίκευσης της θεωρίας του Ρόμπερτ Μίχελς, καθώς θεωρείται ότι βασίζεται αποκλειστικά στην εξέταση των επαναστατικών κινημάτων της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Γαλλίας¹³⁶. Η ερμηνεία αυτή φαίνεται, ωστόσο, να παραγνωρίζει το γεγονός ότι το δείγμα των μελετών του προέρχεται από τρεις μείζονες ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες αποτελούσαν σημείο αναφοράς και κέντρο πολιτικών εξελίξεων για ολόκληρη την Ευρώπη. Σε κάθε περίπτωση, η ιστορία έχει αποδείξει ότι οι μεγάλες αλλαγές, από την Γαλλική Επανάσταση και την Παρισινή Κομμούνα, μέχρι τον Μάη του '68 και την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν χωρίς τη δράση και την ενεργητικότητα των μαζών¹³⁷. Οι έννοιες της συμμετοχής και της δημοκρατικής συγκρότησης αποτέλεσαν βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα μεγάλων πολιτικών αλλαγών και συγκρούσεων κατά την νεωτερική περίοδο. Σε αυτά τα γεγονότα οι μάζες κινήθηκαν πρωτίστως με κριτήριο

¹³⁶ Κωνσταντακόπουλος, *ό.π.*, σ. 68.

¹³⁷ Ernest Mandel, «Τι είναι η Επανάσταση;», μετφ. Γ. Μητραλιάς, *TVXS.gr*, 01/04/2016.

την κάλυψη των αναγκών τους. Δεν πρέπει, βέβαια, να αγνοηθεί πως η αυθόρμητη διάθεση των μαζών μπορεί να μετουσιωθεί σε ενεργό πολιτικό σχέδιο, μόνο όταν ένας «Ηγεμόνας», με γκραμσιανούς όρους, κατορθώσει να δώσει υλική προοπτική στην αμφισβήτηση της εξουσίας και των φορέων εκπροσώπησής τους. Με αυτή την έννοια, ο Αντόνιο Γκράμσι ορθώς επισημαίνει ότι το πολιτικό κόμμα δεν πρέπει να νοείται απλά ως μία οργανωτική μηχανή, αλλά ως ένας ζωντανός οργανισμός, ως ένα προϊόν κοινωνικών σχέσεων μέσα στην ιστορική εξέλιξη¹³⁸.

Πρέπει πάντως να παρατηρηθεί πως αδυναμία της ανάλυσής του Μίχελς αποτελεί το γεγονός πως στο έργο του συχνά προβαίνει σε χρήση ανόμοιων ιστορικών παραδειγμάτων και γεγονότων με σκοπό, αφενός, να καταδείξει τη σημασία του ζητήματος της γραφειοκρατίας και, αφετέρου, να προσδώσει λογική συνέπεια στις θεωρητικές του διαπιστώσεις¹³⁹. Οπωσδήποτε, δεν μπορεί κανείς να εθελουφλεί μπροστά στο γεγονός της ύπαρξης κομματικής γραφειοκρατίας, καθώς αυτή αποτελεί μια υπαρκτή κατάσταση στο εσωτερικό ακόμη και των πιο ριζοσπαστικών, μαζικών κομμάτων. Σε καμιά περίπτωση όμως δεν μπορεί να τεκμηριωθεί ότι η προαναφερθείσα συνθήκη αποτελεί φυσική τάση των πραγμάτων και αναλλοίωτος κοινωνικός νόμος. Εξάλλου, τα αποτελέσματα μιας τέτοιας κατάστασης αποβαίνουν μοιραία και για τα κόμματα και, συνεπώς, για τις ελίτ που μπορεί τυχόν να δημιουργηθούν εντός αυτών. Σε αυτή την περίπτωση, τα κόμματα συρρικνώνονται, χάνουν τον μαζικό τους προσανατολισμό και την απήχηση τους και οδηγούνται σε ολέθρια ήττα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, το οποίο από κόμμα των μαζών την δεκαετία του 1970, κατέληξε σήμερα σε κόμμα εξαιρετικά μειοψηφικό. Το περιεχόμενο της δομής και όχι η δομή αυτή καθ' εαυτή επιτρέπει, λοιπόν, την εμφάνιση και την ισχυροποίηση της γραφειοκρατίας.

Ως προς τον ρόλο και την εμφάνιση της ηγεσίας είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί πως η θεσμοθέτησή της αποτελεί εν μέρει δικλείδα ασφαλείας και μέσο ελέγχου της από την πλευρά της πλειοψηφίας. Ο απολογισμός έργου, η λογοδοσία και η δημοσιότητα των δράσεων καθώς και των αποφάσεων της είναι

¹³⁸ Gramsci, *Για τον Μακιαβέλι...*, ό.π., σ. 43-45.

¹³⁹ Gordon Hands, ό.π., σ. 157.

στοιχεία της εσωκομματικής ζωής, που μπορούν να περιορίσουν τις όποιες βλέψεις της ηγεσίας.

Η κριτική του Μίχελς για τον ρόλο του καταμερισμού της εργασίας στα πολιτικά κόμματα, για τον διαχωρισμό χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας στο εσωτερικό τους είναι όντως ορθή, εάν αναλογιστεί κανείς ότι η προαναφερθείσα συνθήκη χαρακτήριζε και χαρακτηρίζει πλειάδα αριστερών κομμάτων. Η πραγματικότητα αυτή όμως εμφανίζεται σε περιπτώσεις όπου το κόμμα δεν στοχεύει στη διαπαιδαγώγηση των μελών του, άρα και σε ένα δημοκρατικό τρόπο λειτουργίας που θα επιτρέπει σε όσους οργανώνονται να αναπτύσσουν ιδεολογική και πολιτική συγκρότηση μέσα από την εμπλοκή τους στις ιδεολογικές συζητήσεις και στις καθημερινές δράσεις του κόμματος. Η αιρετότητα και η ανάκληση των προσώπων που καταλαμβάνουν θέσεις υψηλόβαθμων στελεχών, όπως και η περιορισμένη θητεία των προσώπων στα κομματικά αξιώματα, αποτελούν οργανωτικά και παράλληλα πολιτικά μέτρα που μπορούν να περιορίσουν φαινόμενα κατάχρησης εξουσίας και ικανοποίησης ιδιοτελών συμφερόντων. Εξάλλου, στις σύγχρονες κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από τον ανταγωνισμό και όπου οι άνθρωποι προσβλέπουν στην ατομική ανέλιξη και στην ισχυροποίηση του ιδιωτικού έναντι του δημοσίου και του κοινού, είναι φυσικό επακόλουθο να υπάρχουν ανάλογες στάσεις και επιδιώξεις ¹⁴⁰. Επιπλέον, η διαφάνεια ως προς τις οικονομικές πηγές ενός κόμματος, αλλά και η μισθολογική ισότητα των επαγγελματικών στελεχών μπορεί πιθανόν να αμβλύνει προβληματικές που καταδεικνύουν οι διαπιστώσεις του Μίχελς. Επιπρόσθετα, μπορεί να υπάρξει η δικλείδα ασφαλείας του χρονικού ορίου της θητείας και για τα ίδια τα επαγγελματικά στελέχη, ώστε να μην ταυτίζουν τη ζωή τους και την οικονομική τους δραστηριότητα δια παντός με την ύπαρξη του κόμματός τους.

Διαπιστώθηκε πως η προσέγγιση στο θέμα αυτό του Μίχελς, εκκινεί από τη θέση πως η έλλειψη δημοκρατίας οφείλεται πρωτίτως, στις προσωπικές διαθέσεις και επιλογές των στελεχών των κομμάτων, οι οποίες οδηγούν και στην εμφάνιση των γραφειοκρατικών ελίτ. Μια τέτοια θέση όμως παραγνωρίζει, ενδεχομένως, πως η πορεία της ζωής των ανθρώπων μέσα σε συνθήκες καπιταλιστικού τρόπου

¹⁴⁰ Δημήτρης Καλτσώνης, «Το Επαναστατικό Κόμμα της Εργατικής Τάξης», *Μαρξιστική Σκέψη* 14, Ιούλιος 2014, σ. 225 -237.

παραγωγής δεν προκύπτει από τις ατομικές επιλογές του καθενός, αλλά είναι προϊόν και συνάρθρωση πολυεπίπεδων κοινωνικών σχέσεων, που φυσικά επηρεάζουν και τη λειτουργία των ίδιων των κομμάτων. Υπό αυτό το πρίσμα, δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί εύκολα μια λογική μελλοντολογίας η οποία αντιλαμβάνεται την πορεία των κομμάτων με γραμμικό τρόπο και την ιστορία ως στατική κατάσταση σε ό, τι αφορά την ύπαρξη των ολιγαρχικών ελίτ. Μια τέτοια προσέγγιση που στηρίζεται σε νομοτέλειες είναι, αντιθέτως, σε μεγάλο βαθμό μεταφυσική.

Εξάλλου, η ιστορική εμφάνιση των κομμάτων είναι αποτέλεσμα της ανάγκης εκπροσώπησης διαφορετικών κοινωνικών συμφερόντων, ομάδων και τάξεων. Κάθε περίοδος μετασχηματίζει και ταυτόχρονα αλλάζουν στοιχεία των χαρακτηριστικών συγκρότησής της. Εν τούτοις, είναι γεγονός πως η φυσιογνωμία και η δράση των αριστερών κομμάτων ανά τον κόσμο διαφέρει, αφού καλούνται να ανταποκριθούν σε κοινωνικούς σχηματισμούς με διαφορετικά χαρακτηριστικά, με διαφορετικές παραδόσεις, πολιτικές αντιθέσεις και πολιτιστικά στοιχεία. Σημαντικό ρόλο σε αυτό έχει και η συνεχώς αυξανόμενη επίδραση των νέων, ψηφιακών και άλλων, τεχνολογιών, οι οποίες, καθώς έχουν ενταχθεί με δυναμικό τρόπο στην καθημερινότητα των ανθρώπων, επηρεάζουν σε πρωτόγνωρο βαθμό όχι μόνο τους τρόπους της ανθρώπινης επικοινωνίας, αλλά και την άσκηση πολιτικής, ακόμη και τις ίδιες τις σχέσεις εξουσίας.

Εν κατακλείδι, μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα, πως η αποστροφή που τρέφει και η αμφισβήτηση που διατυπώνει ο ύστερος Ρόμπερτ Μίχελς για τα σοσιαλιστικά κόμματα μπορεί να εξηγηθεί και από το ότι ο ίδιος υπήρξε στην περίοδο της ωριμότητάς του ένας από τους πιο βασικούς διανοούμενους υποστηρικτές του Φασιστικού Κόμματος Ιταλίας και αναγνώριζε στο πρόσωπο του Μπενίτο Μουσολίνι τον χαρισματικό εκείνο ηγέτη που θα επέλυε τα προβλήματα των μαζών. Άρα, το έργο του σε καμιά περίπτωση δεν χαρακτηρίζεται από ουδετερότητα, όπως ο ίδιος ήθελε να ισχυρίζεται. Η απόρριψη των σοσιαλιστικών κομμάτων και η προσχώρηση του σε ιδέες ελιτίστικου προσανατολισμού, οι οποίες δεν αναγνωρίζουν τη δημοκρατία ως μια υπαρκτή κοινωνική σχέση που μπορεί να παραγάγει κοινωνικούς μετασχηματισμούς, τον οδήγησαν εύλογα στην απόρριψη όχι μόνο των σοσιαλιστικών ιδεών, αλλά ουσιαστικά και των ίδιων των προοδευτικών και δημοκρατικών αρχών που μπορεί να διέπουν μια φιλελεύθερη δημοκρατία. Σε καμιά

όμως περίπτωση δεν αποτελεί λύση για τα ανθρώπινα προβλήματα η άρνηση του αστικού δημοκρατικού πολιτεύματος, παρά τα εγγενή προβλήματά του και η αντικατάστασή του από μια δικτατορία όπου ο ηγέτης επιβάλλει την άποψή του στις μάζες. Συνεπώς, η διαπίστωση του Μίχελς περί επιβολής του ηγέτη πάνω στις μάζες δεν είναι στοιχείο το οποίο χαρακτηρίζει κατά κύριο λόγο τις δημοκρατικές κοινωνίες, αλλά πρωτίστως τις απολυταρχικές.

Βιβλιογραφία

- Althusser, Louis. «Ιδεολογία και Ιδεολογικοί Μηχανισμοί του Κράτους». *Θέσεις*. Μετφ. Ξ. Γιαταγάνας. 7^η εκδ. Αθήνα: Θεμέλιο. 1999.
- Althusser, Louis. «Σημείωση σχετικά με τους Ιδεολογικούς Μηχανισμούς του κράτους (IMK)». *Θέσεις* 21. Μετφ. Μ. Ιωαννίδης. Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1987.
- Auernheimer, Gustav. «Robert Michels: Κριτική της σοσιαλδημοκρατίας - Οι καταβολές της κοινωνιολογίας των κομμάτων». Στο: *Σοσιαλδημοκρατία, Εθνικοσοσιαλισμός, Κριτική Θεωρία*. Αθήνα: Πλέθρον. 1999. σ. 55-91.
- Balibar, Etien. «Κράτος, Κόμμα, Ιδεολογία. Σκιαγράφηση ενός προβλήματος». Στο: *Συλλογικό. Η κριτική της πολιτικής στον Μάρξ*. Μετφ.-Επιμ. Τ. Καφετζής. Αθήνα: Πόλυτυπο. 1984.
- Beetham, David. «From Socialism to Fascism: the relation between Theory and Practice in the work of Robert Michels. I. From Marxist Revolutionary to Political Sociologist». *Political Studies* 25 (1). Μάρτιος 1977. σ. 3-24.
- Burnham, James. *Οι Μακιαβελιστές υπέρμαχοι της ελευθερίας*. Μετφ. Μ.-Α. Αλαβάνου. Αθήνα: Κέδρος. 2009.
- Cook, Philip J. «Robert Michels' s Political Parties in Perspective». *Journal of Politics* 33 (3). Cambridge University Press/ Southern Political Science Association. Αύγουστος 1971. σ. 773-796.
- Gramsci, Antonio. *Για τον Μακιαβέλι*. Μετφ. Φ.Κ. Αθήνα: Ηριδανός. 2005.
- Gramsci, Antonio. «Για την κατάσταση στο μπολσεβίκικο κόμμα». *Πολιτικά Κείμενα*. Μετφ. Μ. Ζορμπά. 3^η εκδ. Αθήνα: Οδυσσέας. 2009.
- Hallas, David. *Ο Μαρξισμός του Τρότσκι*. 2^η εκδ. Αθήνα: Εργατική Δημοκρατία. 1996.
- Hands, Gordon. «Roberto Michels and the Study of Political Parties». *British Journal of Political Science*. Vol. 1, No. 2. Cambridge. Απρίλιος 1971. σ. 155-172.
- Harney, Stefano. «Διακυβέρνηση, κράτος και ζωντανή εργασία». Μετφ. Ν. Λάιος. *Θέσεις* 124. Αθήνα: Νήσος. Ιούλιος 2013. σ. 77-100.

International Encyclopedia of the Social Sciences. «Michels Robert». *Encyclopedia.com*. 2008. Διαθέσιμο στο:

<http://www.encyclopedia.com/people/history/historians-miscellaneous-biographies/robert-michels>.

Kelly, Duncan. «From Moralism to Modernism: Robert Michels on the History, Theory and Sociology of Patriotism». *History of European Ideas* 29 (3). Σεπτέμβριος 2003. σ. 339-363.

Le Bon, Gustave. *Η Ψυχολογία των Επαναστάσεων*. Μετφ. Ε. Καλκάνη. Αθήνα: Δαμινός. 1990.

Le Bon, Gustave. *Ψυχολογία Μαζών*. Μετφ. Ι.Σ. Χριστοδούλου. Αθήνα: Ζήτρος/Δ.Ο. Λαμπράκη. 2010.

Löwy, Michael. «Ο καπιταλισμός ως θεσμικό κακό: από τον Μαξ Βέμπερ στους επισκόπους της Βραζιλίας». *Αυγή*, 24/12/2010.

Luxemburg, Rosa. *Σοσιαλισμός και Δημοκρατία, Οργανωτικά Προβλήματα της Ρωσικής Σοσιαλδημοκρατίας*. Μετφ. Δ. Φασέα. Πρόλ. Α. Ρήγος. Αθήνα: Κοροντζή. Χ.χ.

Machiavelli, Niccolò. *Ο Ηγεμόνας*. Μετφ. Η. Ανδρεάδη. Αθήνα: Κάκτος. 2006.

Magris, Claudio. «Η ηθική της ευθύνης», Κίττυ Ξενάκη (επιμ.), *Τα Νέα*, Αθήνα: Δ.Ο. Λαμπράκη, 29/3/2002.

Mandel, Ernest. «Τι είναι η Επανάσταση; ». Μετφ. Γ. Μητραλιάς. *TVXS.gr*. 01/04/2016. Διαθέσιμο στο: <http://m.tvxs.gr/mo/i/199272/f/news/egrapsan-eipan-giati-eimaste-epanastates-simera.html>.

Marx, Karl. «Θέσεις για τον Φόουερμπαχ». Στο: *Ο Λουδοβίκος Φόουερμπαχ*. Αθήνα: Β. Μακρινιώτης. Χ.χ.

May, John, D. «Democracy, Organization, Michels». *The American Political Science Review*. Vol. 59. No. 2. American Political Science Association. Ιούνιος 1965. σ. 417-429.

Michels, Roberto. «Some Reflections on the Sociological Character of Political Parties». *The American Political Science Review* 21 (4). Χ.τ. 1927. σ. 753-772.

Michels, Robert. *First Lectures in Political Sociology*. Μετφ. & επιμ. Α. D. Grazia. Μιννεσότα: University of Minnesota Press. 1949.

Michels, Robert. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Μετφ. Ε. Paul και C. Paul. Νέα Υόρκη: Free Press. 1966.

Michels, Robert. *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία: έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*. Μετφ. Γ. Ανδρουλιδάκης. Αθήνα : Γνώση 1997.

Michels, Robert. «Η Δημοκρατία και ο σιδηρός νόμος της ολιγαρχίας». Μετφ. Γ. Ανδρουλιδάκης. *Λεβιάθαν* 16. 1996. σ. 49-70.

Mommsen, Wolfgang J. «Max Weber and Roberto Michels: An asymmetrical partnership». *European Journal of Sociology* 22 (1). Ιανουάριος 1981. σ. 100-116.

Mosca, Gaetano. «Η Άρχουσα Τάξη». Μετφ. Τ. Πατρίκιος. *Λεβιάθαν* 16. 1996. σ. 9-29.

Scaff, Lawrence A. «Max Weber and Robert Michels». *American Journal of Sociology*. Vol. 86. No. 6. The University of Chicago Press. Μάιος 1981. σ. 1268-1286.

Tocqueville, Alexis. *Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάσταση*. Μετφ. Ανδρέας Παππάς. Αθήνα: Πόλις. 2006.

Weber, Max. *Η πολιτική ως επάγγελμα*. Μετφ. Μ. Κυπραίου. Εισ. Μ. Κυπραίου. 2^η εκδ. Αθήνα: Παπαζήσης. 1987.

Βερναρδάκης, Χριστόφορος. «Η έννοια του “κόμματος” στη σύγχρονη Πολιτική Επιστήμη: μια (επιστημολογική) επιστροφή στον Αντόνιο Γκράμσι». Στο: Συλλογικό, *Πολιτική Κοινωνιολογία, Κοινωνική Εκπροσώπηση και Πολιτική Συμμετοχή*. Τ. 4^{ος}. Πrol. Α-Ι.Δ. Μεταξάς. Αθήνα: Σιδέρης. 2016.

Διαθέσιμο στο: <http://www.vernardakis.gr/article.php?id=558>

Βερναρδάκης, Χριστόφορος, Μαύρης, Γιάννης. «Η έννοια της σχέσης εκπροσώπησης». *Θέσεις* 18. Αθήνα: Νήσος. Ιανουάριος 1987. σ. 49-62.

Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα. «Μίχελς» Τ. 42. Αθήνα: Πάπυρος. 1996.

Ζαγκρεμπέλσκι, Γκουστάβο. Κάνφορα, Λουτσιάνο. «Δημοκρατία ή ολιγαρχία;». Μετφ. Θ. Γιαλκέτσης. *Εφημερίδα των Συντακτών*. Αθήνα. 30/03/2014.

Θεοδοσιάδης, Μιχάλης. «Σκέψεις πάνω στον Machiavelli». *ResPublica.gr*. 2016.

Διαθέσιμο στο: <http://www.respublica.gr/2016/03/column/thoughtsonmachavelli/>

Κατσορίδας, Δημήτρης. «Η άποψη του Λένιν για την οικοδόμηση κόμματος νέου τύπου». *Θέσεις* 90. Αθήνα: Νήσος. 2005. σ. 127-147.

Καλτσώνης, Δημήτρης. «Το Επαναστατικό Κόμμα της Εργατικής Τάξης», *Μαρξιστική Σκέψη* 14. Ιούλιος 2014. σ. 225 -237.

Κωνσταντακόπουλος, Σταύρος. «Πολιτική και μέθοδος. Προβλήματα προσέγγισης της θεωρίας των κομμάτων του R. Michels». *Αξιολογικά* 13. Απρίλιος 2000. σ. 48-69.

Κωνσταντακόπουλος, Σταύρος. «Ηγετικές “μειοψηφείες” και ποδηγετούμενες “πλειοψηφίες” στα αριστερά κόμματα: η προσέγγιση του Ρ. Μίχελς». *ΑΥΓΗ*. Αθήνα. 7/7/2013.

Κωνσταντακόπουλος, Σταύρος. «Χαιρετίσματα από τον Γουσταύο Λε Μπον». *Αυγή*. 2012.

Λένιν, Β.Ι. «Γράμμα προς τη Σύνταξη της “Ισκρα”. Γράμμα προς τη Συνταχτική Επιτροπή». *Άπαντα Λένιν*. Τ. 8. 5^η έκδ. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή. Χ.χ.

Λένιν, Β.Ι. *Για το προλεταριακό Κόμμα Νέου Τύπου*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή. 1979.

Λένιν, Β.Ι. «Τι να κάνουμε;». *Κλασικά Κείμενα*. Αθήνα: Β. Μακρινιώτης. Χ.χ.

Μακρυδημήτρης, Αντώνης. «Η πολιτική ως “επάγγελμα”». *Το Βήμα*. Αθήνα. 18/03/2001. Διαθέσιμο στο: <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=131658>

Μουσούρος, Νίκος. Πιζάνιας, Πέτρος (επιμ.). *Η θεωρία του Λένιν για το δημοκρατικό συγκεντρωτισμό*. Αθήνα: Αγώνας. 1979.

Μπελαντής, Δημήτρης. «Κατά του σταλινισμού, σε κάθε του μορφή». *Σειρά: Κριτική στα κομμουνιστικά ρεύματα – αριθμός 1*. 16/10/2015.

Διαθέσιμο στο: <http://t.co/KwYbucKLz2>.

Ξιφαράς, Αλέξης. «Η ουτοπία του δημοκρατικού κόμματος». *www.alexiosxifaras.blogspot.gr*. Ιανουάριος, 2016.

Διαθέσιμο στο: http://alexiosxifaras.blogspot.gr/2016_01_01_archive.html.

Ουρμπινάτι, Νάντια. «Επικριτές της δημοκρατίας». Μετφ. Θανάσης Γιαλκέτσης, *Εφημερίδα των Συντακτών*. Αθήνα. 07/06/2015.

Σκουλάς, Γιώργος. «Εννοιολόγηση της θεωρίας του Γκράμσι για την Ηγεμονία και το Κράτος». *Θέσεις* 57. Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1996. σ. 41-57.

Στάλιν, Ιωσήφ. «Το κόμμα και η εργατική τάξη στο σύστημα της δικτατορίας του προλεταριάτου». *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* 4. Αθήνα: Κεντρική Επιτροπή Κ.Κ.Ε. 2002.

Διαθέσιμο στο: <http://www.komep.gr/2002-teyxos-4/to-komma-kai-h-ergatikh-taksh-sto-systhma-ths-diktatorias-toy-proletariatoy>

Συντακτική Ομάδα Θέσεων. «Της Σύνταξης». *Θέσεις* 6. Αθήνα: Νήσος, 1984. σ. 3-7.

Τσαλίκογλου, Φωτεινή. *Το μέλλον ανήκει στην έκπληξη*. Αθήνα: Καστανιώτη, 2011.

Τσακίρης, Θανάσης. «Θεωρίες των Ελίτ για το κράτος». *Tsakthan2.wordpress.com*. Ιανουάριος, 2013. Διαθέσιμο στο:

<https://tsakthan2.wordpress.com/2013/01/03/%CE%B8%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CF%84-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82/>.

Τσίρος, Νίκος. «Για την Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων στην Ύστερη Νεωτερικότητα». *Θέσεις* 100. Αθήνα: Νήσος, Ιούλιος 2007. σ. 99-124.

Φαράκλας, Γιώργος. «Η ελευθερία; Ποια ελευθερία;», *Αυγή*. Αθήνα. 2009.

Χρηστάκης, Νικόλας. «Η Ψυχολογία των μαζών του Gustave Le Bon και κάποια σχόλια για τη θεώρηση της κοινωνικής επιρροής». *Επιστήμη και Κοινωνία* 26. Αθήνα: Σάκκουλα. Φεβρουάριος 2011. σ. 165-182.